

TARTALOM

MEGEMLEKEZÉS

- Bertók Lóránd** ■ Búcsú Molnos Angélatól 2

- A SZERKESZTŐSÉG ■ **Balogh Lajos, Berényi Mihály, Nagy-Tóth Ferenc,**
LEVELESLÁDÁJÁBÓL **Nyiri Péter, Szabó István, Szabó T. Attila** 4

TANULMÁNYOK

- Ludányi Zsófia** ■ Orvosi helyesírás – mit tükröz az írásgyakorlat? 6
- Magyar László András** ■ Náthanevek 14
- Obrusánszky Borbála** ■ A régi magyar gyógyítás történeti háttere
és a néphagyomány 16
- Szovátay György** ■ Az állatorvosi szaknyelv sajátosságai 23
- Vincze László** ■ A svéd nyelv helyzete
a finn egészségügyi rendszerben 29

MORZSÁK

- Berényi Mihály** ■ Töprengések 38
- Gaál Csaba** ■ „Német nyelv a sebészetben” munkacsoport 39

SZÖVEGCSISZOLÁS

- Berényi Mihály** ■ Meddig tömörítsünk? 40
- Donáth Tibor** ■ A szövegszerkesztés fintorai 41

SZÓCSISZOLÁS

- Berényi Mihály** ■ Szóhasználati kérdések 42

KÖNYVISMERTETÉS

- Keszler Borbála** – ■ Péter Mihály:
Ifj. Kaán Miklós Az erdélyi fogorvoslás története 44
- Keszler Borbála** – ■ Prof. Dr. Matekovits György:
Ifj. Kaán Miklós Fogászati személynévlexikon 48

HÍREK

- Nyiri Péter** ■ Széphalmon megnyílt A Magyar Nyelv Múzeuma 50

Bertók Lóránd

Búcsú Molnos Angélatól

1923–2008

Ez év február 12-én – életének 85. évében – elment közülünk Molnos Angéla, anyanyelvünk egyik legkövetkezetesebb művelője. Búcsúztatása február 21-én volt a Debreceni köztemetőben. Hamvait családja falujában, az erdélyi Magyarandrásfalván helyezték örök nyugalomra.

Hosszú, tevékeny életéből viszonylag keveset töltött itthon, mert jóformán gyer-

mekkorától 54 éven át külföldön élt. Olasz és német egyetemeken tanult, és szerzett lélektani, nyelvészeti ismereteket, valamint bölcsészdoktori címet. Így anyanyelvén kívül több nyelvet ismert és tudott. Dolgozott és tanított Buenos Airesben, Montevideóban, Afrika több országában, majd Londonban. Foglalkozott társadalom-lélektannal, csoportlélektannal, lélekelemzéssel, összehasonlító nyelvészettel.

1994-ben alapította Debrecenben a Lélektani Szaknyelv Megújításáért (LSZM) Közhasznú Alapítványt. 1994 és 2000 között a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem meghívására az angol–magyar szakfordítói képzésben oktatóként vett részt. 1996-ban végleg hazaköltözött, és Debrecenben telepedett le. Látna anyanyelvhasználatunk gondjait, itt kezdte el nyelvvédő, magyarító tevékenységét. Minden erejét erre fordította. Szerencsére mindig voltak olyanok hazánkban, akik a magyar nyelv művelését, megőrzését fontosnak tartották. Ezek közé tartozott Molnos Angéla is, anyanyelvünk egyik legkövetkezetesebb védőmezeje. Külföldön számos könyve jelent meg német és angol nyelven (l. a mellékelt jegyzéket) itthon pedig teljes erejével hozzákezdett anyanyelvünk magyarításához. Egymás után adta ki ezzel kapcsolatos könyveit. Hosszú éveken át összegyűjtött vagyonát e könyvek megírásának, szerkesztésének, kiadásának és terjesztésének szentelte. Számos remek előadást tartott szerte az egész Kárpát-medencében. A legnagyobb elismerést *Magyarító könyvecskéje* keltette, amely már megérte az ötödik kiadást.

Kitűnő munkatársakat szervezett maga köré egyetemi hallgatók és érdeklődő debreceni értelmiségiek közül, akik Molnos

Angéla hihetetlen kisugárzásának hatására átlátták, hogy anyanyelvünk fennmaradása nemzetünk megmaradásának alapvető feltétele. Csak anyanyelvünk megtartásával, fejlesztésével kerülhetjük el a herderi jóslatot a világ újragyarmatosításának („globalizáció”) korában.

Előadásai – különösen az MTA, Bősze Péter által szervezett ülésén – és „könyvecskéi” a magyar nyelv művelésében teljesen új korszakot jelentenek. Nem magyarosításra, tehát idegen kifejezések magyar fogalmakként való elfogadására, hanem magyarításra, az idegen kifejezések helyett magyar szavak használatára buzdítanak. Nincs olyan idegen szó, fogalom, amely helyett ne lehetne magyart használni, ha akarjuk – vallotta. Hiszen Fábian Pál, neves nyelvészünk szerint a világ több ezer nyelve közül a magyar azon 20–25 közé tartozik, amelyen mindent ki lehet fejteni, a tudomány, a művészet és társadalmi élet minden területén. Így jó lenne, ha Molnos Angéla könyvei minden magyar író asztalán ott lennének. Sokat javíthatnának nyelvhasználatunkon. Erre mutatott rá *Jövöknéért a magyar nyelv ügyében* című könyvében is. Sajnos a magyar értelmiség napjainkban már szinte képtelen magyarul beszélni. A mai magyar nyelvnek „angolkórja van” – mint Szűts László találóan jellemezte.

Molnos Angéla munkatársaival megkísérelte az egyik legkevésbé magyar szaknyelvünket, az orvosi nyelvet is magyarítani, a *Gyógyítsunk magyarul* című utolsó, 2007-ben megjelent könyvecskéjében. Reméljük, hogy ez a kis könyv egyre több orvos, orvostanhallgató és művelt beteg kezébe kerül, és javíthatja, közérthetőbbé, magyarabbá teheti nyelvünk e fontos szakterületét (l. MONy. 2007: 95–96). A szaknyelv visszamagyarítása pedig igen nagy hatást gyakorolhat a köznyelvre is.

Molnos Angélának a sajtóban megjelent sok írása és több könyve – a *Szent és sérthetetlen*, a már említett *Jövöknéért a magyar nyelv ügyében*, a *Lélektani szakfordító*, amelyek már több kiadást értek meg, egyre ismertebbek. Így egyre nagyobb a remény, hogy megismerve ezeket, egyre többen igyekeznek „magyar magyarul” beszélni és írni. Folytatnunk kell Molnos Angéla harcát, egyre szélesítve annak társadalmi jellegét. Fel kell éleszteni a „Mondjuk magyarul” mozgalmat is. Bízunk benne, hogy a Molnos Alapítvány fennmarad, és alapítója szellemében egyre nagyobb hatással fog tevékenykedni a magyar nyelv fejlesztése terén.

Molnos Angéla áldásos tevékenysége jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a latin mondás, „a változatosság gyönyörködtet” szellemében megőrizhessük „másságunkat” magunk és az egész világ számára, több ezer éves, sajátságos, egyedülálló nyelvünkben élő különleges művelődési örökségünket. Hálásak lehetünk neki, hogy elindította ezt a folyamatot, amelyhez egyre többen csatlakoznak, felismerve anyanyelvünk nemzetmegtartó erejét.

Reméljük, hogy Molnos Angéla neve hosszú ideig fennmarad, és tevékenysége további munkára serkenti a magyar nyelv műveléséért küzdők egyre szélesebb taborát.

Budapest, 2008. április

MOLNOS ANGÉLA KIADVÁNYAINAK JEGYZÉKE

MAGYARORSZÁGON MEGJELENT KÖNYVEK

1998 óta az alábbi könyvek jelentek meg, a Lélektani Szaknyelv Megújításáért (LSZM) Közhasznú Alapítvány kiadásában:

1. *Magyarító könyvecske*. Ötödik, bővített, átdolgozott kiadás. (Első kiadás: 1998.) 2005, 339 oldal.
2. *Lélektani szakfordító*. Második, bővített kiadás. (Első kiadás: 2000.) 2002, 231 oldal.
3. *Szent és sérthetetlen*. Negyedik, átdolgozott kiadás. (Első kiadás: 2006.) 2006, 81 oldal.
4. *Jövőkért a magyar nyelv ügyében*. 2003, 182 oldal.

5. *Gyógyítsunk magyarul!* Angol, latin és zagyvanyelvű gyógyászati, orvosi és lélektani szakkifejezések magyarul. 2007, 371 oldal.

KÜLFÖLDÖN ÉS A VILÁGHÁLÓN MEGJELENT KÖNYVEK

1. *A psychotherapist's harvest: notes on clinical practice and theoretical issues with special reference to brief forms of psychoanalytically based treatment*. <http://fox.klte.hu/~keresofi/psychotherapy>, 1998. Magyarul: *A lélekelemző gyógymód gondolatátára. Gyógyászati gyakorlat és elméleti kérdések különös tekintettel a rövid lélekelemző kezelésre*.
2. *A question of time: essentials of brief dynamic psychotherapy*. London, Karnac Books, 1995, 132 oldal. Magyarul: *Az idő kérdése. A rövid lélekelemző kezelés lényege*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997, 168 oldal. A magyar kiadás a szerző saját fordítása. (Japánban is megjelent japán fordításban.)
3. *Csodavárás. Egy élet versei három világrészről magyarul és angolul. – Waiting on wonder: verses of a lifetime from three continents in English and Hungarian*. London, Circle Press Publications, 1992, 163, 156 oldal.
4. *Our responses to a deadly virus: the group-analytic approach*. (Magatartásunk egy halált okozó mérteltyel szemben. A kérdés csoportelemzési megközelítése.) London, Karnac Books kiadványa a Group-Analytic Society (London) és az Institute of Group Analysis nevében, 1990, 220 oldal.
5. *Cultural source materials for population planning in East Africa*. (Nép-rajzi forrásanyag a kelet-afrikai népszaporodás szabályozásához). Négy kötet. Nairobi, East African Publishing House, az Institute of African Studies, University of Nairobi nevében, 1972/73, 1363 oldal.
6. *Attitudes towards family planning in East Africa: an investigation in schools around Lake Victoria and in Nairobi*. (A születésszabályozással szembeni magatartás Kelet-Afrikában. Felmérések tanházakban a Viktória-tó körül és Nairobiban). München, Weltforum Verlag, Ifo-Institut, 1968, 407 oldal.
7. *Die sozialwissenschaftliche Erforschung Ostafrikas, 1954–1963*. (Társadalomtudományos kutatások Kelet-Afrikában 1954-től 1963-ig). Berlin, Springer-Verlag, Ifo-Institut, 1965, 304 oldal.

Berényi Mihály

MENNYIRE TETSZIK EZ A TÁRSASÁGNÉV?

Magyar Multidiszciplináris Egynapos Sebészeti Társaság

A *Társaság* előtti négy jelző közül három a *társaságra* vonatkozik, egy a *sebészethez* tartozik, viszont a név azt sugallja (nekem), hogy a társaság egynapos. Lehetne *Egynapossebészeti Társaság*?

VÁLASZ

TISZTELT BERÉNYI PROFESSZOR ÚR!

Az *egynapossebészeti* önmagában, nem csak az intézménynévi forma miatt, összetett szó, ún. jelentéssűrítő összetétel, s ennek következtében alapvetően egybe kell írni. Háromtagú, hat szótagból áll, így a teljes egybeírás a megfelelő eljárás. A melléknévképzős alak azonban már kötőjeles írásmódú, hiszen az *-i* képző hétre emeli a szótagszámot, a szótagszámlálási szabály pedig előírja ebben az esetben a kötőjelet. A társaság elnevezésének helyes leírása tehát: *Magyar Multidiszciplináris Egynapos-sebészeti Társaság*.

Balogh Lajos

TISZTELT CALTHA LEVELEZŐKÖR!*

Engedtessek meg, hogy a mellékelt állományban foglaltak elküldésével néhány percnyi, kellemes szakmai kikapcsolódásnak ígérkező, növénytani vonatkozású irodalmi alkotásra hívjam fel a figyelmet.

Dr. Berényi Mihály ny. budapesti professzor *Genyöte (Asphodelus albus)* című verse az orvosi szakma tartalmában és küllemében is rendkívül értékes, fontos küldetését igen magas színvonalon megvalósító, anyanyelvápoló lapjában, a Magyar Orvosi Nyelvben (2006, 2: 57) jelent meg. A növénytan és a nyelvtudomány határmezsgyéjén gyökerező növénynévadás tárgykörében íródott vers értékei, költői küllembe öltöztetett sziporkázó képei nem szorulnak magyarázatra.

Zárójelben csak két apró kiegészítést tennék:

1) A *koldústetű* valószínűleg nyomdai hibából fakadó, eredetileg hosszú *ú*-ját a mellékelt változatban kijavítottuk.

2) A versben szereplő növények magyar nevei – egy kivételével – újabb kori botanikai kézikönyveinkben használatos növénynevek. Ez a kivétel a *sikkantóvíz*, helyesebben *sikkantóvízfű*, amely az *ördöggharaptafű (Succisa pratensis)* egyik népi névváltozata.

*A *Caltha* levelezőkör a magyar botanikusok levelezési jegyzéke.

Szabó István

KEDVES LEVELEZŐTÁRSAIM!

Igazán kellemes kikapcsolódást okozott a Lajos barátunk levelében mellékelt versike. A valósághoz tartozik, hogy az *Asphodelus albus* Kitaibel naplójában szerepel. Keszthely és Vállus között gyűjtötte, és feljegyzése szerint ezen a vidéken *kenyete* néven ismerték már akkor. A *genyöte* tehát a növénynévadásnak azt a módját szemlélteti, amikor népi név átvétel történt, s nem egy „bölc” ötlötte ki.

Vidám dolog azzal foglalkozni, hogy valami szép – nem szép, tetszik – nem tetszik, de sokkal hasznosabb a népi névadás gyökereinek megértése, mintsem hagyományaink leértékelése felszínesebb megítélés alapján. Volt már rá példa, hogy hagyományainkat rútnak, póriásnak tartottuk, és velük együtt hitünket, önbizalmunkat is elvetettük divatirányzatok miatt.

Ismerem a Magyar Orvosi Nyelv című lapnak és szerkesztőjének fáradhatatlan igyekezetét a magyar szakmai nyelv fejlődése, kultúránk e területen való megőrzése érdekében, s ezért tiszta szívvel ajánlom, maradjunk ennyiben: Berényi doktor kellemes kikapcsolódást okozott, amely minket – botanikusokat – is anyanyelvünk ápolására készítet.

Sok, hasonló versikét kívánok Nektek is!

Szabó T. Attila

KEDVES E-VELEZŐK!

1. Elsőként a fura megszólításról, röviden.

1.1. Levelezni, bizony mondom Néktek, csak papirosra írott, levéltárakban is megőrizhető üzenetekkel lehet.

1.2. Bizonyosság erre például a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményének sok-sok értékes dokumentuma.

1.3. Ideje volna elgondolkodni a szakmai e-véltárak intézményes szervezésén, mert ha nem, bizony mondom ismét Néktek, nem sok kutatni való dokumentum marad eme e-nemzedék(ek) után.

2. Most pedig a lényegről, Szabó István keszthelyi üzenetéről.

2.1. Adatai, okfejtése még a „hivatásos” etnobotanikusok számára is tanulságos. Köszönet érte, hogy gondolatait megosztotta velünk.

2.2. Ha a magyar biológustársadalom igény szintje (hogy ne mondjam: IQ-ja) nem alacsonyabb, mint a velünk egy nyelvet beszélő/nem beszélő magyar orvostársadalomé, akkor – bizony mondom Néktek – nekünk is el kellene gondolkodni

egy amolyan *Magyar Élettudományi Szaknyelv* típusú folyóirat működtetésén, különösen ezekben a nyelvileg is meglehetősen sanyarú időkben.

2.3. Egy-egy szakcikket olvasva mindenki érezheti, gyakran ráférne némi M. (vö. MR 1, 2, 3 – a szavak ereje!) szaknyelvi öntudat szerzőre, szerkesztőre, olvasóra egyaránt.

2.4. Az egész ügy valójában nem is anyagi kérdés; inkább egyetértés vagy egyszerűen csak értés, értelem, IQ dolga.

2.5. Csak az a fránya szakmai sovinizmus ne volna botanikusok és zoológusok, infrabiológusok és szuprabiológusok között.

Nagy-Tóth Ferenc

KEDVES PROFESSZOR ÚR!

Soraimmal hálás köszönettel kívánom nyugtázni a Magyar Orvosi Nyelv 2007. decemberi számának kézhezvételét. Mint mindig, biztató számomra, hogy a Főszerkesztő úr nem felejtett ki a folyóirat céljait követő közösségből, s ezen túlmenően különleges és tanulságos élmény ennek átnézése és elolvasása.

Érdeklődéssel és figyelemmel tanulmányoztam (más kolozsvári kollégámhoz hasonlóan) minden szám időszerű és szükségesszerű dolgozatát. Némelykor valamilyen hozzátdolásaim is akadnának, de helyzetemnél fogva bizonytalankodom, és viszolygok a tolakodástól is. Ez alkalommal azonban Buda Botond *Varietas delectat*ját olvasván, nagyon élénken társult emlékezetembe e tárgykörhöz kapcsolódva egy nagyon régi élményem. Herman Ottó magyarázata a nemzeti géniuszról.

„Berzeviczy Albert (közoktatásügyi államtitkár): Méltóztatásuk konkrétan beszélni és bizonyítani, de az olyan általános frázis, hogy kultúrpolitikánkban figyelmen kívül hagyjuk a nemzeti géniusz sugallatát, meg nem állhat.

Herman Ottó válasza (a Parlamentben): Ha például az államtitkár úr ír egy novellát – hiszen szokott ő novellákat írni –, s abba elmondja, hogy találkozott egy öreg magyarral, akinek még nincs ősz hajszála, és akivel párbeszédet kezd: »Hány esztendő Ön, uram?« – mert még ha földműves is, a novellában per Ön, uram kell megszólítani –, ha az öreg azt felelné: »Hatvanöt éves, uram!« – mire aztán ez a megjegyzés következne: »Bámulatos, hogy Önnek még nincs ősz haja!« – az öreg pedig így felelné: »Hát hiszen még jó karban vagyok,

hanem egy lábbal már a sírban állok« – ezt szóról szóra át is lehet tenni mindjárt német vagy francia nyelvre, de ebben a nemzeti géniusz nem csillan fel.

De hát én nemrég Tiszaabádszalókon találkoztam egy hetvenöt éves emberrel; azt kérdeztem tőle:

– Hány esztendő, öregem?

Azt mondta:

– Hetvenöt év nyomja a vállamat.

Erre azt mondtam:

– Bámulom nagyon, hogy még egy ősz hajszála sincsen.

Mire ő azt felelte:

– Még nem harangoztak, de már beesteledett.

Ebből világosan kicsillan a magyar nemzeti géniusz, és felfogásunknak is a különbsége, amely nemzeti szellem és nemzeti szellem közt van.”

Szíves türelmét megköszönve maradok tisztelettel híve.

Kolozsvár, 2008. február 16.

Ui.: Sokat bosszankodom a *köszönhetően és tulajdoníthatóan* szavak hanyag használatán is.

Nyiri Péter

TISZTELT FŐSZERKESZTŐ ÚR!

Nyiri Péter vagyok, A Magyar Nyelv Múzeumának muzeológus munkatársa. Ezúton szeretnék megköszönni, hogy részt vettek múzeumunk megnyitóján, valamint hogy ajándékként átadták a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat kötetét. Szívből gratulálunk nyelvészeti, nyelvművelői munkásságukhoz, reméljük, hogy hamarosan múzeumunk is bekapcsolódik a magyar nyelv védelméért és ápolásáért folytatott küzdelembe. Terveink és céljaink szerint a nyelvművelés egyik központjaként is működünk majd.

Kiadványaikat elhelyezzük – egyelőre még (a könyvek számát tekintve) aprócska – könyvtárunkba, az ún. Lőrincze-terembe, ahol Lőrincze Lajos hagyatékát (írásztalát, kitüntetéseit, okleveleit, könyveit) is őrizzük és gondozzuk.

Munkájukhoz jó egészséget és kitarást kívánunk. A további kapcsolattartás és az esetleges jövőbeli együttműködés reményében tisztelettel és szeretettel üdvözlöm Önt Sátoraljaújhely-Széphalomból, A Magyar Nyelv Múzeumából, 2008. május 22-én.

Ludányi Zsófia

Orvosi helyesírás – mit tükröz az írásgyakorlat?

BEVEZETÉS

ELMÉLETI KÉRDÉSFELVETÉS Mi jellemzi ma a magyar orvosi nyelvet? Szinte már közhelyszámba megy, hogy az orvosi nyelv szókincsének jelentős részét idegen szavak teszik ki. Ezek alatt elsősorban görög–latin kifejezéseket értenek. Fontos azonban megjegyezni, hogy újabban egyre több – általában korszerű fogalmat kifejező – angol nyelvi elem kerül be a szakszókincsbe.

Az idegen szavak használata számos helyesírási kérdést vet fel. A szaknyelvekre a magyar helyesírás általános szabályai vonatkoznak, ám bizonyos szakterületek szókincsének van egy olyan rétege, amelynek célszerű és az adott tudomány szempontjából helyes írásmódja a köznyelvi helyesírás szabályrendszer alapján nem oldható meg (Fábián 1993: 595). Ezért a köznyelvi helyesírási szabályokat ki kellett bővíteni néhány sajátos, az adott szaknyelvre jellemző szabállyal. Így született meg 1992-ben – számos egyéb szaknyelvi helyesírási szótárt követően – az Orvosi helyesírási szótár.

Az orvosi helyesírásban – jó néhány egyéb kérdés mellett – az okozza a legtöbb gondot, hogy az idegen szavak kétféleképpen (idegenes vagy magyaros, azaz kiejtés szerinti írásmóddal) is írhatók: a nehézséget a két lehetőség közti választás okozza, tudniillik hogy mi alapján döntünk. Orvosi kiadványok tömkelege (tankönyvek, kézikönyvek, szakmai és ismeretterjesztő folyóiratok) tanúskodik az ezen a téren megmutatkozó bizonytalanságról.

Jelen dolgozatban azt vizsgálom, hogy mennyire érvényesülnek a helyesírási szabályok az írásgyakorlatban. Korábbi kutatásommal ellentétben (Ludányi 2007) ezúttal nem kész szövegkorpuszokat tanulmányoztam, hanem maguknak az orvosoknak a véleményére voltam kíváncsi. A vizsgálatot kérdőíves módszerrel végeztem; ennek kitöltésére összesen 55 orvos és orvostanhallgató vállalkozott. A konkrét helyesírási kérdésekre kapott válaszok mellett az adatközlő anyanyelvére, nemére, korára, lakóhelyére, valamint – diplomás orvosok esetében – szakterületére is rákérdeztem, hogy – társadalomnyelvészeti vizsgálat lévén – a kapott adatokat ezek szerint is csoportosítani lehessen. A vizsgálatról való beszámoló előtt nagyvonalakban ismertetem a magyar orvosi helyesírás alapszabályait, mivel az eredmények csak ezen ismeretek birtokában válnak teljesen érthetővé.

AZ ORVOSI HELYESÍRÁS ALAPSZABÁLYAI A latin betűs idegen szavakat írhatjuk eredeti formájukban (latinosan) vagy a magyar kiejtésüket tükröző formában (magyarosan). Joggal merül fel a kérdés, mi alapján válasszunk a kétféle írásmód között. Az Orvosi helyesírási szótár szerint az alábbi két szempontnak kell érvényesülnie:

1. A szövegfajták szerinti rendező elv azt tartja szem előtt, hogy az orvos olvasóknak szánt szövegekben a latin írásmód következetes alkalmazását kell elfogadottnak tekinteni, még közkeletűvé vált szakszavak esetében is, például *arteriosclerosis* (*arterioszklerózis* helyett). A nem szakember olvasóknak szánt ismeretterjesztő szövegekben – amennyiben magyar megnevezések nincsenek – az idegen szó magyaros írásmódját célszerű alkalmazni (*urémia*, *cirrózis*).

2. A köznyelvívé válás szerinti rendező elv kimondja, hogy a köznyelvben meghonosodott, a mindennapi nyelvben széles körben ismert szavak magyarosan írandók (*reuma*, *ciszta*, *katéter*). Az írásmód tehát azon múlik, hogy az idegen eredetű szó mennyire haladt előre a jövevényszóvá válás útján. Kérdés azonban, hogy ezt mennyire könnyű eldönteni.

A helyzetet bonyolítja, hogy mindkét csoportban akadnak kivételek. Így például kivételt jelentenek az 1. szabály alól – ugyanis még az orvos olvasóknak szánt szövegekben is magyarosan írandók – a következők:

- a tudományágak, szakterületek nevei (*hematológia*, *citológia*, *nefrológia*);
- az orvosi technikai eljárások, műszerek nevei (*amputáció*, *biopszia*, *transzplantáció*); a kémiai vegyületek, gyógyszerkészítmények nevei (*szén-dioxid*, *valerián*);
- a társtudományok (biológia, kémia, biokémia, fizika stb.) szakkifejezései, ha azok e tudományokban magyarosan írandók (*kovalens kötés*).

Ugyanakkor a nem orvos olvasóknak szánt szövegekben sem írhatók magyarosan

- az anatómiai, kór-, élet- és szövettani nevek (*incisura jugularis*, *ligamentum popliteum obliquum*);
- a kórokozók nevei (*Escherichia coli*, *streptococcus*);
- a betegségmegnevezések, a műtéti eljárások és a védett gyógyszernevek (*anaemia perniciosa*, *Hysterectomia abdominalis*, *Seduxen*);

- a több szóból álló, a latin nyelv ragozási, egyeztetési és szórendi szabályai szerint szerkesztett orvosi kifejezések (*ductus choledochus, nucleus tractus solitarii, plexus myentericus, infarctus myocardi*) – még akkor sem, ha egyik tagjuk a köznyelvben meghonosodott, és egyébként magyarul is írjuk: *ciszta, de cysta mammae benigna*.

Bármelyik írásmód mellett döntünk, a lényeg az egységes helyesírás mind a szövegen, mind az egyes szavakon belül. A hibrid írásmód, vagyis a latinosan írt szótó és magyarul írt szövegződés, illetve a magyarul írt szótó és a latinosan írt végződés nem engedhető meg (pl. **dysgenesis, *hidrocephalia*).

A KÉRDŐÍV ELKÉSZÍTÉSE

ADATGYŰJTÉS A kérdőívhez szükséges adatok gyűjtését már korábban – hasonló témájú szakdolgozatom írásakor – megkezdtem. Célom az volt, hogy minél több olyan orvosi kifejezést gyűjtsek össze, amelyeknek írásmódja nehézséget jelenthet. Így az Orvosi helyesírási szótár anyaga mellett saját gyűjtésű adatok is alapját képezték a készülő kérdőívnek.

A FELADATTÍPUS KIVÁLASZTÁSA Ahhoz, hogy a kapott eredmények az igazsághoz híven, torzítatlanul tükrözzék az írásgyakorlatot, fontos volt a feladat típusának kiválasztása. A leg-tökéletesebb a tollbamondás lett volna, ám ezt a lehetőséget természetesen ki kellett zárni. Nem csupán a kivitelezés nehézségei miatt (hiszen ilyen nagyszámú, eltérő lakóhelyű személynek egyenként lediktálni a szavakat igen csak bonyolult, hosszadalmas munka), hanem amiatt is, hogy az adatközlők ne érezzék úgy, mintha „vizsgáztatnák” őket.

Elkerülendő, hogy az előzőleg már valahogyan leírt orvosi kifejezés befolyásolja az adatközlő írásmódját, felmerült, hogy rákérdezéssel próbáljam a kívánt szót előcsalogatni (pl.: „Hogyan mondaná latinul a térdkalácsin tapadási helyét?”, amelyre a válasz: *tuberositas tibiae*.) Ezzel a feladattípussal azonban az a gond, hogy rossz érzéseket kelthet az adatközlőben: mintha a vizsgálat a latin nyelv ismeretét, netán szakmai tudását kérné tőle számon. Jobb híján maradt az a megoldás, hogy a táblázatban felsorolt, magyarul leírt szavakat kellett a válaszadóknak úgy leírni, ahogy ők használni szokták, ahogy helyesnek gondolják. Sajnos ezzel a feladattípussal együtt jár, hogy az íráskép óhatatlanul is hat az adatközlő helyesírására.

Az említett feladatfajta másik nagy hátránya, hogy a leírandó szavakat szótárszerűen, szöveggörnyezetükből kiszakítva sorolja fel, s így a korábban ismertett két fontos rendező elv egyike, a szövegtípus szerinti rendező elv – amely segíthetne a kétféle írásmód közötti választásban – nem alkalmazható. Elképzelhető, hogy más eredményeket kapunk, ha az adatközlőknek hiányos, többféle típusú szöveget kellett volna kiegészíteniük (pl. orvosi egyetemi tankönyv szövegét, ismeretterjesztő egészségügyi folyóirat cikkét), hiszen a szöveggörnyezet befolyásolta volna őket az idegen és a

magyaros helyesírás közti választásban. A hiányos szövegű, „kiegészítéses” feladattal azonban ismét csak a „vizsgáztatás” kérdéséhez jutunk vissza. Maradt tehát a korábban említett táblázatos forma, amelynél nem merülhet fel a gyanú, hogy a válaszadó tárgyi tudását kérjük számon.

A KÉRDŐÍVBEN SZEREPLŐ SZAVAK KIVÁLASZTÁSA A kérdőív szavainak összeállításakor fontos szempont volt a mennyiség: igyekeztem a szavakat úgy összeválogatni, hogy a lehető legkevesebb leírandó szó felsorolásával a felmerülő helyesírási nehézségek mindegyikét szerepeltessem. A túl kevés szóból álló feladatról nem lehetett volna megfelelő képet kapni az írásgyakorlatról, míg a túl sok szót tartalmazó feladat minden bizonnyal elriasztotta volna az adatközlőket a kérdőív kitöltésétől. Alapos mérlegelés, válogatás után 22 szó került be a kérdőívbe (l. 1. táblázat), amelyek az alábbi helyesírási kérdésköröket ölelik fel:

- idegenes, magyaros, illetve vagylagos írásmódú szavak (kivételek is, pl. 9–10. és 11–12. példa, amelyek egy-egy szakterület, illetve orvosi technikai eljárás helyesírására kérdeznak rá);
- idegen és magyar szóból álló szóösszetételek, szószerkezetek (3–5. példa, ahol arra voltam kíváncsi, vajon befolyásolja-e a válaszadót az összetétel vagy szerkezet idegen tagjának leírásában a másik tag magyaros írásmódja);
- toldalékolt idegen alakok (13–20., ahol nem is mindig olyan egyértelmű, hogy kötőjellel kell-e kapcsolni vagy sem [18.: *tuberositas tibiae-n* vagy *tuberositas tibiaen?*]).

Fontosnak tartottam, hogy a feladat ne csak görög–latin, hanem – tekintettel az utóbbi időben való rohamos terjedésükre – angol nyelvű orvosi szakszavakat is tartalmazzon (19. és 20. példa).

A KÉRDŐÍV FELADATÁNAK MEGSZÖVEGEZÉSE Látszólag egyszerűnek tűnt a feladat megfogalmazása, ám már az első példányok kitöltése után azt tapasztaltam, hogy ez koránt sincs így. Az első változatban még az szerepelt, hogy az adatközlő írja le a látott kiejtés szerinti formákat *helyesen*, de a tapasztalatok azt mutatták, hogy ez nagyban befolyásolja a választ: legtöbbször azt a téves elképzelést váltotta ki, amely szerint „helyes írásmód = latinos írásmód” (bár az ellenkezőjére is akadt példa). A végleges változatban finomítottam a feladat megfogalmazását: „Írja le az alábbi, kiejtés szerinti írt kifejezéseket úgy, ahogy Ön gondolja! Kérem, hogy a kitöltéshez ne használjon helyesírási szabályzatot vagy szótárt.”

Ezzel sikerült csökkenteni az utasításnak az adatközlőre tett hatását, bár – a tapasztalatok szerint – mégsem volt teljesen egyértelmű a feladat, mivel egy-két kitöltött példányon teljesen félreértették (a kiejtés szerinti szereplő idegen szót újbóli leírás helyett magyar megfelelőjével helyettesítették, vagy meghatározták az adott fogalmat, pl. [transzplantáció = szervátültetés]). A többség azonban sikeresen értelmezte és oldotta meg a feladatot, így nem éreztem szükségesnek az utasítás újbóli átfogalmazását.

1. táblázat. A kérdőív adatai

Kiejtés szerinti forma	Helyes/javasolt írásmód	Megjegyzés
1. [katatónia]	<i>catatonia/katatónia</i>	Vagylagos írásmódú szó.
2. [mitokondrium]	<i>mitochondrium/mitokondrium</i>	Vagylagos írásmódú szó.
3. [trombóizishajlam]	<i>thrombosis/trombózis, de inkább trombóizishajlam</i>	Vagylagos írásmódú szó + magyar szóból álló összetétel. A magyaros jelleg felerősödik a magyar utótag miatt, ezért az idegen előtag magyaros írásmódja javasolt.
4. [prosztatárak]	<i>prostata/prosztata, de inkább prosztatárak</i>	Ugyanaz, mint az előző.
5. [bifokális lencse]	<i>bifokális lencse</i>	Vagylagos írásmódú szó + magyar szóból álló jelzős szerkezet. Mivel a jelzett szó magyar szó, felerősödik a szerkezet magyaros jellege, ezért az idegen jelző magyaros írásmódja javasolt.
6. [posztmenopauza]	<i>postmenopausa</i>	A szótárban csak latinosan szerepel, de a <i>menopauza</i> már magyarosan is. A <i>posztmenopauza</i> írásmódot is elfogadhatónak tartom.
7. [kardiovaszkuláris]	<i>cardiovascularis</i>	Csak a latinus forma fogadható el (egyelőre). A fonetikus írásmód erősen terjed.
8. [miokardiális]	<i>myocardialis</i>	Csak a latinus forma fogadható el (egyelőre). A fonetikus írásmód terjedőben van.
9. [oszteológia]	<i>(osteologia)/oszteológia</i>	Szakterület neve: magyarosan írandó a szabály szerint. A szótárban megtalálható latinosan is, de nyíllal jelzi, hogy a magyaros forma ajánlott.
10. [nefrológia]	<i>nefrológia</i>	Szakterület neve, magyarosan írandó.
11. [transzplantáció]	<i>transzplantáció</i>	Orvosi technikai eljárás neve, magyarosan írandó.
12. [spektrográfia]	<i>spektrográfia</i>	Orvosi technikai eljárás neve, magyarosan írandó.
13. [hiperpigmentációs]	<i>hyperpigmentatiós/hiperpigmentációs</i>	Vagylagos írásmódú szó (idegen szótó + magyar toldalék). A szóvégi magánhangzó megnyúlik.
14. [klaudikációja]	<i>claudicatiója</i>	Csak latinosan írandó szótó + magyar toldalék. A szóvégi magánhangzó megnyúlik.
15. [szeborreával]	<i>seborrhoeával</i>	Csak latinosan írandó szótó + magyar toldalék. A szóvégi magánhangzó megnyúlik.
16. [kriszta ilei + ben]	<i>crista ileiben</i>	Két elemből álló idegenesen írt szó toldalékolása: mivel a toldalék rag, ezért közvetlenül kapcsoljuk, nem kötőjellel.
17. [epikondilus laterális humeri + n]	<i>epicondylus lateralis humerin</i>	Több elemből álló idegenesen írt szó toldalékolása: mivel a toldalék rag, ezért közvetlenül kapcsoljuk, nem kötőjellel.
18. [tuberóztatás tibié + n]	<i>tuberositas tibiae-n vagy tuberositas tibiaen?</i>	Két elemből álló idegenesen írt szó toldalékolása: mivel a toldalék rag, ezért közvetlenül kellene kapcsolni. De (Osiris szerint): némelyik többjegyű idegen betűhöz, így az <i>ae</i> -hez is közvetlenül kapcsolódik a toldalék.
19. [báypasszal]	<i>bypasszal</i>	Toldalékolt, kettőzött mássalhangzóra végződő angol szó.
20. [sztrókot]	<i>stroke-ot</i>	Néma magánhangzóra végződő angol szó toldalékolva.
21. [eksztracelluláris]	<i>extracellularis/extracelluláris</i>	Vagylagos írásmódú szó (idegen szótó + idegen toldalék).
22. [cisztikus]	<i>cysticus/cisztikus</i>	Vagylagos írásmódú szó (idegen szótó + idegen toldalék).

A KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT LEBONYOLÍTÁSA A kérdőívek kitöltése 2007 novemberétől 2008. januárig tartott. Összesen 55 db kérdőívet töltöttek ki gyakorló orvosok, illetve a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Karának hallgatói. A minta nagyjából véletlenszerűen lett kiválasztva, így minden rétegnek, amelyekre az orvostársadalom területi, életkori stb. körülmények miatt tagozódik, azonos esélye volt arra, hogy képviselői az adatközlők közé kerüljenek. Egyetlen szempont volt, ahol ügyeltem az arányokra: fontosnak tartottam, hogy az orvosok, illetve az orvosi egyetemisták nagyjából ugyanolyan arányban legyenek jelen. Döntésemet az az előzetes feltevésem indokolta, miszerint a legnagyobb eltérés e két réteg írásgyakorlatában várható.

Mivel az adatközlők rétege igencsak behatárolt, eleinte nehézkesnek tűnt a kérdőív kitöltése. A kérdőívek kis hányadát sa-

ját ismerőseimmel töltöttem ki, nagyobb részüket témavezetőm, családtagjaim és barátaim segítségével – akik személyesen és főleg villanypostán továbbították azokat orvos(tanhallgató) ismerőseiknek – juttattam el a leendő adatközlőkhöz. Az adatközlők jelentős hányadával a világhálón vettem fel a kapcsolatot, a hallgatókkal főleg egy népszerű közösségépítő portálon, a gyakorló orvosokkal pedig egy mindenki számára hozzáférhető orvosi adattáron keresztül. A teszt kitöltésére az ismerős adatközlők és az ismeretlenek nagy része is szívesen vállalkozott.

FELDOLGOZÁS ÉS ÉRTÉKELÉS

AZ ADATKÖZLŐK ADATAI A véletlenszerűen kiválasztott adatközlők teljes létszáma 55, mindannyian magyar anyanyelvűek. Mindkét nem hasonló arányban képviseltette magát: összesen 30 nő és 25 férfi töltötte ki a kérdőívet. A lakóhely szerinti megoszlás a következő: a válaszolók több mint fele (52%)

budapesti, 20%-a megyeszékhelyen/nagyvárosban él, 28%-a kisvárosban vagy községben.

Az életkori határok 18 és 68 év. Az adatközlők több mint fele (54%) a 18 és 24 év közötti korcsoportba esik, a maradék 46%-nál igen nagy az életkor szórása, hiszen a legfiatalabb 28, a legidősebb 68 éves. Ennek oka, hogy a mintavételnél – az előzetes feltevésnek megfelelően – ügyeltem arra, hogy az orvosok és az orvosi egyetemisták nagyjából ugyanolyan arányban legyenek jelen.

Mivel a kapott válaszok és az adatközlők neme, illetve lakóhelye között nem fedezhető fel összefüggés (az ezen társadalmi változók szerinti vizsgálathoz jóval több adatközlőre lenne szükség), ezért dolgozatomban ezeket a szempontokat nem vizsgálom. Ezzel szemben az életkor, az adatközlő orvos vagy hallgató mivolta és helyesírása között megfigyelhető némi összefüggés, így vizsgálatomat erre a szempontra helyezem ki.

A TÁBLÁZAT SZAVAINAK ÖSSZESÍTÉSE A 2. táblázatban található összefoglalás tartalmazza a kérdőívek feldolgozása nyomán kapott eredményeket.

A KAPOTT EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE TÁRGYKÖRÖK SZERINTI EGYSÉGENKÉNT

VAGYLAGOS ÍRÁSMÓDÚ SZAVAK, SZÖSSZETÉTELEK Az első öt szó tartozik ebbe a csoportba, amelyeket írhatunk latinosan és magyarosan is. A *katatónia* és a *mitochondrium* esetében a választás a szövegtípustól és/vagy a köznyelvivé választás mértékétől függ, a másik három szónál (*trombózishajlam*, *prosztatárak*, *bifokális lencse*) a magyar összetéti tag vagy jelzett szó jelenléte a magyarosság irányába mozdítja el a szó helyesírását (Fábián–Magasi 1992: 25).

A *katatónia* írásmódjánál igen jól látszódik az orvostanhallgatók és az orvosok írásgyakorlatának különbsége. Az egyetemisták 67%-a latinosan írta, míg az orvosoknak csupán 16%-a tett így. Magyarosan az orvostanhallgatóknak csak 23%-a, az orvosoknak azonban nagy része (60%) írta. A kevert írásmód (pl. *katatonia*) is előfordult, de nem túl jelentős mértékben (nagyjából hasonló arányban mindkét csoportnál, az összes adatközlő 17%-ánál).

A *mitochondrium* írásánál már nincs akkora eltolódás az egyik írásmód javára, mint az előző példában: az orvostanhallga-

2. táblázat. Összefoglalás a kérdőívek feldolgozása nyomán kapott eredményekről

Kifejezés	Idegenes		Magyaros		Kevért		Egybe				Kötőjellel				Egybe		Kötőjellel	
							Szóvégi		Szóvégi		Szóvégi		Szóvégi					
	H	O	H	O	H	O	mg. hosszú	mg. rövid	mg. hosszú	mg. rövid	mg. hosszú	mg. rövid	H	O	H	O	H	O
1. catatonia/katatónia	20	4	7	15	3	6												
2. mitochondrium/mitokondrium	19	14	10	11	1	0												
3. trombózishajlam	17	12	7	9	5	4												
4. prosztatárak	19	15	11	9	0	0												
5. bifokális lencse	10	11	18	14	2	0												
6. postmenopausa	26	15	1	10	3	0												
7. cardiovascularis	27	16	2	8	1	1												
8. myocardialis	19	13	2	5	8	7												
9. oszteológia	29	14	1	6	0	5												
10. nefrológia	24	13	4	7	2	5												
11. transzplantáció	19	13	11	12	0	0												
12. spektrográfia	13	11	13	13	4	1												
13. hyperpigmentációs/hiperpigmentációs	14	12	8	10	8	3	16	12	12	10	0	0	2	1				
14. claudicatiója	21	13	14	8	5	4	9	15	17	9	0	0	3	1				
15. seborrhoeával	12	16	8	7	9	2	13	12	10	9	0	0	6	4				
16. crista ileiben	30	25	0	0	0	0	0	0	12	14	0	0	17	9				
17. epicondylus lateralis humerin	30	25	0	0	0	0	0	0	9	15	0	0	18	6				
18. tuberositas tibiae-n / tuberositas tibiaen (?)	30	24	0	1	0	0	0	0	16	13	0	0	11	8				
19. bypasszal	30	22	0	4	0	0									7	13	20	10
20. stroke-ot	29	20	0	3	1	2									5	17	25	6
21. extracellularis/extracelluláris	22	21	8	4	0	0												
22. cysticus/cisztikus	14	14	6	4	10	7												

H Hallgató O Orvos

tók ugyan a latinus helyesírást részesítették előnyben (63%), az orvosoknál azonban nagyjából egyformán fordul elő a latinus és a magyaros forma (56 és 44%). A kevert írásmódú alakok száma elhanyagolható.

Annak ellenére, hogy magyar összetéti utótaggal rendelkezik, a *trombózishajlam* szónál mégis az előtag latinus írásmódja dominált mind az egyetemisták, mind az orvosok körében (57, illetve 48%). A magyaros írásmód nem sokkal „maradt le” az előbbitől: a hallgatók 37, az orvosok 44%-a élt ezzel a lehetőséggel. A hibrid formák az összes válasz 17%-át tették ki.

Ugyanilyen felépítésű szó a *prosztatárak*, ahol hasonló eredmények figyelhetők meg: úgy tűnik, az adatközlők nem érezték elég „erősnek” a magyar összetéti tag hatását, mivel a válaszok 62%-a (ebből az egyetemisták 63, az orvosok 60%-a) a latinus formát használta.

Bár nem tartozik szervesen a vizsgálat tárgyához, érdemes megjegyezni, hogy az ilyen típusú összetett szavak esetében feltűnően nagy volt az összetéti tagok kötőjeles illesztésének száma mind az egyetemisták, mind az orvosok körében, és ez szintén azt mutatja, hogy a latinosan írt kifejezéseket egyfajta „tisztelt” övezi, amely nem engedi meg, hogy az utótagot minden további nélkül, közvetlenül kapcsolják.

A *bifokális lencse* esetében nem szóösszetételről, hanem jelzős szerkezetéről van szó, de itt is ugyanaz az ajánlás, mint az összetételeknél. Az előző két esettel ellentétben a magyaros helyesírás diadalmaskodott mindkét csoportban (összesen 58%), ez pedig nem is annyira a magyaros környezettel, hanem sokkal inkább a *bifokális* szónak köznyelvívé válásával magyarázható. Fontos azonban megjegyezni, hogy a latinus helyesírás nem sokkal maradt le mögötte, főleg az orvosok körében, ahol a különbség csak 2% a magyaros helyesírás javára.

CSAK LATINOSAN ÍRHATÓ SZAVAK Ebbe a csoportba három szó tartozik: *postmenopausa*, *cardiovascularis*, *myocardialis*. A választás azért esett éppen ezekre, mivel – bár a szótár egyelőre csak latinus alakjukban szerepelteti őket – korábbi vizsgálataim alapján kiejtés szerinti írásmódjuk terjedőben van.

A *postmenopausa* esetében a latinus helyesírás az elterjedtebb, de a két csoportban eltérő mértékben. Míg az orvostanhallgatóknak 86%-a latinosan írta a szót, az orvosoknak csak 60%-a tett így, és ez annyit jelent, hogy az egyetemistáknál csupán 2 fő, míg az orvosoknál már 10 fő találta elfogadhatónak a kiejtés szerinti alakot.

Hasonló a helyzet a *cardiovascularis* szóval. Összességében a latinus alak dominált, ám míg a hallgatók közül csupán 2-en írták magyarosan, az orvosok közül már 8-an döntöttek a kiejtés szerinti írásmód mellett. Elvétve előfordult a kevert (*cardiovascularis*) írásmód is.

A *myocardialis* esetében is hasonló arányok figyelhetők meg: a latinus írásmód többsége mellett az orvostanhallgatóknak csupán 7%-a, míg az orvosoknak 20%-a írta magyarosan a szót. A hibrid formák (pl. *miocardialis*) aránya ennél nagyobb: a hallgatók 27, az orvosok 28%-a használta, de elképzelhető, hogy valójában nem is kevert írásmódról van szó, hanem a latin helyesírás nem megfelelő ismerete bújik meg az eset hátterében (tehát valójában latinus helyesírásának szánt alakokkal van dolgunk).

CSAK MAGYAROSAN ÍRHATÓ SZAVAK Ebbe a csoportba a szakterületek, illetve a technikai eljárások nevei tartoznak, amelyek kizárólag magyarosan írandók (*oszteológia*, *nefrologia*, *transzplantáció*, *spektrográfia*). Az előzetes feltételezésnek megfelelően ez a szabály nem volt ismert az adatközlők számára, mivel majdnem minden esetben a latinus írásmódot részesítették előnyben.

Az *oszteológiát* egy kivétellel a hallgatók mindegyike latinosan írta. Az eddigiekhez hasonlóan az orvosoknál már többször feltűnt a magyaros alak, az adatközlőknek azonban több mint a fele (56%) a latinus helyesírás mellett tette le voksát, és néhány kevert forma is előfordult (20%). Érdemes felhívni rá a figyelmet, hogy az Orvosi helyesírási szótár ennél a szónál – bár szakterület nevével van szó – megengedi a latinus írásmódot, de nem javasolja (a szótárban zárójelbe téve szerepel az *osteologia* forma).

A *nefrologia* esetében hasonló eredményeket kaptam. A hallgatók 80, az orvosok 52%-a latinus helyesírást érezte megfelelőnek. A kiejtés szerint a hallgatóknak csupán 13%-a írta, az orvosoknál kicsit nagyobb ez az arány (28%). A kevert alakok (pl. *nephrológia*) viszonylag nagy száma (összesen 12%) is a bizonytalanságot mutatja: a magyar szókincsbe már beépült *-lógia* végződésű szavak analógiás hatása miatt kívánatosnak tartják a magánhangzó hosszúságának írásbeli jelölését, ám a *nephro-* szótóban a latinus írásmódhoz való ragaszkodás tükröződik.

Más a helyzet a *transzplantációnál*. Az orvostudomány az elmúlt évtizedekben rohamosan fejlődött; az említett eljárás, a szervátültetés egyre gyakoribb, ennek a nyelvben is megvan a lenyomata. A *transzplantáció* szó szinte már köznyelvinek számít, ezért meglepőek kissé a kapott eredmények. Ezúttal is a latinus forma „győzedelmeskedett”, főként az orvostanhallgatóknál (63% latinus, 37% magyaros írásmód), az orvosoknál azonban már majdnem fele-fele arányban fordul elő a kétféle változat. Láthatjuk azonban, hogy a magyarosan írt formák összaránya jóval magasabb az eddigieknél (összesen 41%).

Kissé másként alakultak az arányok a *spektrográfia* szónál. A latinus és a magyaros írásmód aránya hasonló mindkét csoportban: a hallgatóknál pontosan megegyezik (43-43%), az orvosoknál 52-44% a magyaros helyesírás javára. Előfordult néhány kevert írásmódú alak is (pl. *spektrografia*), főleg a hallgatóknál, ezeknek az aránya összesen 9%. Bár nem kap-

csolódik szervesen a vizsgálathoz, érdekes jelenségre figyeltem fel a kérdőívek kiértékelésekor. Az adatközlők meglepően nagy százalékánál fordult elő a *spectographia/spektográfia* írásmód (az első *r* hang, illetve betű kiesése). Ennek oka valószínűleg a kiejtés könnyítése lehet, amely tükröződik az írásgyakorlatban is.

IDEGEN SZAVAK MAGYAR TOLDALÉKKAL A továbbiakban felmérésem arra irányult, hogy az idegen (latin és angol) szavakat hogyan toldalékolják az írásgyakorlatban (természetesen a szótó írásmódját az eddigiekhez hasonlóan vizsgálva).

A *hyperpigmentatíós/hiperpigmentációs* szónál mindkét alak elfogadható, bár az eddigi irányzatnak megfelelően itt is a latinos írásmód uralkodott. A hallgatók 46, az orvosok 48%-a írta így, kiejtés szerint a hallgatók 27, az orvosok 40%-a. Igen nagy arányban képviseltették magukat a kevert írásmódú alakok: a hallgatók 27%-a a hibás *hyperpigmentációs* alakot használta (ez az arány az orvosoknál 12%). Valószínűleg itt is az a jelenség játszhat közre, mint a *nephrológia* (sic!) írásmód esetében: nyelvünkben igen gyakoriak a *-ció* végződésű szavak, az ezekkel való hasonlóság mozdítja el a szót a magyaros írásmód felé, ám az előtagban (*hyper*) még erősen tartja magát a latinos forma. (Annak ellenére, hogy számos – mára már köznyelvivé vált – szó előtagként szerepel: *hipertónia, hiperbola* stb.)

A toldalék kapcsolását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az esetek nagy részében (a hallgatók 52, az orvosok 48%-ban) helyesen alkalmazták a szabályt: akár a latinos, akár a magyaros helyesírás mellett döntöttek, a szóvégi magánhangzó mindenképpen megnyúlik írásban. Ám nem sokkal „maradt le” emögött a helytelen, rövid szóvégi magánhangzós írásmód (*hyperpigmentatíós*), amely értelemszerűen csak a latinos alakot választók között fordult elő. Ennek aránya 40% az egyetemistáknál és az orvosoknál is. Ritkán előfordult az is, hogy a változatlanul hagyott latinos formához kötőjellel kapcsolták az *-s* képzőt (*hyperpigmentatíós*), ennek aránya összesen 5%.

A *claudicatiója* szónál – bár a szótár csak a latinos formát engedélyezi – meglepően nagy számban fordultak elő magyarosan írt alakok (a hallgatók 47, az orvosok 32%-ánál), a latinos helyesírású formák számát azonban nem múlták felül. Toldalékolását vizsgálva arra az eredményre jutottam, hogy a hallgatók többsége (56%) nem nyújtotta meg írásban a szóvégi magánhangzót. Az orvosoknál a szóvégi magánhangzó hosszúságának és rövidegének aránya 50-32%. A rövid szóvégi magánhangzóhoz kötőjellel kapcsolt toldalék aránya összesen 7%. Úgy tűnik, egy latinos helyesírású szó az adatközlők (főként az orvostanhallgatók) szemében „szent és sérthetetlen”, olyannyira, hogy nem merik írásban jelölni a szóvégi magánhangzó megnyúlását (a kötőjeles formák még jobban mutatják ezt).

A *seborrhoeával* szónál is a latinos helyesírás volt túlsúlyban, ám a kevert formák aránya is elég nagy volt (pl. *seborrheával*),

ez utóbbiak aránya összesen 20%. A toldalékoláskor hasonló jelenségek figyelhetők meg, mint az előző két példában: bár a szóvégi magánhangzó megnyúlását többnyire mindkét csoport jelölte, mégis nagy a jelöletlen alakok száma (*seborrhoeával*, illetve *seborrheoa-val*). E téren a két csoport között nincs számottevő eltérés: a rövid magánhangzó + toldalék közvetlen kapcsolásának aránya összesen 34%, a kötőjeles megoldásé összesen 18%.

A következő három szónál (*crista ileiben, epicondylus lateralis humerin, tuberositas tibiaen*) azt vizsgáltam, hogy a több szóból álló, a latin nyelv ragozási, egyeztetési szabályai szerint szerkesztett orvosi kifejezésekhez hogyan kapcsolják a toldalékokat az adatközlők. A latinos/magyaros írásmód kérdése ezekben az esetekben egyértelmű volt, mivel – egy-két kivétellel – senki sem írta le a kifejezéseket kiejtés szerint.

A *crista ileiben* szókapcsolatban a ragot közvetlenül kapcsoljuk a kifejezéshez. A két csoport között jelentős különbséget figyelhetünk meg: míg az orvostanhallgatók 56%-a kötőjellel kapcsolta, és csak 44%-uk közvetlenül, addig az orvosoknál a közvetlen kapcsolat volt gyakoribb (ugyanis csak 56%-os aránnyal).

A hasonló felépítésű *epicondylus lateralis humerin* kifejezésben viszont éppen fordított arányok figyelhetők meg: a hallgatók az egybeírást (60%), míg az orvosok a kötőjeles írást részesítették előnyben (60%).

A *tuberositas tibiaen* kifejezésben bonyolítja a helyzetet a szóvégi *ae* betűkapcsolat. Nincs egységes vélemény abban a kérdésben, vajon kötőjellel (Bószé–Grétsy 2004: 41) vagy közvetlenül (Laczkó–Mártonfi 2004: 275) kell kapcsolni a toldalékokat. A felmérés a következő eredményeket hozta: nem sokkal ugyan, de a kötőjeles írásmód végzett az első helyen (hallgatók 53%, orvosok 52%), de az egybeírásnak is sok követője akadt.

A következő két szó az orvosi szókészlet újabb elemei közé tartozik, mivel itt nem latin, hanem angol nyelvű kifejezésekről van szó (*bypasszal, stroke-ot*). Hasonlóan a latin szavakhoz, ebben az esetben is az figyelhető meg, hogy az adatközlők eredeti helyesírással írták a szavakat. A *bypasszal* kifejezést az orvostanhallgatók kivétel nélkül angolosan írták, az orvosok között azonban már néhány (16%) magyaros formát is találunk. Ketten kétféle helyesírással is leírták, mint ahogy az egyik adatközlő fogalmazott: „*Bypass-szal*, noha *bájpással* volna az igazi.” Elvéve előfordult a *baypass* alak is, amelyet az angolos írásmódú szavak közé soroltam, mert bár eltér az angol helyesírástól, valószínűsíthető, hogy az angol nyelv nem megfelelő ismerete játszott szerepet létrejöttében: a szándék ettől eltekintve az angol helyesírás volt.

Ha a toldalékolást vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az orvostanhallgatók inkább használták a kötőjeles alakot (67%), míg az orvosoknál gyakoribb volt – bár nem sokkal – az egy-

beírt forma (52%). Talán ez az a szó, amelynél a legkülönbözőbb írásmódok születtek (főként a kötőjeles alakoknál): *bypass-sal*, *bypass-val*, *bypas-sal*, *by passal*.

Hasonló volt a helyzet a *stroke-ot* szónál. Az egyetemisták egyöntetűen az angolos helyesírást részesítették előnyben, az orvosoknál – hasonlóan az eddigiekhez tapasztaltakhoz – akadt néhány (12%) magyaros forma (ebből ketten a fonetikus alakot az eredeti helyesírású alak mellett lehetséges alternatívaként tüntették fel). Az orvosok körében előforduló kevert helyesírású, de inkább helytelen angolságú alakok (pl. *strok*, *strokot*) megjelenését az magyarázza, hogy – lévén idősebb nemzedék – valószínűleg kevésbé ismerik az angol nyelvet, mint az egyetemisták.

A szó toldalékolása ezúttal könnyebb feladat volt, mint a *bypass* esetében. Mégis érdekes különbség rajzolódik ki a két csoport között. A hallgatók 83%-a kötőjellel kapcsolta a tárgyragot (fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezek közül azonban nem mindegyik volt helyes, gyakran előfordult pl. a *stroke-t* forma), míg az orvosok 68%-a kötőjel nélkül, közvetlenül kapcsolta a toldalékot. Ebbe beletartozik a nem elfogadható, angolosan írt szótő és magyar toldalék közvetlen kapcsolása (*strokeot*), illetve a magyarosan írt szótőhöz való közvetlen kapcsolás (*sztrókot*, természetesen ebben az esetben csakis az egybeírás a helyes).

IDEGEN SZÓTŐ IDEGEN TOLDALÉKKAL A következőkben a két leggyakrabban előforduló idegen toldalék (*-aris/-áris*, illetve *-icus/-ikus*) írásgyakorlatát vizsgálom. Mindkét megadott szó (*extracelluláris*, illetve *cisztikus*) vagylagos írásmódú alak.

Az *extracelluláris*nál a többség a latin helyesírást követte (hallgatók 73, orvosok 84%), itt – az eddigiekkel ellentétben – a hallgatók voltak azok, akik közül többen írták a szót magyarosan. A *cisztikus* esetében hasonló arányokat kaptam: a hallgatók 46, az orvosok 56%-a az idegenes írásmódot alkalmazta. A magyaros alakok száma elenyésző (összesen 20%), ennél sokkal jelentékenyebb számban fordultak elő kevert formák (*cystikus*) mindkét csoportban (hallgatók 33, orvosok 28, összesen 31%).

ÖSSZEFOGLALÁS Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy az orvostársadalom képviselői általában ragaszkodnak az eredeti (legyen az latinus vagy angolos) írásmódhoz. Jelentős különbség figyelhető meg az orvosi hivatásra még csak készülő egyetemisták, illetve a már gyakorló orvosok helyesírása között. Bár a latinus helyesírás mindkét csoportban jellemző, azt tapasztaljuk, hogy az orvosok jobban hajlanak a kiejtés szerinti írásmódhoz. A kapott válaszok alapján az orvosi helyesírási szabályok, ajánlások nem túl ismertek a szakmában, bár akadt néhány adatközlő, aki többé-kevésbé következetesen járt el: szövegtípus szerint különbséget tett a kétféle írásmód között, vagy a köznyelvivé válás szerinti elvet alkalmazta. „Az általánosan elterjedt, használt, közérthető szavakat inkább fonetikusán írom, főleg a magyar ragokkal”

– kommentálta a kérdőívet az egyik adatközlő. Ám az olyan – az átlagember számára közismert – szakszavak esetében is, mint például a *transzplantáció* vagy a *bifokális*, nagyjából egyenlő arányban volt jelen a kétféle helyesírás, és ez ismét csak a latinus írásmódhoz való ragaszkodást jelzi.

Az angol szavakkal hasonló a helyzet: egyértelműen az idegenes helyesírás vezet, talán még jobban, mint a latinus formáknál. Mint ahogy az egyik adatközlő megjegyzi: „Nagyon érdekes megfigyelni, hogy a latin kifejezéseket könnyen és természetesen tudom magyarázni, míg az angolból átvettek nem hagyják magukat.” A jelenség minden bizonnyal a szaknyelvbe való bekerülés idejével függ össze: a latin kifejezések sokkal régebbi elemei az orvosi nyelvnek, mint az angolok, így kevésbé érezzük idegennek. Mindamellett a köznyelv is rengeteg latin eredetű szót tartalmaz, ez pedig még inkább elősegítette a beilleszkedést. Várható, hogy idővel az angol szavak is gyökeret vernek nemcsak a szak-, hanem a köznyelvben is, és fonetikus helyesírásuk megszokottá válik. (Ez a folyamat már végbement pl. az informatikai szaknyelvben, ahol az angol kifejezéseket már kiejtés szerint írjuk: *fájl*, *vincseszter*, *flopi*.)

Az idegen és magyar szóból álló összetételek esetében (ha a latin összetételei tag vagylagos írásmódú) sem mondtak le a latin helyesírásról az adatközlők, hiába mozdította el a magyar (utó)tag a hangsúlyt a kiejtés szerinti írásmód irányába.

Az idegenes helyesíráshoz való ragaszkodás, valamint az orvosi helyesírási szabályok nem elégséges ismerete mutatkozik meg a tudományterületek, orvosi technikai eljárások helyesírásában is. Az előbbi irányzat itt is megfigyelhető: az orvos adatközlők válaszaik között több magyaros helyesírású formát találunk, mint az egyetemistáknál.

A toldalékolás alakok esetében azt tapasztaljuk, hogy az idegenesen írt kifejezéshez az adatközlők szívesebben kapcsolják kötőjellel a toldalékot – még akkor is, ha ezt a nélkül is nyugodtan megtehetnék, tehát amikor nem néma magánhangzóra végződő kifejezésről van szó. A két csoport közti különbség itt is jól látszik: az orvosok – bár a kötőjeles megoldásnak itt is sok híve akad – gyakrabban illesztik közvetlenül a toldalékot, míg a hallgatók az eredeti idegen szót változatlanul hagyva, kötőjellel kapcsolják.

Megállapíthatjuk, hogy az orvostársadalomban a latin nyelv megbecsülése még mindig a régi, ámbar a két vizsgált csoport helyesírása között jelentős különbségek figyelhetők meg. A gyakorló orvosok kevésbé ragaszkodnak a latinus helyesíráshoz, mint az orvostanhallgatók. Utóbbiak körében azt tapasztalhatjuk, hogy egy-egy idegenesen (főleg latinosan) írt szó vagy kifejezés olyannyira „sérthetetlen”, hogy a megszokott írásképet (pl. a szóvégi rövid magánhangzót) még indokolt esetben (toldalékoláskor) sem változtatják meg. Elképzelhetőnek tartom, hogy a jelenség összefügg az orvostanhallgató-léttel járó büszkeséggel, kiváltságosságérzéssel.

Az, hogy a – középiskolai tanulmányaik során megismert – szakszavakat előszeretettel írják latinul (még a teljesen köznyelvivé vált alakokat is), teljesen összhangban áll az orvos-tanhallgatók szocializációjával: a diákok büszkén készülnek hivatásukra, elkezdik szétválasztani a „laikusok” és a „bennfentesek” világát, saját magukat egyre inkább az utóbbihoz sorolva (Sági 2004: 85). A latin nyelv ismerete ma már nem tartozik az alpműveltséghez, orvosi körökön kívül nemigen használják, egyfajta „titokzatosság” övezi, és ez még inkább segít elmélyíteni a „laikusok” és a „bennfentesek” közti szakadékot. Az életkor előrehaladtával, a tényleges munka elkezdésével azonban egyre inkább háttérbe szorulnak a latinos alakok, és ez jól mutatja, hogy idővel az orvoslétnek, a bennfenteségnek mindenáron való hangsúlyozni akarása fontosságát veszti.

Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy bár az orvosi nyelvben megfigyelhető a kezdődő magyarosodás – főként a gyakorló

orvosok körében –, az idegenes helyesírás még mindig erősen tartja magát, és ez az idegen (főként latin) nyelvnek az orvos-társadalomban meglévő megbecsülésével magyarázható.

IRODALOM

Bősze Péter–Grétsy Zsombor 2004. Hogyan írjuk? A latin betűs idegen eredetű közsavak forrásnyelv szerinti írása és toldalékolása. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 40–41.

Fábián Pál–Magasi Péter (főszerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fábián Pál 1993. Szaknyelvi helyesírási szabályzataink mérlege. *Magyar Nyelvőr* 4: 595–607.

Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.

Ludányi Zsófia 2007. A külön- és egybeírás kérdései a magyar orvosi nyelvben. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 27–33.

Sági Matild 2002. Az orvosi hivatás. In: Susánszky Éva–Szántó Zsuzsa (szerk.): *Orvosi szociológia*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 77–97.

Jól beszélni és írni magyarul

Az emberek általában azt hiszik, hogy szépen, „művészi” írni azt jelenti, hogy egyszerű gondolatait is az ember jól fölcifrázva, bonyolultan adja elő. Ennek éppen az ellenkezője az igaz. Szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni. A művészet pedig ott kezdődik, ahol az ember az ilyen előadással még élvezetet is szerez hallgatóinak.

A magyar nyelv természeténél fogva az egyszerűséget és a világosságot kívánja. Nem minden nyelv ilyen. Vannak nyelvek, amelyek nem is annyira az észhez, mint inkább az érzelmekhez akarnak szólni. Vannak még csavaros, sőt köntörfalazó természetű nyelvek is.

A magyar nyelvnek a maga sajátos természete onnan van, hogy kialakításában vajmi kevés része volt az alkuszoknak, kereskedőknek, fiskálisoknak s más efféle csűrő-csavaró beszédű embernek. Jobbára kétkezi emberek nyelve volt a magyar.

Olyanoké, akik valóságot és igazságot akartak közölni egymással. Akik világos, tiszta gondolatot fejeztek ki általa. Akiknek nem volt rejtegetnivalójuk egymás előtt. Akik nem szorultak se hazugságra, se hízélgésre.

Ebből következik, hogy a jó magyar írás és beszéd tanítását voltaképpen a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni. Ki gondolkodik helyesen? Aki az igazat keresi.

Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazából: jellemkérdés.

Az írósgát ott kezdődik, mikor az ember felelősséget érez egy alany és egy állítvány összefűzésekor is; mert az is becsületvizsga: állítás, amiért helyt kell állni. Egy életen át! Egy nemzet életén át!

*Illyés Gyula: Anyanyelvünk, 1964
(Magyar beszéd)*

Magyar László András

Náthanevek

A nátha (mai orvosi nevén *rhinitis*) modern világunk legerjedtebb betegségei közé tartozik. Bár kialakulásának számos közvetett oka lehet, általában a szervezetbe fertőzés útján jutó vagy ott lappangó és külső körülmények hatására aktivizálódó vírusok, más esetekben pedig allergének okozzák. Az antik orvostudomány a náthának, a kór „székhelye” szerint, azaz topografikusan három típusát különítette el. Ha a nátha a mellet vagy a fejet támadta meg, görögül *katarrhosznak*, latinul *destillatió*nak, ha a torkot, *bronkhosznak* vagy *raucedónak*, ha pedig az orrot, *korüdzának* vagy *gravedónak* nevezték: a náthaféleségek gyűjtőneve azonban egyszerűen *rheuma*, vagyis ’folyás’ volt.

A *katarrhosz* (*kata* + *rhein* = ’lefolyni’) név és tükörfordítása, a latin *destillatio* (*de* + *stillare* = ’alácsöpögni’) arra a nedvkörtani elméletre utal, amely szerint a náthát a fejben összegyülemlött és onnan elcsorduló savas és hideg nyák (*phlegma*) okozza. A Kr. e V.-tól a Kr. u. XVIII. századig uralkodó nedvkörtani (humorális patológikus) elmélet szerint ugyanis a betegségeket a négy alaptestnedv, az epe, a fekete epe, a nyák és a vér egyensúlyának felborulása okozza. Ha tehát például a nyákból (phlegmából) túl sok képződik, annak betegség a következménye, amely adott esetben nátha formájában jelenik meg. A fent említett három görög náthanevet a XII–XIII. századi dietetikai tanácsadó, a *Regimen Salernitanum* egyik hexameterpárja is megőrizte számunkra. E szerint:

*Si fluat ad pectus dicatur rheuma catarrhus,
si ad fauces, bronchus, si ad nares, esto coryza.*

*Hogyha tüdődbe folyik náthád: neve benne catarrhus,
bronchus a torkodon, ám ha az orrodát éri: coryza.*

Már említettük, hogy a *katarrhosz* névnek és latin megfelelőjének, a *destillatió*nak mi a magyarázata, de mit is jelent a többi antik náthanév? A *bronkhosz* görögül annyit tesz, hogy ’nedves’ – bár jelenthetett ’légcsövet’ vagy ’nyelöcsövet’ is –, míg a *raucedo* ’rekedtséget’ jelent, vagyis mindkettő úgynevezett tüneti, szimptomatikus név. A *coryza* vagy fonetikusán írva *korüdz*a szó valószínűleg a görög *korüsz* ’fej’ szó származéka, így jelenthet ’nehézfajúság’-et, ’tompaság’-ot is. Ennek megfelelője a latin *gravedo* viszont a *gravis* ’súlyos’ melléknévből ered, és szintén a nátha fejet eldugaszoló, elnehezítő hatására utal.

Az említett görög kifejezések, illetve néha alig felismerhető változataik meglehetősen elterjedtek az európai köznyelvekben. Érdekes végigtekinteni, hol, miként „szólítják” ezt a betegséget.

Franciául a nátha manapság is *coryza* vagy *gros rhume* – ez utóbbi kifejezés ugyanabból a *rhein* (*rheuma*) szóból ered, mint a *katarrhosz*. A portugál *coriza*, *defluxo*, *catarro*, a spanyol *coriza*, *catarro* és az olasz *catarro*, *corizza* szintén az ókori görög, illetve latin terminusok változatai, bár az olaszban a *rifreddore* szóalak is használatos, amely a ’hideg’ (*freddo*) melléknévből ered. A jiddisben – német vagy spanyol közvetítéssel – a nátha *keter*, a megfázást azonban a jiddis *ik bin verkihlt* (’megfáztam’) vagy *ik bin smarkatsch* (’taknyos vagyok’) formában mondja. Különös módon az antik eredetű névcsoporthoz tartozik a nigériai joruba *catá* szó is, amely egyértelműen a spanyol–portugál *cataro* ~ *catarro* emlékét őrizi. A név tanúsága szerint a portugál kereskedők és gyarmatosítók hozhatták be Afrikába a betegséget. Ebből is látható, hogy némelyik betegségnév a kór történetére vonatkozóan is érdekes információkkal szolgálhat.

Az angolban a *coryza* és a *nasal catarrh* szavak élnek ugyan az irodalmi nyelvben, a hétköznapiiban azonban inkább *coldot* (*to catch a cold*), vagyis ’hideg’-et, illetve *snuffle*-t emlegetnek. Ha a *cold* szó maga alakilag nem is, a mögötte álló elképzelés, akár az említett olasz *rifreddore*, ismét csak az antik nedvkörtanból ered, hiszen a flegmának arra a hideg minőségére (qualitasára) utal, amely a betegséget Galénosz és Hippokratész szerint kiváltja. (Magyarul is egyébként *megfáz*nit mondanak, holott a nátháról ma már tudható, hogy nem a hideg „qualitas” okozza, hanem vírus.) Ami pedig a *snuffle*-t illeti, valószínűleg egyszerű, a szipákolásra utaló hangutánzó szó lehetett eredetileg.

A németben ugyanennek a szónak a rokona jelenik meg *Schnupfen* formában, amely a középfelnémetben inkább ’csuklást, prüszentést’ jelentett. Ez a náthaelnevezés váltotta fel mára a XVI–XVIII. században még széles körben használt, görög eredetű *Katarrh* kifejezést, amelyet a lengyel *katarr* szóátvétel is őriz, illetve a választékos *Grippe* szót, amelynek eredete nem tisztázott. Talán a franciából származik, és eredetileg ’ragadozás’-t, ’támadás’-t, később ’hevesen támadó kór’-t jelenthetett, és talán a *croup*, *Krupp* szavakkal is rokonságban áll. A *Schnupfen* ~ *snuffle* szavakkal rokon a svéd

snuva is. Ugyancsak görög eredetű és a *rhein* igéből származik a cseh *ryma* és a bolgár *hrema*. Az orosz *naszmork* a *szmorkaty* 'tüsszent', 'orrot fúj' igéből vagy a *szmark/szmork* 'takony' főnévből származhat, és talán szintén hangutánzó szó. (Ha csak nem a *nosz* 'orr' és a *mork* 'répa' szóból jött létre, arra utalva, hogy a nátha idején olyan vörös az orrunk, mint a répa.) Érdekes eset a román *guturai*, amely egyértelműen a latin *guttur* 'gége' szóval áll kapcsolatban, vagyis ugyanúgy ókori eredetű és „topografikus” betegségnév, mint például a görög *bronkhoz*. A finn *nuha* szó etimológiájáról sajnos nem sikerült biztos információkhoz jutnom.

Újgörögül a nátha neve *szináhji*, amely a 'folyni' szó származéka, míg héberül a nátha *nazalat* – amely szintén a 'folyni' (*nazil*) tőből származtatható. A török *nezle* is ezzel a kifejezéssel, pontosabban ennek arab vagy szír változatával függhet össze. A folyásra utaló nevek egyébként lehetnek pusztán szimptomatikusak is, ám az antik nedvelmélettel és a *katarrhoz* szóval is kapcsolatban állhatnak.

Szanszkritul viszont *apinasza* (*api* + *nasza* = 'száraz' + 'orr') vagy *pratissjája* a nátha. Az utóbbi a 'feküdni' igéből eredhet. A szanszkrit szövegekben használják azonban az urdu eredetű *szard* ('hideg') szót is 'nátha' jelentésben. A hindiben mindezzel szemben, nyilván az arab-junáni orvostudomány szövegeinek hatására az arab eredetű *zukám* ([dzsukám]-nak ejtve) a nátha neve. Az arab *zukám* szó viszont a *zakana* 'folyni' igéből ered, vagyis ismét csak olyan névvel állunk szemben, amelynek némi köze lehet az antik humorális patológiához.

Végül: vajon mi a helyzet a magyar náthaelnevezésekkel? A mi *nátha* szavunk egyértelműen szláv eredetű, valószínűleg a szlovákból került nyelvünkbe: első írott előfordulása elég késői, csak 1533-ból való. Ez a tény vagy arra mutat, hogy a magyarság a középkorban még nem ismerte a betegséget, de annak bizonyítéka is lehet, és ez sokkal valószínűbb, hogy korábban másképpen – talán *kehnek*, *hurútnak*, *hidegnek* – neveztük a náthát. A szlovákban a *nátha* szónak eredetileg

na-duha alakja lehetett, és 'nehézlégzés'-t jelentett (*ducha* = 'lehelet, lélegzet'), vagyis az orr eldugulására utalt. Ma szlovákul a náthát *nádchának* mondják.

Érdekesek a náthával rokon tünetcsoportokat jelző szavaink. A *keh*, *kehesség*, *hurut* nyilván hangutánzó szavak. A *hideglelés* vagy a *meghülés* (régebben *fejhülés*) az elterjedt 'hideg' jelentésű náthanevekkel áll elméleti rokonságban. Az *influenza* ezzel szemben egyértelműen a görög *katarrhoz* szó középletin, eredetileg *influentia* ('be- vagy lefolyás') alakú tükörfordítása lehet, amely olasz közvetítéssel került nyelvünkbe a XVIII. század végén (a szónak a TESz.-ben olvasható etimológiája, illetve arab eredeztetése bizonyára téves). Az első influenzajárvány egyébként, amelyet ekképpen neveztek, 1787-ben tört ki egyidejűleg Itáliában, illetve Oroszországban.¹

A fenti adatokból, amellet, hogy talán önmagukban is érdekesnek bizonyultak, néhány tanulság talán levonható. Egyrészt láthatjuk, hogy a náthanevek kauzális, topografikus, szimptomatikus vagy hangutánzó eredetűek. Nagyon sok nyelv esetében áll a náthanév mögött közvetetten vagy közvetlenül az antik nedvelmélet. A topografikus nevekben vagy az *orr*, vagy a *fej*, vagy a *torok* szó fordul elő. A szimptomatikus nevek általában a váladékra vagy a légzés nehézségére utalnak, míg a hangutánzók a beteg által nátha idején produkált prüszentő, szörcsögő, harákoló hangokat utánozzák. Az említettek közül egy sem volt metaforikus betegségnév, és ez azért érdekes, mert a legrégebbi betegségnévcsoport, a metaforikus neveké, ezek szerint a náthaelnevezések közt nem szerepel, s ebből esetleg arra következtethetünk, hogy a nátha, vagy mint betegség, vagy mint nyelvileg is elkülönített és megnevezett tünetcsoport, viszonylag késői jelenség. Azt viszont biztosan állíthatjuk, hogy a 2500 esztendőn át Európában szinte egyeduralgó nedvkórtani elmélet, mint annyi egyébben, a köznyelvi náthaneveken is maradandó nyomot hagyott. Éppen ezért furcsa, hogy a nátha mai orvosi elnevezése, a *rhinitis* – amely a görög *rhisz* 'orr' szó *-itis* (gyulladásra utaló) végződéssel ellátott, XIX. századi származéka – pusztán topografikus-szimptomatikus név, és semmi köze ehhez a hagyományhoz.

¹ Medizinische Bemerkungen über die im Monat April 1788 allgemein herrschende Seuche in Wien, die unter den Namen der Influenza oder der Russischen Krankheit daselbst bekannt ist. Wien, G.Ph. Wucherer, 1788.

Obrusánszky Borbála

A régi magyar gyógyítás történeti háttere és a néphagyomány

A régi, kereszténység előtti magyar orvoslás teljes rendszerét nem őrizték meg írásos forrásaink. Velük ellentétben a nyelvünk, valamint a néphagyomány sok olyan fontos elemet megtartott számunkra, amelyből valamelyest képet kaphatunk arról, hogy melyek voltak eleinknek a gyógyítással kapcsolatos legfontosabb szavai, kifejezései, és azok egykoron milyen jelentést hordoztak. A gyógyító eljárások egy része közismert volt, más részét azonban csak különleges képességű táltosok, javasok, tudók gyakorolták, akik isteni sugallatra vagy valamely szellemtől kapott áldás, vagy kiválasztás révén részesülhettek gyógyítói kegyben. A történeti előzmények, a néphagyomány valamint a gyógyító eljárásokra vonatkozó szavak, kifejezések számbavételével megismerhetjük a régi magyar orvoslás teljesebb rendszerét.

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK A magyar nyelvben fennmaradt, orvoslásra utaló szavak tanulmányozásakor derült ki, hogy azok párhuzamai fellelhetők a belső-ázsiai pusztai népek-nél, akik önálló és sajátos kultúrát hoztak létre a kínai nagy faltól egészen a Kárpát-medencéig, sőt termékenyítően hatottak olyan civilizációkra, mint az indiai, a kínai és a perzsa. A mai nemzetközi tudományos álláspont szerint a belső-ázsiai pusztai civilizáció létrehozói a hunok voltak, akik legalább egy évezredre meghatározták az ázsiai és a kelet-európai népek, így a magyarság történelmét és kultúráját.¹ A hunok történeti szerepét a most folyó nemzetközi kutatások jelentősen átértékelték, és ma már szinte minden kutató elismeri, hogy sajátos és gazdag civilizációs örökséget hagytak maguk mögött. A történészek és orientalisták elfogadták a Shi-Ji krónika azon állítását, amely szerint már a Kr. e. III. században létezett egységes hun állam (Shi-Ji 110). Ab-

ban azonban vita van a kínai és a nyugati történészek között, hogy a hunok mikor, milyen néven jelenhettek meg először a kínai forrásokban, illetve államuk mikor alakulhatott ki.² A kínai történészek – saját történeti feljegyzéseik³ alapján – azt állítják, hogy az első kínai dinasztia, a Xia, valójában hun volt, ezért azok megjelenését a Kr. e. III. évezredre datálják, ezt azonban számos nyugati kutató nem fogadja el. A vita valószínűleg még elhúzódhat addig, amíg valamelyik fél elegendő bizonyítékot fel nem tud sorakoztatni érvei alátámasztására. A kínai krónikák állításából annyi bizonyos, hogy a hunok megjelenése és államalapítása jóval korábban történhetett, mint a jelenleg elfogadott Kr. e. 318-as vagy a Kr. e. 209-es dátum,⁴ hiszen amikor xiong-nu néven feltűntek a kínai forrásokban, már kialakult államisággal és önálló kultúrával rendelkeztek. A hunok egyébként nemcsak Belső-Ázsia története, hanem az egyetemes világtörténet számára is meghatározó téma lehetnek, hiszen ők hozták létre az ókori világ legnagyobb és leghosszabb ideig fennálló birodalmát. A történeti adatokból tudjuk, hogy a hunok állama néha meggyengült, de nem tűnt el hirtelen a történelemből, hanem hun részbirodalmak a Kr. u. VI. századig léteztek egész Euráziában: a Sárga-folyótól Észak-Indián keresztül a Kaukázusig, és valószínűleg a Kárpát-medencében is maradtak hun törzsek. A dátumok azért lehetnek fontosak számunkra, mert azokból kiderül, hogy az egységes hun kultúra és nyelv általánosan elterjedt volt a pusztai térségben, egészen addig, amíg őseink fel nem tűntek a Meotisz mocsarainál. A mai nyelvészek közül sokan fordultak a hun nyelv kutatása felé, és újfajta nyelvészeti elméletet alkottak meg.⁵ Néhányan azt állítják, hogy a nagyfokú nyelvi hasonlóságok miatt a hun lehetett a török és mongol nyelv alapja (Schönig 2006,

1 Csak néhány név a kutatók közül: Deguignes, Hirth, De Groot, Maspero, Barfield, Boldbaatar, Hinsch.

2 Májig többféle álláspont van a kutatók között. Az elméletekről: Obrusánszky 2006.

3 Shi Ji 110. fejezete így kezdődik: „A xiong-nuk (hunok). Ősatyjuk a Xia fejedelmi család leszármazottja volt és Chun-weinek hívták” (Groot, 2006: 23). A Suo-yin kommentárban ez a feljegyzés található: „A Xia dinasztia uralkodójának, Jiének nem volt taója, ezért Tang száműzte őt Ming tiaóba. A rákövetkező harmadik esztendőben azonban meghalt. Fia, Xun-yun feleségül vette Jie mellékfeleségeit, majd elmenekült, és az északi tartományokban telepedett le, és baromcsordáival vándorolt” (Groot 2006: 24). A Kr. u. V. századi Jin-shu forrás szerint Helian Bobo hun uralkodó a Xia dinasztiaiból eredeztette magát (Jin shu. 130, in: Wen 2004: 296).

4 A kínai források Kr. e. 318-tól hívják az északi népeket xiong-nu, vagyis hun néven. A legtöbb történeti szakirodalomban a hunok államalapításának dátumát Kr. e. 209-re teszik. Én azonban azokkal a kutatókkal értek egyet, akik vitatják ezt az álláspontot, hiszen a Shi Ji kínai krónika Mao-tun trónra kerülésekor nem szól államalapításról, csupán apa (Tou-man) és fia, Mao-tun (Bátor) közti uralomváltásról, és ekkor a hun állam intézményeiben, szervezetében semmilyen változás nem történt (Shi Ji 110).

5 Ők valójában visszatértek a XIX. század közepe előtti nyelvészeti állásponthoz, ahol az egész eurázsiai térség nyelvét a szkita nyelvek közé sorolták. Bővebben: Pusztay 1977: 137.

Ucsiraltu 1997). A hun nyelvi adatok nemcsak az altajinak tartott nyelvekben maradtak fent, hanem más, szomszédos népek nyelvében is. Ma már a kínai nyelvészek azt tartják, hogy nyelvükben több mint kétezer hun szó lehet,⁶ és ez azt mutatja, hogy a hun nyelv jóval nagyobb jelentőségű, mint korábban gondoltuk volna. Ezek az új elméletek számunkra is alapvető fontosságúak, hiszen a mai magyar akadémiai nyelvészeti meghatározás szerint szavaink egyik jelentős része az ótörök nyelvből való, mások pedig csak a mongolból mutathatók ki. Ha azt nézzük, hogy a Kr. u. VI. századig létezett hun nyelv, akkor nagyon is reális az, hogy a magyarság belső-ázsiai nyelvészeti és kulturális öröksége közvetlenül a hunokhoz vezet, akiket a magyar krónikák közvetlen őseinkek tartanak. Itt fontos megjegyezni, hogy a magyar-török-mongol nyelvi kapcsolatok hunnal való összevetését már a XIX. században több magyar kutató is felvetette,⁷ de elméleteiket jórészt elfeledték, most azonban ezeket az új nemzetközi kutatások tükrében is szükséges feleleveníteni. Jelen tanulmányomban csak az orvoslásra vonatkozó szavak vizsgálatára térek ki ezen új szempontok figyelembevételével. Azaz egy leendő nyelvészeti munka történeti-néprajzi háttéréről számolok be. Tematikusan csoportosítva veszem számba az összegyűjtött szavakat: az első csoportba a varázslás szavai sorolhatók, amelyek a gyógyításra, az egészségessé tevésre vonatkoznak, a másodikba az ima, a harmadikba az erőt adó föld, a negyedikbe a gyógyító szimbólumok, számok, az ötödikbe a javasok, táltosok tartoznak.

A VARÁZSLÁS SZAVAI A magyarhoz hasonlóan a belső-ázsiai gyógyítás legfontosabb ismertetőjele az, hogy a varázslás, a gyógyítás és az imádság szerves egységet alkotott. Más szóval a gyógyulást isteni, égi segítséggel képzeltek el. A régi sztyepei gyógymódok ismerői különleges képességgel rendelkeztek, ezért őket legtöbbször „tudósnak, bölcsnek” emlegették. A hagyományok szerint a betegségek lelki bajból erednek, ezért a gyógyuláshoz azt kell orvosolni.

Magára a varázslásra a magyar nyelv számos kifejezést használ, ezek egy részét már nem is értjük pontosan, ám azok az ún. altaji, vagyis a török és a mongol párhuzamaik révén megfejthetők. Különös módon ezeket a szavakat a Történeti etimológiai szótár (TESz.) ismeretlen vagy bizonytalan eredetűnek tartja, vagy legalábbis vitatott eredetűnek mondja. A témáról egyetlen monográfia született, amely Pais Dezső etimológiáit tartalmazza, ő azonban csak az *orvos* és a *táltos* szóval foglalkozott. A kutatásai azt igazolják, hogy ezek a szavak nem magyarázhatók meg a finnugor nyelvekből (Pais 1975: 73–109). Számos kutató mutatott már rá arra, hogy a legalapvetőbb kifejezések nem lehetnek az ismeretlenből ösz-

szeszedett „jövevényszavak”, hiszen az egészség, a teljes emberi élet legalapvetőbb kifejezéseinek már az emberi közösségek kialakulásakor is létezniük kellett, és azok a nyelv szerves részét képezték. Régi kutatóink már részben foglalkoztak ezeknek az ősi szavaknak a vizsgálatával, és azokat jórészt belső-ázsiai eredetűnek tartották csakúgy, mint a társadalomszerveződés szavait vagy éppen a népköltészeti elemeket. Ezek együttesen azt jelzik, hogy a magyarság a belső-ázsiai eredetű népek közé tartozott.

Ha megnézzük az orvoslással és a varázslással kapcsolatos legfontosabb szavak jelentését, azt látjuk, hogy például a *varázslás* szó az etimológiai szótár szerint bizonytalan eredetű (TESz. III.: 1090). A XIX. században Ipolyi Arnold úgy vélte, hogy a szó összefügghet a *var* szavunkkal, amely ’fán lévő dudor’-t jelent, de ez a *tő* szerepel a *varangy* szóban is. A nyelvészek is ugyanerre az álláspontra jutottak (Czuczor-Fogarasi 2003, TESz. III.: 1089). Ipolyi rámutatott arra is, hogy a varangyos béka a varázslás egyik eszköze, hiszen népmeséinkben a boszorkány varangyból, kígyóból és békából készít főzetet. A kutatás azonban itt megállt, és nem foglalkoztak azzal, hogy hol található még meg a *var* szó. A szót megfigyelhetjük a belső-ázsiai népek egyik alapvetően fontos mitológiai alakjánál is, a sárkánynál vagy a sárkánykígyónál,⁸ amely a korai pusztai népek egyik szent állata volt. A kínai forrásokból tudjuk, hogy a sárkánykultusz már megvolt a hunoknál, a *var* szó pedig a korai türköknél, majd bolgároknál is felbukkan ’sárkány, sárkánykígyó’ jelentésben. A mai török nyelvben *evren* alakban szerepel. Nem elképzelhetetlen, hogy a szó a hunoktól vagy még korábbról, a szkíta nyelvből származik, hiszen ezen népek uralták a sztyeppe jelentős részét. A *var* szóról egyébként Maenchen-Helfen (1974: 167) azt állítja, hogy a Dnyeszter hun neve *Var* volt, azt megelőzően pedig a szkíták *Borüszthenész*nek nevezték.⁹

Ma az egészségügyben az egyik leggyakrabban használt szavunk az *orvos*, amelyet a nyelvészek vitatott eredetűnek vélenek. Figyelemre méltó magyarázatot Rásonyi László (1934: 157, idézi Pais 1975: 100) turkológus adott, aki az *orvos* szót az ótörök, majd a régi ujjur nyelvben meglévő *arvis* ’varázsló, gyógyító’ szóval hozta összefüggésbe. Az ujjuroknál az *arva* ige jelentése ’mágiát végezni, cselekedni’ (Clauson 1972: 199). Az *arvis/arbis* szó pedig megtalálható a régi mongol nyelvben is ’tudás’ értelemben (Lessing 1960: 50). Kasgari szótára szerint az *arvis* ’varázslóformulá’-t jelent (Clauson 1972: 199). A Czuczor-Fogarasi-szótár az *orvos* szónak *ir-v-os* tagolását adja, ahol az *ir* azt a gyógyító eljárást jelenti, ahogyan a beteget régen gyógyították. Az etimológiai szótár adatai a fenti magyarázatot támogatják. A legújabb magyarázat szerint az

6 Mang Muren kutatásairól hírt adott: <http://www.china.org.cn/english/culture/120785.htm>.

7 Például: Lukácsy Kristóf, Ipolyi Arnold, Fogarasi János, Szentkatolnai Bálint Gábor, Munkácsi Bernát.

8 A közhiedelemmel ellentétben nemcsak a kínaiak szent állata volt a sárkány, hanem a belső-ázsiai pusztai népek között széles körben elterjedt volt. Tudjuk, hogy a hunok fővárosát *Lungcsengnek*, vagyis Sárkányvárosnak hívták, és volt olyan oltáruk, ahol ezt a mitikussá vált lényt imádták. A sárkánykultusz szorosan kapcsolódott a termékenységhez és az esőhöz.

9 Vö. Hérodotosz IV.: 17–18.

ir szavunk jelentése: 'kuruzslással gyógyít' (TESz. II.: 228), az *iraló* pedig az a személy, aki ilyen módon kezeli a beteget. Ugyanakkor magát az *ir* szót vitatott eredetűnek tartják, holt már a Czuczor–Fogarasi-szótár a tájszavak alapján utalt arra, hogy a kettő kapcsolatban áll egymással, mindkettő 'metszés, vágás' jelentésű, sőt ezt a szót a *ró*, *rovátkol* kifejezéssel is rokonnak vélték.

A *varázs* és az *orvos* szavakon kívül a *bű* és a *báj* szavak is a varázslással való gyógyítással függtek össze. Nemcsak a szó, hanem az egész egységes eurázsiai varázslási, gyógyítási eljárás megmaradt az egykor hunok által lakott térségben, és ennek változatai máig tanulmányozhatók a belső-ázsiai és a magyar népi gyógyászatban. A *bű* szavunk mongol párhuzama a *böge*, amely 'varázsló'-t jelent, de így nevezik azt a régi természeti vallást is, amelyet ma sámánizmusnak tartanak.¹⁰ Ez a régi hitvilág Tibetben a *bön* (a nyugati szakirodalomban *bon*) néven vált ismertté. A szócsoport legnyugatibbi párhuzama a magyar *bű*,¹¹ amely Ipolyi Arnold szerint (1854: 394) eredetileg 'varázslat'-ot jelentett. A Czuczor–Fogarasi-szótár a következő magyarázatot adja: „olyan vonzerő, mely némi titkos, bámulandó, vagy csoda módon elbűvöl. Különösen, oly kedves tulajdonsága valakinek vagy valaminek, mely csodálattal párosult szeretetet gerjeszt s magához vonz”. A szavak és a hozzájuk kapcsolódó jelentések azt sejtetik, hogy az egész eurázsiai térségben létezett egy ősi természeti hit, amely a szkíták és a hunok vallása lehetett,¹² és ezt hívták *bű*nek.

Egyes kutatói vélemények szerint ez a hit megjelent a régi kínai civilizációban is, ahol sokszor említik a források a varázslónőket, a „wu”-kat. Maspero és Ucsiraltu, de MacKenzie (is) korabeli kínai forrásokra alapozva azt állítják, hogy nemcsak a kínai *wu* kifejezés, hanem az egész gyógyító eljárás is a pusztai népektől származik (Maspero 1978: 166). A *bű* szót a fenti példák ellenére a nyelvészek ismeretlen eredetűnek tartják, jelentését pedig 'varázslás'-nak, 'boszorkányság'-nak vélik (TESz. I.: 400).

A Czuczor–Fogarasi-szótár szerint a *bű* és a *báj* szó egy alaptól ered, de a két nyelvész ide sorolta a *bölcs* szót is, amely kifejezésnek az értelmét „rejtélyes, bűvös dolgokhoz értőnek” határozta meg. A TESz. is hasonló megoldást javasolt a fentire. A *bájra* azt írja, hogy ótörök eredetű, és 'varázslással való kötés'-t jelent (TESz. I.: 218). A Czuczor–Fogarasi-szótár ide sorolja a szanszkrit *bhūd*, vagyis 'tudni' szót, továb-

bá a *budhasz*, mint 'tudós, bölcs' szót is. „Hasonlók hozzá a szanszkrit *mája* (ámulat), honnan *májasz* (= magus); továbbá a hellen *mageia*, latin *magia*, orosz *baju*, illir *bájanye* stb.” (Czuczor–Fogarasi 2003).

A magyar népi hagyományban ismert a *tudós*, *tudós kocsis* stb. alakja, ahol a kifejezések a különleges ismeretekre utaltak, amelybe beletartozott a gyógyítás is, és ez az égiek által adományozott kegynek számított. Ahogyan már lábjegyzetben megemlítettem, a mai szibériai *sámán* szó is 'tudós'-t jelent,¹³ amelyben a *sá* gyök a 'tud' egyik kései változata (Szentkatolnai Bálint Gábor 1877a, in: Zágoni, 2005: 74).

Nem szabad elfeledkeznünk a *kuruzs* szavunkról sem, annak ellenére, hogy manapság rossz hangzása van. Régen viszont a mágikus gyógyítás egyik alapelemének számított. Az etimológiai szótár szerint a szó szláv eredetű, de egyedül csak a bolgárban találtak rá példát *krizsa* alakban, a többi szláv nyelvben nem (TESz. II.: 682). Miután a bolgár eredetileg nem volt szláv nyelv, hanem ugyanahhoz a belső-ázsiai pusztai kultúrához tartozott, mint amelyhez a magyar is, természetes arra gondolnunk, hogy a fenti szavak a két nép közös pusztai örökségének számíthatnak. A szótár egyéb adatai is figyelemre méltóak. A szerzők a *kuruzs* szót úgy értelmezik, mint 'kört csinálni', s ez azt jelzi, hogy mágikus ábrák, szimbólumok alapján igyekeztek a betegséget elküldeni. Ilyen értelemben hasonló a *báj* szóhoz, amelynél a 'mágikus kötés' jelentés a meghatározó. A Czuczor–Fogarasi-szótár a szót a *kór* 'betegség' szóval hozza összefüggésbe, és szerinte az a körhöz, görbülethez vezet minket. A *kuruzs*ban szereplő *kur* gyök mindkét nyelvészeti álláspont szerint a *kör* szavunkhoz tartozik, amely Szentkatolnai Bálint Gábor szerint (1877: VI) az emberiség legősibb szavai között tartható számon. Ezt Czeglédi Katalin kutatása (személyes közlés) is megerősítette. Nem tudjuk, hogy van-e köze a *kuruzs* szóhoz, de a fent említett *wugu/wuku* ('varázsló') második tagjának korai ábrázolása a következő: egy üstben csúszómászók vannak. A szótár ezt *bájolás*nak, *örület*nek nevezi.¹⁴

SZAVAK AZ EGÉSZSÉGRE ÉS BETEGSÉGRE Az *egészség* szavunk olyan ősi szimbolikus jelentést hordoz magában, amely jelzi, hogy az, aki nem beteg, egész, vagyis teljes életet él. Az *egész* szavunkat megtalálhatjuk a török és a mongol népek régi kifejezéseiben: a mongol *tegüsz* 'teljes, egész' jelentésű. A török nyelvben a *tokuz* 'kilenc' szó szintén a teljességet szimbolizálja, hiszen az a mágikus gyógyítás legfőbb szeren-

10 A *sámán* tunguz eredetű szó, és 'tudó'-t jelent. Ezt a szót alkalmazzák máig a régi eurázsiai természeti hitvilágra, de sajnos, ma már azzal illetik az Eurázián kívüli ősi hitvilági elemeket is.

11 Az etimológiai szótár szerint a *bű*, *bűv* (*báj*, *bűvkör*) szó ótörök eredetű, és megegyezik az ujur *bögü* 'varázslat', és a csagatay *büyü* szóval, de ide sorolható a mongol *böge* és a kalmük *bö* alak is. Ugyanezen szó származékából ered a magyar *bölcs* szó (TESz I.: 405).

12 Ezt több mongol kutató állítja, többek között Dalaj, Pürev, Dulam és Bajanbatu.

13 Hoppál (2006) a szibériai török népeknél ismerteti a sámánokra vonatkozó kifejezéseket, és azok mind a *tudás* szóval állnak kapcsolatban.

14 Csornai Katalin hívta fel erre a figyelmemet, sőt ő magyarázta el, hogy ez a jel már a korai jóslócsontokon szerepel, amelyek a Kr. e. II. évezred elejéről kerültek elő Kínában (vö. Kalgren 1940: 52).

cseszáma. Ucsiraltu mongol nyelvész szerint (1997: 115) ez a szó a hun korból való, nálunk szkíta vagy alán eredetre gyanakodnak (TESz. I.: 715), vagyis a két – mongol és magyar – álláspont megegyezik. Az *egész*hez tartozik az *ép* szavunk, amely arra utal, hogy ha szervezetünk harmonikusan működik, akkor nem beteg. A szó jelenleg ismeretlen eredetűnek számít (TESz. I.: 733), viszont arról már Szentkatolnai Bálint Gábor kimutatta (1877: 12), hogy megvan a mongolban a párhuzama, ott ugyanis az *eb* ’összhang’-ot jelent. A *beteg* szó, amely a mai nyelvészeti felfogás szerint ismeretlen eredetű (TESz. I.: 290), viszont megtalálható a mongol és mandzsu nyelvben, ahol a *beteg* egyfajta bélbetegség. Szentkatolnai Bálint Gábor (1877: 3) a *beteg* szót a mongol *ebet-*, vagyis ’beteg állapotban lévő’ igével azonosította.

Jelentősnek mondható a magyar *ige* szó a mágikus orvoslásban, amelynek egyik régi jelentése a szemmel való hatást jelzi. Máig használjuk az *igéz*, *megigéz* kifejezést, amelyet a csángók mai napig *igiznek* mondanak. Ez is egyfajta gyógyító eljárást jelez, ám ma ugyancsak rossz értelemben használatos. Eredetileg valószínűleg szellem ráhatásával való gyógymód lehetett. A szó – a magyar nyelvészeti állásfoglalások ellenére – megtalálható a török és a mongol nyelvben *üge* alakban, amely ’varázsigé’-t jelent (TESz. II.: 191).¹⁵ A szó maga arra a régi szokásra utal, hogy a kimondott szónak ereje van, vagyis a különleges szavak kimondásával is eredményt érhetünk el a gyógyításban. Erre számos példát találunk a magyar népmesékben, például amikor a szereplők nem árulják el a nevüket, hanem úgy kell kitalálni azt. Ennek az a magyarázata, hogy a név kimondásával az adott ember szelleme megigézhető. A magyar mondókákban szereplő *nem ér a nevem* fordulat is ide kapcsolódhat, de népmeséinkben gyakran találkozunk azzal is, hogy az ördögöket nevük kimondásával lehet ártalmatlanítani. A mongoloknál máig sok *Nerguj*, vagyis ’névtelen’ keresztnevű ember található. A mai belső-ázsiai hagyományos gyógyításból ismert, hogy varázsigéket gyakran alkalmaznak ráolvasásoknál. Sokszor a javasok, gyógyítók olyan szövegeket mormoltak, amelyek csak bizonyos emberek számára voltak érthetőek. A régi hit szerint ilyen varázsigékkel segítettek elő a gyógyulást. A magyar népi hagyomány megőrzött néhány értelmetlennek tűnő kifejezést mondóka formájában, amelyek valószínűleg gyógyító eljárások lehettek. Értelmük azonban egyelőre rejtve marad előttünk. Egy régi magyar mondás szerint valaki akkor beteg, amikor *se bűt, se bāt sem tud mondani*, tehát nem tud varázsolni. A Mongolok titkos története című kötet szerint az *abuj babuj* formát mondogatva segítették gyermekáldáshoz a kereit uralkodó feleségét (MNT. 174). A mongol népek ma sokszor tibeti vagy szanszkrit varázsigéket mormolnak, amelyeknek különleges varázserőt tulajdonítanak. Ezeket általában a buddhista szerzetesektől tanulják. Eredetük azonban ugyancsak a régi belső-ázsiai pusztai örökségre vezethető vissza. A régi mongol *üge* szót már sok helyen a tibeti *darani*val helyettesítik, és a leg-

ismertebb ilyen varázsigé az *om mani badme hum* kifejezés, amelyben az egyes betűknek is gyógyító erőt tulajdonítottak, olyannyira, hogy számos szent halmon (obó) vagy hegy oldalában olvashatók. A kifejezés értelmezése megosztja a kutatókat, sokan elismerik, hogy annak eredete a buddhizmus előtti hitvilágba nyúlik vissza.

Érdeemes megemlíteni a *gyógyít* és a *jó* párost. Az előbbit ugyan nyelvújítási szónak tartják, viszont a *jó*, *javas* már régóta használt kifejezés (Bernád 2004: 182, Czuczor–Fogarasi 2003). A Czuczor–Fogarasi-szótárban a nyelvészek a *gyógyul* – *jó* szópár keleti párhuzamát a kínai nyelvben vélték megtalálni, ahol a mai napig az orvoslási mód, valamint a gyógyszer neve egyaránt *yao*. Szentkatolnai Bálint Gábor (1877: 23) pedig a mongol *dzsöb* ’helyes, jó’ alakban fedezte fel a szó analógiáját. Az etimológiai szótárban a *jó* szót ugyan uráli eredetűnek mondják, de csak néhány földrajzi névben található meg. Érdekes módon a *javas* szót már nem tudják megfejteni, de a következő magyarázatot olvashatjuk: „A primitív szemléletben a gyógyítás, a kuruzslás, és a varázslás fogalma elválaszthatatlan. Ez magyarázza a varázsló jelentését. Finnugor egyeztetése téves” (TESz. II.: 267). A *jó* szó korai, gyógyításra való alkalmazását mutatja a *javas* szavunk, amely *bajos* változatban is ismert. Ennek jelentését már bemutattuk. Tudjuk, hogy régen sok füvesasszony volt, akik a gyógynövények segítségével tudták kezelni családtagjaikat, illetve szűkebb környezetüket.

AZ IMA SZAVAI A népi gyógyászzal kapcsolatos szakirodalomban többször olvashatjuk, hogy sokszor imával próbálták elősegíteni a gyógyulást. Hamvas Béla hangsúlyozta (1988: 441), hogy a legősibb gyógyítási forma imával és álommal történt. Bernád Ilona is megerősíti a fenti állítást (2004: 180), szerinte a régi emberek képzeletében a gyógymód összefüggött a hitvilággal. Ma a mongol buddhista mentélekben többször láthatjuk azt, hogy az orvos lámák megáldják a gyógynövényeket, és csak utána adják oda a betegnek, sőt sokszor a füstölő hamujának is gyógyító erőt tulajdonítanak, így azt is becsomagolják, és a híveknek adják. Ha megnézzük az imádsággal kapcsolatos kifejezéseinket, akkor azt láthatjuk, hogy a legfontosabbak, az *imád*, *áld*, *bízik*, *hit* szavunk ismeretlen vagy bizonytalan eredetűek. Másfajta nyelvészeti megközelítés viszont azt mutatja, hogy a fenti kifejezések is a régi belső-ázsiai hitvilág öröksége közé tartoznak, ezek együttesen ismételtlen csak azt mutatják, hogy a magyar nyelv és a magyarság a pusztai népek szerves része volt.

ERŐT ADÓ FÖLD A Földanya-kultusz még valószínűleg a matriarchátus korszakához köthető, amikor a közösség szellemi vezetői az asszonyok voltak. Akkor a természet erőiről úgy tartották, hogy az magának az életet adó anyának a különböző formái. Az ősi Földanya-kultusz sok belső-ázsiai népnél megmaradt, vagy nyomai megtalálhatók más vallásokban,

15 A törökben is megvan az *üge* szó, amelyet viszont a nyelvészek nem egyeztettek a magyarral.

kultuszokban, sőt a magyar Boldogasszony-kultusz is ennek egyik formája lehet. Ucsiraltu, belső-mongol nyelvész (1977: 113–114) a kínai krónikákban megtalálni vélte a *hitü* szót, amely szerinte 'erő, varázslat' jelentésű alapszó a hun nyelvben, és egyben fontos hun méltóságnév volt. A mongol kutató szerint a szó a Földanya tiszteletére utal. A türk nyelvben (*h*)*idug* alakban fordul elő, és 'szent'-et jelent (Clauson 1972: 46). Ez lehet a magyar *hit* szó rokona, amelyet ismeretlen eredetűnek tart a nyelvészet (TESZ. II.: 119). A XIX. században Vámbéry Ármin (1870: 151) a jakut *itegel*, majd Szentkatolnai Bálint Gábor (1877: 21) a mongol *itegel/sitügen* szóval hozta kapcsolatba, de ezeket az értelmezéseket a magyar nyelvészek nem vették figyelembe. A mongolság legősibb gyógyító szerentárai egyébként a Földanya-kultusszal kapcsolatosak, hasonlókat találunk a magyaroknál is. A régi vallási felfogás szerint a víz, a fa, a kő és a föld mind a Földanya megjelenési formái, amelyből az emberek erőt és gyógyulást reméltek. A magyar népmesékben is olvashatunk az élet vizéről, amely akár gyógyító hatása is lehet, nem véletlenül találjuk azt a történeti forrásainkban, hogy őseink kutaknál, forrásoknál áldoztak. A mongolok máig szentként tisztelik a folyót, különösen annak forrásvidékét, amelyet *anyának (eki)*¹⁶ hívnak. A víz szorosan összefügg az étellel, hiszen anélkül nem lenne a földön élet. A felbukkanó források pedig különféle gyógyhatással rendelkeztek, általában az adott környéken élők ismerik, hogy azok milyen hatásúak. Mongóliában is számos olyan hely van, ahol gazdag meleg és hideg források a test minden részére kínálnak gyógyulást. Érdemes megfigyelni, hogy a régi pusztai népek mindig gyógyforrások mellett hozták létre fővárosukat.¹⁷

A fa tisztelete szintén az ősi természeti vallással kapcsolatos, sőt van olyan kutatói vélemény, amely szerint az élet fája és az égig érő fa is magát a Földanyát szimbolizálja. Mongóliában számos fát *anyafának* neveznek, és gyógyító erőt tulajdonítanak neki. Néhány kutatói vélemény szerint az életfa, az égig érő fa is a Földanya megtestesülése. Nálunk Szent László törvényeiben említik meg a fa mellett történő áldozás tilalmát, amely nem lehetett hatásos, hiszen még máig vannak szent fák, amelyeket Mária-fának neveznek, ahol a keresztény név mögött „pogány” kultusz rejtőzik.¹⁸ Régi népmeséinkben szokványos elem, hogy fából jön elő egy tündér, aki a hős felesége lesz, ugyanúgy, mint a mongol eposzokban vagy népmesékben.

Belső-Ázsiában, az egykor hunok által lakott területeken a különleges kőformáknak is gyógyító erőt tulajdonítanak, de

elsősorban a termékenység miatt keresik fel ezeket a helyeket. A gyermektelen asszonyok tömegesen látogatják meg ezeket, és az ott elmondott meditációtól és imától várják a gyermekáldást. Előfordulnak olyan különös természeti képződmények, mint a fallosz alakú sziklák, ahová szintén a természetlen asszonyok zarándokolnak.¹⁹ Néhány barlangban, különleges alakú lyukakban pedig a jelképes újjászületés rítusát gyakorolják, amelyet a mongolok sokszor *Umaj* barlangnak neveznek.²⁰ A jelképes újjászületés szertartását máig több helyen gyakorolják: megfigyelhetünk a mongol buddhista kolostorokban, Tibetben, Észak-Kína mongolok és török népek által lakott területein, sőt a magyar népi gyógyászatban is. Ezeket a helyeken valamilyen szent tárgy alatt átbújtatják az embert, és ezáltal megtisztul bűneitől. A Góbiban lévő Hamrijn Hijd nyíngmapa kolostorban egy szent szalag alatt történt ez, a tibeti kolostorokban a könyves szekrények alatt vagy a szent halmoknál (obó) lévő zászlóerdők alatt. A magyar hagyománnyal Bernád Ilona foglalkozott részletesen, és 2006-os közös expedíciónk alatt ő hívta fel a tibeti párhuzamokra a figyelmemet.

GYÓGYÍTÓ SZIMBÓLUMOK ÉS SZÁMOK A belső-ázsiai orvoslásban fontos szerepet kapott a szimbólumok alkalmazása. Bernád Ilona szerint (2002: 226) ez szintén a mágikus, szertartásos gyógymóddal volt összefüggésben. A régi buddhista irányzatban a nyíngmapa rendnél nagyon fontos a szent jelek, szimbólumok betegségnél történő alkalmazása, és ennek nyomait a magyar gyógyászatban is megtalálhatjuk. A legjelentősebb az egész Belső-Ázsiában és a Kárpát-medencében előforduló ősi jel, a földet szimbolizáló kör, amelyben kereszt alakú jel található (Jelképtár 70). Ez a szimbólum szorosan összekapcsolódott a földdel és az anyasággal, ezáltal a termékenységgel is.

A különböző jelek, így a sziklára vésett billogok (életfajelek, szvasztika stb.) is, olyan szimbólumok voltak, amelyek elősegítették a gyógyulást, vagy éppenséggel betegségmegelőző, bajelhárító szerepük volt. Ezek a műveltségi szavak is a pusztai népekhez vezetnek. A korai török nyelvben az *irü* szó 'jel' jelentésben ismert, amely a fent emlegetett *ir* vagy *ír* szóval lehet kapcsolatos, bár Clauson (1972: 197) összefüggésbe hozta a *belgü*, vagyis a *bélyeg* szóval is.²¹ Szentkatolnai szerint (1877: 24) az *ír* szó mongol rokona az *ira*, amely 'ró, rovátkol' jelentésben használatos. Ugyanezt állapítja meg a Czuczor-Fogarasi-szótár, amely a *jegy*, *jel*, *ró* szavakat egymással összefüggőnek vélte. Csornai Katalin szerint a *ró* szó *lu* formában megvan a hunoknál (vö. De Groot 2006: 69, 554. lábjegyzet),

16 A forrás mongolul: *eki bulag*, amely 'anyaforrás'-t jelent.

17 A hunoktól a mongolokig szinte minden pusztai nép Közép-Mongóliában, a bő vízi források mellé telepedett le, de tudjuk, hogy Attila és hunjai is a római fürdők környékét választották szívesen lakhelyül.

18 A Mátrában, a palóc területeken nagyon sok szent fa van, de a többi magyar területen is sok hasonló fordul elő.

19 A Góbiban számos helyen találkozhatunk ilyen kővel, de előfordulnak Észak-Kínában is, a mongol népek által lakott helyeken. Sőt a régi mongol főváros mellett van egy fő fallosz, amely szintén zarándokhelyé vált a gyermeket kívánó nők számára.

20 Ilyen nevű barlangok Mongólia számos pontján vannak, a témával azonban alig foglalkoznak.

21 A *bélyeg* szavunk a mongolban *belgü* alakban található meg.

és ez azt igazolja, hogy a szimbólumok rovása, vésése is szent cselekménynek számított. A magyar etimológiai szótár a ró szavunkat sem tudja értelmezni (TESz. III.: 426). Hasonló szó a *bics-*, amelynek elsődleges jelentése 'roni, vézni', ebből lett a magyar *betű*, valamint a mongol *bicsig* szó is.²²

Kifejezetten a belső-ázsiai pusztai népekre jellemző a páratlan számok tisztelete. A magyar népmesében és néphagyományban a hármas szám a legjelentősebb. A népmeséből tudjuk, hogy három nap volt egy esztendő, de idézhetjük a közszájon forgó mondást is erre: *három a magyar igazság*. A hármas szám a három világ szintjét jelképezi, az alvilágot, a földi világot és az égi világot. A mágikus gyógyítás műveleteit háromszor kell megismételni, így sokszor a gyógyításban egy napon három alkalommal kell gyógyszert magunkhoz venni.

Különleges szám a hetes. A régi, buddhizmus előtti mongol népek a Földanya kultuszát kapcsolták össze vele, illetve a hetvenhetes számmal, ma azonban többnyire a föld szellemét jelképezi (Obrusánszky 2007), és a buddhizmus miatt ez jóformán tabuvá vált a mongolok számára.²³ Ez a szám a magyarságnál a Boldogasszony-kultust juttatja eszünkbe, hiszen hétféle Boldogasszonyról van tudomásunk. A hetes szám a Hold-időszámítással kapcsolatos. A pusztai népeknél, de a magyaroknál is jelentős volt a kilences szám, amely háromszor három, tehát a tökéletesség jele. A magyar népi gyógyászatban a ráolvasást kilencszer kell megismételni, hogy hatásos legyen. A híres ázsiai varázscsomó vagy más néven szerencsefonat is kilences felosztású, és általános szerencsét hozó jelnek számít az egész belső-ázsiai hitvilágban. Ez a szimbólum figyelhető meg a magyar királyi jogaron, de egyes avar sírokban is.²⁴ Ma sajnos ezt az ősi szimbólumot összekapcsolják a buddhizmussal, de megjegyzendő, hogy a tibeti buddhista szimbólumok többsége szintén az ősi bön vallásból eredeztethető, amely megegyezett a régi pusztai népek hitvilágával.

TÁLTOSOK ÉS JAVASOK A magyar kutatók szerint a honfoglalás idején a táltosok voltak a legfőbb gyógyítók, akik valószínűleg a fent említett módszereket alkalmazták. Elterjedt vélemény, hogy a *táltos* szó a régi hit papjainak és bölcseinek a neve, de erre – Czuczor Gergely és Fogarasi János szerint – nincs történeti emlék, vagyis adat. Az viszont bizonyos, hogy ők is alkalmazták azokat az ősi mágikus-gyógyító eljárásokat, amelyekből sokat megőrzött a népi emlékezet. Ahogyan a legtitkosabb beavatások a mai buddhizmusban, azaz táltosnak lenni csak egy szűk körnek adatik meg, úgy valószínűleg a táltosok tudását sem akárcsi szerezhette meg. Ez azt jelenti, hogy egy átlagember aligha szerezhette tudomást a táltosságról. Ezért talán sohasem derül ki, hogy

pontosan miből állt a tudományuk, vagy milyen képességekkel rendelkeztek valójában. Analógiát azért találhatunk a régi mongol és török népek történeteiből, akik megjegyezték egy-egy kiemelkedő szellemi vezető tetteit. Az ilyen nagy tudású embereknek azonban nem volt szükségük a sámánoknál megfigyelhető szertartásokra, dobolásra, hanem elég volt az egyszerű erő-összpontosítás. Érdekes párhuzamot találhatunk Wass Albert Hagyaték című műve és a mongol nyingmapa egyházfő, Dandzan Ravdzsa emlékei között, hiszen az összehasonlításból kiderül, hogy az erdélyi táltosok ugyanúgy szellemi koncentrációval vitték véghez csodás tetteiket, hasonló módon, mint a fent említett mongol egyházfő, Ravdzsa. A mongolok még fel is idéztek egy történetet, amikor a sámánok meg akartak mérközni Ravdzsával, elkezdtek táncolni és dobolni, majd belefáradtak, de ennek ellenére sem tudtak olyan csodákat tenni, mint a nyingmapa szerzetes (Obrusánszky 2005: 258).

Táltosaink bizonyára ismerték a gyógynövények hatásait is, ennek az örökségnek egy részét hordozhatja a népi gyógyászat: a javasok vagy füvesek és a kuruzslók esetében. Magára a *táltos* szó értelmére többfajta megfejtési megoldás létezik, egyik a *tát* ('tudás') szóval való rokonítás, amíg a másik a mongol *dald* 'rejtett, titkos, varázsló' jelentésben van meg (Ipolyi 1854, Szentkatolnai 1877: 49, Czuczor–Fogarasi 2003, TESz. III.: 832, Pais 1975: 73–85). E szóról régi nyelvelmékeinkben, továbbá némely régi íróknál és a ma is élő népnyelvben, valamint a népmesékből hallunk, ott *táltos* és *tátos* alakban jelenik meg. A mai népmesékben általában csodás születésű és erejű, bűbájós, különféle alakot felöltő, titoktudó embert jelent, sőt állatot is, különösen lovat, esetleg bikát. A *tátos* ember és a ló is fogakkal születik, s rendszerint komoly, viselkedése eltér a többiekétől. Az olyan ló gebe, alig van ereje, és az istálló leghitványabb részében fekszik. Csak addig marad rejtett állapotában, amíg a *tátos* ember meg nem veszi, és fel nem teszi rá a rozsdás, ócska lószerszámot. Az ilyen csodás ló repülni is tud. A néphagyomány szerint különleges napon, így karácsony éjén született gyermekek *tátosok* lesznek, főleg akik a családban harmadik vagy hetedik gyerekként jönnek a világra.

Fontos megemlíteni, hogy a régi magyar hagyományban elsősorban az asszonyok körében maradt nyoma a régi mágikus gyógyításnak. A mai mongol népeknél nagyon sok nő sámán volt, akik még a matriarchátus örökségét viszik tovább. Sajnos az ősi természeti vallást felváltó tételes vallások (buddhizmus, kereszténység) azonban nagy kárt tettek a régi gondolkodásban, és főleg a nőket üldözték, akiket hol boszorkánynak, hol tisztátalan lénynek tartottak. Éppen ezért csak az elszigetelt térségekben őrződött meg a régi tudás, olykor azt összekapcsolták a keresztény vagy éppen a buddhista

22 A magyar *betű* szó török eredetét elfogadja a TESz.

23 Ma leginkább a föld alatti szellemek vagy a kígyók száma, régen és néhány mongol vidéken máig, a Földanya-kultusszal kapcsolatos.

24 A kunbányoni avar sírban ilyen maradványok vannak.

hagyományokkal. A tiltás ellenére máig alkalmazzuk őseinktől örökölt gyógymódjainkat, és hála a természetes életmód iránti igénynek, ezek az ismeretek egyre inkább ismét elterjedhetnek közöttünk.

IRODALOM

Szentkatolnai Bálint Gábor 1877. *Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén*. Hornyászy, Budapest.

Szentkatolnai Bálint Gábor 1877a. A mandzsuk szertartásos könyve. In: Zágoni Jenő (szerk.): 2005. *Válogatott írások*. Magánkiadás, Budapest.

Barfield, T. J. 1981. The Hsiung-nu imperial confederacy: organisation and foreign policy. *JAS* 41: 41–61.

Benkő Lóránd (főszerk.) 1967–1976. *Történeti etimológiai szótár*. I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Bernád Ilona 2002. *Egészségünkért*. 1. kötet. Uránia Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Bernád Ilona 2004. *Egészségünkért*. 2. kötet. Uránia Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Clauson, George 1972. *An Etimological dictionary of Pre-thirteenth century Turkish*. Oxford.

Czuczor Gergely – Fogarasi János 2003. *A magyar nyelv szótára*. Arcanum, Budapest, CD-ROM.

De Groot, J. J. M. 2006. *Hunok és kínaiak. A hunok története a Kr. sz. előtti évszázadokban – kínai források alapján*. Közzéteszi: Bakay Kornél–Csornai Katalin. Raspenna, Budapest.

Dobrev, Peter 1995. *Ezikyt na Asparukhovite i Kuberovi bylgari, Rechnik i Grammatik*. Sofia.

Hamvas Béla 1988. *Scientia sacra*. Budapest.

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György (szerk.) 1990. *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest.

Hoppál Mihály 2006. *Sámánok Euráziában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Ipolyi Arnold 1854. *Magyar Mythologia*. Heckenast Gusztáv, Pest.

Karlgren, Bernhard 1940. *Dictionary of Old & Middle Chinese: Bernhard Karlgren's „Grammata Serica Recensa” Alphabetically Arranged*. *Studia Orientalia Gothoburgensia* 11, Stockholm.

Lessing, Ferdinand 1960. *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington.

Ligeti Lajos (ford.) 1962. *A mongolok titkos története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Maenchen-Helfen, Otto J. 1973. *The world of Huns*. University of California Press, Berkeley.

Maspero, Henri 1978. *Az ókori Kína*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Obrusánszky Borbála 2005. Dandzsarabdzsaj és hagyatéka. *Ethnographia* 2: 247–264.

Obrusánszky Borbála 2006. *A hunok kultúrtörténete*. Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Budapest.

Obrusánszky Borbála 2007. *Etügen, a mongol Földanya kultusz*. Előadás. Szegedi Tudományegyetem, Vallástudományi Tanszék, március 21.

Pais Dezső 1975. *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Purev, Otgoni 2002. *Mongolin böögijn sasin*. Admon, Ulaanbaatar.

Pusztay János 1977. *Az „ugor-török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből*. Magvető Kiadó, Budapest.

Schönig, Claus 2006. Turko-Mongolian relations. In: Juha Janhunen (ed.): *The Mongolic languages*. London–New York, 403–415.

Ucsiraltu 1997. Hunnu-jin keszeg üge-jin szojo szergügelde. *Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian* 5: 104–120, Hohhot, China.

Watson, Burton 1961. *Records of the Grand Historian of China*. Translated from the Shih-chi of Su-ma-Chien. New York–London, I–II.

Wen, Cuifang 2004. The historical Chronicle of the Great Xia Kingdom. In: *Tongwan Cheng yizhi zong he yan jiu*. Shang Qin, Xian, 294–310.

Kis nyelvtan

(részlet)

Úgy kell írni, hogy azonnal megértsék, mit akarunk mondani. Ma valahol ezt olvastam: „Az emberek leverték és félénkek lettek.” A mondat közepén egyszerre megtorpantam. Itt valami zökkenő van. Eleinte azt hittem, hogy az emberek leverték valamit, szóval hogy a leverték állítmány és nem állítmányi kiegészítő. Helyesebb ez: „Az emberek leverték lettek, és félénkek.” Minap magamat is hasonló botlásra kaptam rajta. Valami színpadi utasításba ezt írtam: „A levelet fogja, betűzi kabátujja hajtókájába.” Később a betűzi szót ezzel helyettesítettem: beszúrja. A színész esetleg – egy pillanatra – azt vélhette volna, hogy a levelet fogja és betűzi, vagyis stabilizálja. Az olvasót egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalanságban tartanunk.

Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek, 1934

Szováty György

Az állatorvosi szaknyelv sajátosságai

A magyar állatorvosi szaknyelv első emléke Vegetius 1528-ban, Magyarországon megtalált, *Mulomedicina (Lógyógyászat)* című műve, amelyet Zsámboki (Sambucus) János 1574-ben, Bázelen adott ki, latin nyelven (l. kép) (Karasszon 2005: 249–250). Szaknyelvünk a hazai állatorvosképzés megindulásával egyidejűleg alakult ki. A pesti egyetem orvoskarán 1787-ben

Állatgyógyintézetet létesítettek azoknak a negyedéves orvos- és másodéves sebész-növendékeknek (cursus epizooticae; latin nyelven) a számára, akik megyei „physicusi” (hatósági főorvosi) beosztásra pályáztak. Ugyanis akkoriban még az állami közegészségügyi szolgálat irányította az állatjárványok elleni küzdelmet is, amelyek közül az egész Európán végigpusztító keleti marhavész (pestis bovina) hazánkban is hatalmas károkat okozott. Az Állatgyógyintézet vezetője Tolnay Sándor (1747–1818) lett, aki orvosi diplomájának kézhezvétele után, Bécsben állatorvosi diplomát is szerzett. Irányítása alatt meg-

indult az önálló állatorvosképzés is (cursus hippatriae), német nyelven, majd Tolnay szívós harcának eredményeként, az 1800-as évek kezdetén magyar nyelven is (Holló 1987: 32, 45–46).

Magyar nyelven oktatott még Hoffner József (1826–1841) járványtant, általános kórtant, gyógyszeriant, belgyógyászatot, sebészetet, patkolástant, és tartott gyógyászati gyakorlatokat. Ugyancsak magyar nyelven oktatta Thanhoffer Lajos (1872–1890) az élettant, a szövettant és a növénytant, Varga Ferenc (1870–1897) a sebészetet, az állattenyésztést és a takarmányozástant, Liebermann Leó (1879–1902) a vegytant és a természettant (fizikát), továbbá Azary Ákos (1879–1902) a belgyógyászatot, a járványtant, a törvényszéki állatorvos-tant, az állat-egészségügyi rendszert és a hússzemlélt. Azary megalapította az első magyar állatorvosi folyóiratot is, a *Veterinariust* is, amelynek főszerkesztője volt (1882–1884). E folyóirat utóda lett az *Állatorvosi Lapok*, majd a mai *Magyar Állatorvosok Lapja*.

A pesti Állatgyógyintézetből később önálló felsőfokú tanintézet (1851: Pesti Cs. Kir. Állatgyógyintézet, 1861: Pesti M. Kir. Állatgyógyintézet, 1875: M. Kir. Állatorvosi Tanintézet), akadémia (1890), majd főiskola lett, amelyet a doktorra avatás jogával is felruháztak (1906). Az intézmény 1936-tól a budapesti Műegyetem, 1945-től az Agrártudományi Egyetem keretében működött (Holló 1987: 32, 45–46), majd 1952-től főiskola, 1962 és 2000 között önálló egyetem, és 2000 óta a Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Kara.

I.

Mivel az állatorvos-tudomány az orvostudományból fejlődött ki, a két szaknyelv alapvető kifejezései lényegükben megegyeznek. A különbség csupán abból adódik, hogy az orvostudomány tárgya csak egyetlen faj, az ember, viszont az állatorvosi szaktudományoknak (belgyógyászat, sebészet, szülészet stb.) sok állatfaj jelentősen eltérő anatómiai és élet-tani sajátosságaival kell foglalkoznia. A házi emlősök (kérődzők, rágcsálók) és baromfifajok mellett megnőtt a méh-, a hal- és a vadegészségügy körébe tartozó fajok, valamint a szinte áttekinthetetlen számú állatkerti faj jelentősége, ezek saját szakszavainak a száma is meglehetősen sok.

Az alapozó tárgyak (orvosi fizika, orvosi kémia) műszavai azonosak az orvosi nyelv kifejezéseivel, s a növénytan műszavai a gyógyszerészetéhez hasonlóak. A többi tárgy (ana-

tómia, tájanatómia és fejlődéstan, biokémia és élettan) esetében jelentősek lehetnek a fajonkénti eltérések. Az egymástól eltérő kifejezések sokaságát az alábbi néhány példával lehet érzékeltetni (Fehér 1980).

A ló (*Equus caballus*), a sertés (*Sus scrofa*) és a házi nyúl (*Oryctolagus cuniculus domesticus*) gyomra együregű, a kérődző fajoknak három előgyomruk (*proventriculi*) van. A házi nyúl a bogyós bélsarán kívül ún. lágy bélsarat is ürít (hajnalban szívja ki a végbélből). A sok rostot igénylő, legelő állatok, mint a házi nyúl, a lúd (*Anser anser*) vakbelében (*caecum*) majdnem olyan mikrobiális erjedés zajlik, mint a kérődzők előgyomrában. A madarakban (*Aves*) a táplálék a mirigyes gyomor (*ventriculus glandularis*) után a zúzógyomorba (*ventriculus muscularis*) kerül. A madarak tüdejében (*pulmo*) az emlősök légnyagocskáinak (*alveoli*) megfelelő levegőkapillárisok (*capillare aëriae*) vannak. A hörgőkből (*bronchi*) légcsákók nyílnak, amelyek légtartalma a test sűrűségét csökkenti, s ezzel lehetővé teszi a repülést. A légcsákókban elpárolgó nedvesség lehűti a mellettük levő heréket, ezért a hím madarak heréit nem kell törzsön kívüli herezacskóban hűteni, mint a hím emlősökét. A madarak kifordított kloákájukat egyszerűen összetapasztják párzáskor. Külön párzószerve (*phallus protrudens*) csak a vízimadaraknak, a lúdnak és a kacsának (*Anas platyrhynchos*) van, amely nyiroktól merevedik meg, és külső felületének csavarulatán folyik az ondó a nőivarú madár kloákájába. Jelentős mértékben különbözik a köztakaró (*integumentum communae*) fajok szerint is: a gyengén szőrözött emberi testfelülettel szemben az emlősállatok (*Mammalia*) sokféle szőrének (*pili*), a madarak tollának (*pennae*) és a halak (*Pisces*) pikkelyeinek (*squamae*) mind más a szövettani felépítése és elnevezése. Még nagyobbak az anatómiai és az élettani különbségek a halakban és a méhekben. A halak a vízben oldott oxigént kopoltyúkkal (*branchiae*) veszik fel, és testük sűrűségét úszóhólyaggal változtatják. A méhek testében a vérnyirok (*haemolympha*) keringését a csőszív összehúzóódásai tartják fenn, és az aortába nyomott folyadék közvetlenül a szövethézagokba kerül. A növényekből felszívott nektár diszacharidjait az ún. mézhólyagban monoszacharidokká bontják el a méztermelés folyamán.

Az állatfajok számát növelik még a kedvtelésből tartott, a laboratóriumi és az állatkerti állatok. A háziállatfajokon belül a különféle korcsoportok elnevezései az állattenyésztési szókincsbe tartoznak, amelyet az állatorvosok is használnak. Az orvosi nyelvtől eltérnek még a takarmányozástani, gyepgazdálkodási és a biometriai szakkifejezések, valamint a mezőgazdasági enciklopédia című tantárgy növénytermesztési elnevezései is.

Nem lényeges az eltérés az orvosi nyelvtől az általános kórtani, a kórszövettani és a kórbonctani, a gyógyszer- és méregtani, valamint a belgyógyászati és beldiagnosztikai, a sebészeti, fogászati és a szemészeti elnevezésekben. Az állatorvosi ortopédia régebbi neve *patkolástan* volt, amely a patkolókovácsok szakkifejezéseit is tartalmazza, amint az orvosi ortopédia is felhasználja az ortopéd cipészek műszavait. Az első magyar nyelvű patkolástani szakkönyvben (Zimmermann 1916) szereplő néhány német szakkifejezés magyar megfelelője később született meg.

Hasonló elnevezéseket használ mindkét szaknyelvben a szülészet (tokológia) és a hímivarú állatok szaporodásbiológiája (andrológia), amely az ondóvizsgálattal és a mesterséges termékenyítéssel foglalkozik. Érdemes megemlíteni, hogy a latin *mas* ('férfi') főnévből származik a *masculus*, -a, -um ('férfias') és az *emasculati* ('ivartalanítás', németül *Emaskulation*; Végújhelyi–Szily 1960), valamint az *emasculator* ('herelőfogó'). E szóképzéshez hasonlóan lett a *femina* ('asszony') szóból az *e, ex* előjárószóval alkotott *efeminator*, illetve *effeminator* ('petefészektíró'), amelyet állatorvosi műszótárak nem tartalmaznak (Csósz 1937; Gallyas–Holló 1984; Kardeván 1993: 185). Ginekológia helyett régebben a *meddőségtan* kifejezést használták, ma viszont a *nőivarú állatok szaporodásbiológiája* az elfogadott elnevezés. Itt tárgyalják a mesterséges termékenyítést is, mind emlős, mind baromfi fajokban. A vemhesség (terhesség) és a szülés (ellés) folyamatainak megfelelő időszak baromfiban a (természetes) költés vagy a mesterséges keltetés, ennek végén következik be a napos baromfi kikelése. E folyamatokat a baromfityenyésztés-tan tárgyalja, viszont rendelkezéseivel az állathigiénia is foglalkozik.

Az állatorvosi mikrobiológia – az orvoshoz hasonlóan – a kórokozó prionokat, vírusokat, baktériumokat és gombákat ismerteti. Az állatorvosi járványtan (a belgyógyászat I. kötet) az orvosi belgyógyászat I. kötetéhez hasonlóan a fertőző betegségekkel foglalkozik (csupán a gombás betegségek maradtak a szervek betegségei között, a belgyógyászat ún. II. kötetében). Amíg azonban az orvosi parazitológia a mikrobiológia részét képezi, az állatorvosi parazitológia – a sok parazitafaj (egysejtűek, férgek, ízeltlábúak) miatt – önálló klinikai tantárgy lett. A halakban élősködő állatfajok hatalmas száma miatt a halparazitológia ugyancsak önálló tudományszakká vált.

A közegészségtannak megfelelő állatorvosi tantárgy az állathigiénia (Szép 1984: 90–103) és a környezetvédelem. Az orvosi magatartás-tudományhoz hasonló az állatorvosi etológia (viselkedéstan). Hatalmas anyagot ölel fel az állatorvosi élelmiszer-higiénia, amely az állatorvosi tájanatómia elnevezéseit használja. A jogi tárgyak közé tartozik az egészségügyi szervezéshez hasonló állat-egészségügyi igazgatás és az igazságügyi orvostanhoz hasonló igazságügyi állatorvostan, valamint az állatvédelem. Az utóbbi tantárgynak a jelentőségére utal az, hogy az állatorvosok doktorrá avatáskor nemcsak az állat-egészségügyi, hanem az állatvédelmi jogi előírások megtartására is esküt (fogadalmat) tesznek.

Évszázadokon át legfontosabb háziállatunk a ló volt, ezért minden hadseregben már korán, még az állatorvosképzés megindulása előtt elkezdődött a gyógykovácsok ortopédiai képzése. Ez az ún. lovászmesteri időszak a középkorban 500 éven át tartott, és az újkor elejére is kiterjedt. Főként az idősebb istálló mesterek foglalkoztak a ló, a vadászkutya és a vadászszólyom gyógyászatával.

Columella a Kr. u. I. században *veterinarius*nak (állatorvosnak) a sertés, a juh és a szarvasmarha gyógyítóját nevezte.

Az *állatorvos* szót egyébként Béri Balog Pál, Kossuth Lajos háziorvosa alkotta meg. Ekkor született meg az ún. *állatorvosi ló* helytelen fogalma, amely más nyelvterületen ebben az alakban nem fordul elő. Nálunk először Deák Ferenc használta az elképzelhető összes hiba gyűjtőfogalmaként. Német nyelvterületen az *állatorvosi ló* helyett a hibagyűjtő lóábrákra más elnevezéseket használtak. Az *érvágó lovacska* rajzán az akkoriban divatos érvágás 100 pontját ábrázolták. A *hibás lovacska* Hollandiában, 1673-ban készült ábráján besüppedt hát, ritkás sörény, borzolt farok, számos ízület- és inühely-duzzanat volt látható. Készültek ábrák a csatolavok leggyakoribb sérülési pontjairól és a lovak akupunktúrás pontjairól is (Karasszon 2005: 249–250; Kovács 2002: 167–171; Kovács 1994: 634–635; Wagenfeld 1850).

A népi állatgyógyászatban a bárányok és a malacok herelését régtől fogva pásztorok, valamint a sertéskocák ivartalanítását (miskárolást) például a morva miskárolók végezték. Az elletésekhez értő, a gyógyfüveket sikerrel használó, a ficamokat helyreigazító embereket ma *természetgyógyásznak* lehetne nevezni. Egy más (alternatív) eljárás a végtelen hígítású oldatok használata, valamint a hasonszenvi gyógymód (homeopátia). Az állatgyógyászatban a ráolvasások, a fogadalmi tárgyak (votivumok) stb. a mai felfogásunk szerint a kuruzslás vagy a vallásos néprajz körébe tartoznak (Karasszon 2005: 249–250).

A népi állatgyógyászatban kialakult egyes betegségnevek ma már nem használatosak. A *kehesség* neve ma *tüdőtágulat* (emphysaema pulmonum), s a *bábolnai juhbetegség* neve: *vemhességi toxikózis*. Egyes járványnevek, például a *takonykór* (malleus), valamint a szavatossági hibát jelentő igazságügyi állatorvostani szakkifejezések (*karórágás*, *csökönység*, *tejvisszatartás*) ma is használatosak a latin szakkifejezések mellett. A szaknyelvből viszont kikoptak a köznyelvben ma is használatos szavak, mint például a *barom* (állat) vagy a *dög* (állathulla) stb. (Csósz 1937). A régi baromfi-egészségügyi szakkifejezések gyűjteménye a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményeiben található (Szovátay A. 2001: 241–282; Szovátay A. 2004: 254–272).

Napjainkban különös fontosságú lett az étel-miszer-higiéna, amelynek szókincsében az alkalmazott kórbonctani és mikrobiológiai kifejezések mellett több, húsiparból kölcsönzött szó (pl. *fülledés*) is szerepel.

Az orvosi anatómia műszavait (Fehér 1980) a bázei anatómiai nomenklátúra (szójegyzék, BNA, 1895) határozta meg először, amelynek nyomán az állatorvosi anatómiai nomenklátúrát előbb Bernben (1895), majd Baden-Badenben (1899) állapították meg. Már összehasonlító szemlélettel született a jénai anatómiai nomenklátúra (JNA, 1935), amelynek egyrészt orvosi folytatása a párizsi anatómiai nomenklátúra (PNA, 1955), másrészt állatorvosi továbbfejlesztése a Nomina Anatomica Veterinaria (NAV, 1967). Megjegyzendő, hogy az állatorvosi tájanatómia a testtájak húsipari elne-

vezéseit (pl. *tarja*, *karaj*, *felsál*) nem vette át (Bíró–Szovátay 1985; Fehér 1980).

Az orvosi belgyógyászat alapvető tankönyveinek többnyire az I. kötete foglalkozik fertőző és parazitás betegségekkel (járványtan). A II. kötetben a belső szervek betegségeit, valamint a daganatos, az anyagforgalmi és az anyagcserebetegségeket tárgyalják (Magyar–Petrányi 1950–1951). Az állatorvosi belgyógyászat I. kötete (a járványtan) a fertőző betegségekkel, a II. kötet viszont a belső szervek, a gombás és egyéb betegségekkel foglalkozik (Manninger–Mócsy 1951, 1954). Az állatorvosi parazitológia a járványtanhoz hasonlóan önálló tárggyá vált. Az Állatorvos Parazitológusok Világszövetsége hivatalos ajánlása, a SNOAPAD (Standardized Nomenclature of Animal Parasitic Diseases) 1988-ban vált ismertté. A Parazitológusok Világszövetségének ajánlása az ember és az állatok parazitás fertőzöttségének elnevezése SNOAPAD néven 1990-ben született meg (Kassai 2004).

A mikrobiológia, az élettan, a fizika és a kémia, a biofizika és a biokémia, a gyógyszer- és méregtan, valamint az egyéb tárgyak orvosi és állatorvosi műszavai egymástól lényegileg nem különböznek. Az állatorvosi ortopédia hasznosította a lovak és a szarvasmarhák patkolástanának kifejezéseit (amint az emberi ortopédia is használja a gyógylábbelik megnevezéseit). Az állatorvosi szaktudományok kifejezéseit több műsótár igyekezett összegyűjteni (Csósz 1937; Karsai–Vörös–Szieberth 2005; Magyary–Kossa 1929).

Sajnos egyes szakemberek helytelenül használják az idegen szakszavakat. Például az *ízeltlábú* (arthropodon) többes száma *arthropoda* és nem **arthropodák*. A *fonálférgek* (nematoda) sem **nematodák*, ugyanis ez olyan, mint a **kutyák* vagy a **vakondok*. Olvastam már „neutrophyl granulocytáról”, holott az első szó helyes végződése *-phil*, mert görögül *philosz* a barát, a *phylum* viszont az állatrendszer-tani törzs. Az *exsudatív* nem írható **exudatív*-nak, s a **pneumonitis* is helytelen, mert a tüdőgyulladás neve *pneumonia/pneumónia*. Az *ischadicus*, *ischias* és a *schizophrenia* [szkh]-val ejtendő (jóllehet ez utóbbinak a *szkizofrénia* mellett létezik *szkizofrénia* magyarosan írt formája is). A *suggestio* sem [szuggeszció], mert a latin *ti-*ből nem lesz [ci], ha a *t* előtt *s*, *t* vagy *x* áll (javasolt magyaros írásformája a szótárakban: *szuggesztió*). A levegő latinul: *aër* (birtokos esete *aëris*), ezért a 'levegőt kedvelő' jelentésű *aerob*, *anaerob* helyes ejtése sem [érób] vagy [anérób]. Az ércpénz: *aes* (ejtsd: [ész]), birtokos esete *aeris* (ejtsd: [érisz]). Sokan nem tudják, hogy az *alternativa* jelentése latinul 'a másik, amiből nem lehet több, csak egy' (Györkössy 1986). Sajnos az angolban 'több, többféle' is lehet a jelentése. *Változat* (varietas) viszont sok lehet. Az *interdiszciplináris* voltaképpen 'tudományközi' vagy 'szakmaközi', a *multidiszciplináris* pedig 'sokszakmász' (Schubert 2007). Ha a két világháború között sikerült az angol sportszavak helyett magyarokat alkotni, talán a még lefordíthatlan számítógépes angol kifejezésekre is lehetne magyarokat ta-

lálni (pl. a *szoftver* lehetne *vezérlés* vagy *gépparancs*, a *hardver* pedig *számítógéptest*, a *panel* viszont *készlap* s a *chatelés* magyarul *csevegés*).

II.

Az állatorvosi és orvosi szaknyelv között némi különbség mutatkozik a szaknyelv és a köznyelv egymáshoz viszonyított használatában. Az állatorvos gondjára bízott állatok tulajdonosainak és gondozóinak zöme magyarul érti meg a „kórismét” (kórjelzést), a gyógykezelési és az ápolási feladatokat, ezért az állatorvosok általában kevesebb idegen szót használnak, mint az orvosok.

Freund Tamás akadémikus ideglettani vizsgálatai igazolják, hogy az örömmel elsajátított tanulás a legeredményesebb. Összecseng ezzel az a tapasztalat, hogy mindenki az anyanyelvén tanul a legszívesebben és a leggyorsabban, tehát lehetőleg magyar szavakkal kell oktatni is.

Mindkét szaknyelvet sérti az olyan köznyelvi gyakorlat, amelyben felcserélhetőnek tartják az *ágyéki* (inguinális) és *lágycéki* (lumbalis) tájat (Juhász–Szóke–O. Nagy–Kovalovszky 1972: 813). Az eredeti magyar nyelvtől idegen a *magas* és az *alacsony* koncentráció (töménység), sőt volt, aki a *magasan alacsony* fizetésére panaszkodott (Szóvátay 1996: 90–91). Az ilyen nyelvhasználatú ember nem *10 órákor*, hanem *10 óra magasságában* kíván bárkivel találkozni.

A mai magyar nyelvhasználó már nem érzi, hogy képzavar, ha az életkort vagy a töménységet *valami alatt* vagy *felett* mondja, vagyis úgy, mint a hegyi népek. Ugyanis egy sík vidéki lovas nép nyelvének képisége nem a hegymászás irányában alakult ki. Az *alultápláltság* helyesen *elégtelen tápláltság*, mert ismeretes a végbélén át történő táplálás (*végbélcsőre*) is. A *magas* és az *alacsony feszültség* helyett szerencsére kezd meghonosodni a *nagy*-, a *kis*-, sőt a *törpefeszültség* fogalma is. A *magas* és az *alacsony vérnyomást* valószínűleg már nem lehet kiküszöbölni, holott a nyomás helyesen csak nagy, erős vagy kis, gyenge, enyhe lehet (Szóvátay 1979: 128–130). A székeleyek és a csángók a *nagyon* helyett *erőst* mondanak kezdettől fogva.

A felesleges igekötők is szaporodnak (Kassai 2004). Mennyivel több a *behatárol*, mint a *határol*? Mennyivel nagyobb dolog valamit *bevéállalni*, mint *felelősséggel vállalni*? A *felvállalás* viszont jól jelzi, hogy olyan fárasztó munkára vállalkoztunk, mint amilyen egy nehéz zsákot a földről vállunkra emelni. Germanizmus a dolgokat *lerendezni* (németül *aborden*). Az ügyeket viszont *lebonyolítjuk* és nem *bonyolítjuk*, mint sokszor halljuk, mert ez azt jelenti, hogy még bonyolultabbá tesszük. Az ötvenes években elterjedt, hogy a terményt a padlásra nem *felhordják*, hanem *feltárolják*, s onnan nem *lehordják*, hanem *letárolják*, végül nem *behordják*, hanem *betárolják*. Bizonyos jelenségeket egyesek nem *észlelnek*, hanem *tetten érnek*, mintha azok bűnözők lennének.

A tömör főneveket nyakatekert kifejezésekkel váltják fel a tudományoskodó szakemberek. Például *szérű* helyett *takarmánytároló karámot*, *takarmányhúspép* helyett *állatijéherje-szilázst* mondanak egyesek (idegen kifejezés tükörfordításaként). Mivel a tömeg egysége a kilogramm, a súly egysége a kilopond, ma már az *élősúly* és a *vágósúly* helyett a *élőtömeg* és a *vágótömeg* a hivatalos kifejezés (Szóvátay 1991: 631–632), még ha nehezen is lehet megszokni. Élőlény és szellemi tevékenység nem lehet *darab* (pl. egy gondolat). Az embernek *létszáma* van (vagy *fő*), az állatoknak *egyedszáma*, s a növényeknek *tőszáma* van (Szóvátay Gy. 1993: 185–186). Kétértelmű a *biztosítani* ige, mert ma *előteremtés*, *gondoskodás* értelemben használják, holott eredetileg *valami meglévőnek a védelmé*-t jelenti, például a vagyon védelmére biztosítást kötnek, a katonai csapat pedig járőrökkel gondoskodik a biztonságáról (Szóvátay Gy. 1991: 631–632). *Kritériumon* egyesek nem *feltétel*-t, hanem *ismertetőjegy*-et” értenek (Szóvátay Gy. 1979: 128–130).

Az igeragozással is hadilábon állnak néhányan. Diplomás emberektől is hallani, hogy *tudnák valamit mondani*. Mások pedig az „adassék tisztelet” régies ünnepélyességét vélik felidézni azzal a kijelentéssel, hogy valamit tenni *szükségeltetik* (a *szükséges* helyett). A szenvedő szerkezeteket inkább a német és az angol nyelv kedveli, amelyekből nem derül ki, hogy ki a cselekvő. A magyar nyelvhasználatból a szenvedő igeék a XX. század elejére kivesztek.

Hasonló a helyzet az igeből képzett főnevekkel is. Ne azt állítsuk, hogy *oltásra került sor* vagy *oltás történt*, hanem azt, hogy *beoltottuk az állományt*. *Vezetőség* helyett sokan *vezetést* mondanak, mintha ez csökkentené a vezetőék és a vezetettek közti távolságot és a társadalmi feszültséget. A *vizsgálat célja* helyett a *vizsgálat célkitűzését* olvassuk szinte minden értekezésben, holott ez akkora különbség, mint például amekkora egy célzászló megnevezése és a kitűzése között van. (Tudomásom szerint ezt a szót először, 1936-ban használta az akkori magyar miniszterelnök.) Nem lehet *szennyezettség állapota* helyett sem a *szennyezés folyamatáról* írni.

Nem helyes az a russzicizmus, hogy *valaki felé* mondunk valamit, hiszen csak akkor ér célba szavunk, ha *valakinek* mondjuk. Egyébként az ötvenes években, az orosz nyelven kiképzett tisztek nem *táblázatot*, hanem *tablicát* ismertettek beosztottjaikkal.

Az idegen szavak majmolása az egyes történelmi korszakokban az uralkodó réteghez való tartozást sugallta. A két világháború között egy kedves kislányt németesen *hercignek* neveztek, ma sok mindent inkább angolul fejezünk ki. A formatervezés: *dizájn*, a kézbe simuló tárgy: *hendi*, az irányzatnak megfelelő: *trendi*, és nincs már *terv*, *célterv*, csak *projekt*. A *vezetőség* minduntalan *menedzsment*, a *vezető*, *szervező* pedig *menedzser*. A *pályázat*, *pályáztatás* helyett a *tender* és a *tendereztetés* dívik, a *munkacsoport* inkább csak *team*. A *gyakorlat*, a *tanfolyam* és a *testgyakorlás* egyaránt *tréning*. A *szűrővizsgálat* pedig *screening*. A *korrigálás* magyarul *kijávi-*

tás, és az intenzív fájdalom erős. Az e-mail lehetne villámlevél, a telefax távlevél (Bertók 2002), s a kommunikálás hírközlés, beszélgetés. Az interjú helyesen meghallgatás, a poén viszont csattanó és nem tréfa, ugyanis ma a poénkodást a 'viccelődés' értelmében használják. A kommunális létesítmény magyarul közüzemi (Bék–Csiffáry 2003).

Egyes jelöletlen határozós szerkezetek ellen, mint a járványvédelem, katasztrófavédelem, betörésvédelem, bizonyos nyelvészek (Szovátay 1996: 90–91) szerint felesleges küzdeni, mert a mondat értelméből menet közben majd kiderül, hogy hiányzik az elleni szó. A tapasztalat viszont azt mutatja, hogy a kifejezés gyorsabban megérthető, ha a cselekvés iránya világos (Szovátay Gy. 1993: 185–186). Ha nem, akkor élcelődésre ad alkalmat („Már a járványt is védjük?”). Ha egyáltalán nem akarjuk a megelőzés és a leküzdés világos fogalmait használni, akkor az árvízi védekezés mintájára volna célszerű kifejezéseket alkotni.

Kétértelmű lehet a főnévi igenév ragozatlan használata is. Például: az elnöknek meg kell mondani jelentheti azt, hogy 'meg kell mondanunk neki valamit', de azt is, hogy 'meg kell mondania, mit tegyünk'. A tudomásul kell venni felszólítás enyhíthető, ha azt mondjuk, hogy tudomásul kell vennünk vagy azt, hogy kénytelenek vagyunk tudomásul venni.

III.

Az állatorvosi nyelv művelésének legfontosabb műhelyei a folyóiratok (Magyar Állatorvosok Lapja és melléklete, a Hírlevél, továbbá a gyakorló állatorvosok sajtótermékei közül az Állatorvos, a Kamarai Hírek, a már megszűnt Phylaxia Lapja, az Állattenyésztési és Takarmányozási Közlemények, valamint a HŰS és egyéb élelmiszeripari, állattenyésztési és felsőoktatási [Bíró–Szovátay 1985] folyóiratok), amelyek állatorvosi, nyelvészeti cikkeket is közölnek. A nyelv művelés fontos szinterei a szaknyelvi konferenciák. Ilyen volt például a Magyar Biológiai Társaság (Bertók 2002), valamint a MTA Nyelvi Bizottsága és a Budapesti Műszaki Egyetem által közösen rendezett szaknyelvi tanácskozás (Kardeván 1993: 185; Szovátay 1993: 185–186).

A társadalmi elbizonytalanodás közepette nem csoda, hogy pongyola lett, sőt helyenként „elcsürhédett” a nyelvhasználat. Bár mindnyájunknak lehetne fogalma arról, hogy a magyar ősi, kiforrott nyelv (Bowring 1830), és gyökrendszere révén milyen tömör kifejezésekre képes (Molnos 2001, 2007). Nyelvünk még származásunkról is tudósít: ugyanazt a zárt *ë* hangot ejtik a Dunántúlon, mint a Székelyföldön, amelyből Szeged környékén *ö* lett. Például: *ëttem kënyeret mëggyel* = *öttem könyeret möggyel*. Egyes néprészeink közös származására utal például az, hogy bizonyos szerémségi és csángó határőrfalvakban az *s* mássalhangzót [sz]-nek ejtik.

Beszélt nyelvünkben gyakori az idegenes hanghordozás. „Ez nem lehet igaz!” helyett sokan így szólnak: „Ez nem lehet igaz!” Vannak, akik a szavak közötti űrt nyögéssel töltik ki

(pl. „eee” vagy „ööö”), sőt vannak, akik angolosan nyögnek az [ö] és [e] közötti hanggal (Szovátay 1993: 185–186). A szép magyar köznyelv használatára ajánlom egy kedves kollégám írásait (Bartalis 2007).

Ma az izraeli zsidók a héber nyelvüket, az elangolosodott írek és walesiek, valamint a franciaországi bretonok az ősi kelta nyelvüket tanulják. Őrzik nyelvüket az isztroromunok az Isztriai-félszigeten és a rétorománok Svájcban. A „kis nyelvek” valójában nemcsak színesítik a világot, hanem különleges hasznot is hajtanak. Például a kis indián törzsek tagjait a második világháborúban az amerikai hadsereg híradós alakulataiba hívták be, s így az ellenség soha nem tudta megféjteni az anyanyelvükön továbbított („rejtjelzett”) jelzéseket és parancsokat.

Édes anyanyelvünk szívet melengető közegét csak az képes érzékelni és értékelni, aki külföldön vagy hazatérésekor, hosszú szünet után hall ismét magyar szót. Ezért szomorú, hogy sokan az idegen szavakat még előkelőnek, választékosnak, sőt egyedül tudományosnak is tartják. Ebben nagy a vezetők felelőssége, akiket beosztottjaik gyakran vakon követnek.

A mai magyar köznyelv nemcsak sok felesleges idegen szót, hanem idegen kifejezést is használ. Például: *mind a magam, mind a társaim nevében* helyett azt mondják, hogy *úgy a magam, mint a társaim nevében* („sowohl... als auch...”), sőt azt is olvastam, hogy *úgy a... mind a...* Természetesen nyelv művelésre nemcsak az idegenszerűségek kiszűréséért, hanem az új szakkifejezések meghonosításáért is szükség van, amelyek főleg az angol szaknyelvből és a mai magyar köznyelvből érik az állatorvosi szaknyelvet.

Sajnos erőtlen a nyelv művelés. Haszonelvű társadalmunkban az írott és a beszélt nyelv hibáira való figyelés intézményei (anyanyelvi lektorok a tömegtájékoztatásban és a felsőoktatásban, a polgári szervezetekben, a pártokban, valamint a vállalatoknál) részint hiányoznak, részint nincs tekintélyük (Szovátay Gy. 1991: 631–632). Az is igaz, hogy nehéz valakinek a nyelvi hibájára úgy rámutatni, hogy ne maradjon benne tüske. Több számítógépes szövegben a sorvégi elválasztás helytelen tördeléssel jelenik meg (pl. *emb-erek*). A szótágok szerinti elválasztás szabálya sérül akkor is, ha a szógyököt külön szótagnak vesszük. Például: a *vá-lasz-tás* helyett **vál-asztás* vagy **választ-ás* olvasható (Molnos 2001, 2007).

A felsoroltak alapján indokoltnak látom, hogy legalább a latinos alpműveltségű orvosok, fogorvosok, állatorvosok és gyógyszerészek, valamint növényorvosok az előadásaikban és szakirodalmi munkásságukban a szép magyar szaknyelvek használatára mindannyian példát mutassanak.

IRODALOM

- Bék Gerzson–Csiffáry Tamás 2003. *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Könyvmíves Könyvkiadó, Budapest.
- Bartalis Imre 2007. *Velünk élő történelem*. Alpha-Vet, Székesfehérvár.

- Bertók Lóránt 2002. *Anyanyelvünk – tudományos nyelvünk a XXI. század elején*. Magyar Biológiai Társaság XXIV. vándorgyűlése. Előadások összefoglalói. Budapest, okt. 29–30.
- Bíró Géza–Szóvátay György 1985. *Higiéniai ismeretek*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Bowring, John 1830. Poetry of the Magyars. In: Kiszely István 1996. *A magyarság őstörténete*. Püski Kiadó, Budapest.
- Csösz Gyula 1937. *Állatorvosi műszótár*. Stephaneum Nyomda, Budapest.
- Deme László–Fábián Pál–Tóth Etelka (szerk.) 1999. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fehér György 1980. *A háziállatok funkcionális anatómiája*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Gallyas Csaba–Holló Ferenc (szerk.) 1984. *Állatorvosi értelmező szótár*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Györkössy Alajos (főszerk.) 1986. *Latin–magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Holló Ferenc 1987. *200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Manninger Rezső–Mócsy János 1951, 1954. *Állatorvosi belgyógyászat*, I. kötet: Fertőzőbetegségek, II. kötet: A szervek betegségei.
- Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalszky Miklós 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Karasszon Dénes 2005. *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete I–II*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba.
- Kardeván Andor 1992. Számítógépes helyesírás-ellenőrzés és javítás. *Magyar Állatorvosok Lapja* 47: 182.
- Kardeván Andor 1993. Szaknyelvi konferencia után. *Magyar Állatorvosok Lapja* 48: 185.
- Karsai Ferenc–Vörös Károly–Szieberth István 2005. *Állatorvosi szótár*. Magyar–latin–angol–német. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Karsai Ferenc–Vörös Károly 1993. *Állatorvosi belgyógyászat*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Kassai Tibor 2004. A szaknyelvek ápolásának feladata a felsőoktatásban. In: *Az állategészségtan és az agrárorktatás*. Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Debrecen.
- Kassai Tibor 2007. *Kotlán Sándor élete és munkássága*. Sík Kiadó, Budapest.
- Kovács Erika 2002. A természetgyógyászat és a népi gyógyászat kapcsolata. In: Barna Gábor–Kótyuk Erzsébet (szerk.): *Test, lélek, természet*. Kairoz Kiadó és Paulus Hungarus Kiadó, 167–171.
- Kováts Jenő 1994. „...Arról a bizonyos állatorvosi lóról...” *Magyar Állatorvosok Lapja* 49: 634–635.
- Magyar Imre–Petrányi Gyula 1950–1951. *A belgyógyászat alapvonalai I–II*. kötet. Egészségügyi Könyvkiadó, Budapest.
- Magyary-Kossa Gyula 1929–1940. *Magyar orvosi emlékek*, II. kötet. Állatorvosi műszavak. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.
- Molnos Angéla 2001. *Magyarító könyvecske*. A Lélektani Szaknyelv Megújításáért Közhasznú Alapítvány kiadása, Debrecen.
- Molnos Angéla 2007. *Gyógyítsunk magyarul!* LSZH, Debrecen.
- Schubert András 2007. *Multi- és interdiszciplinaritás az orvosi és az állatorvosi szakirodalomban: közelítések és megállapítások*. Táplálkozás, anyagszere, élelmiszerbiztonság. A Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége és a SZIE Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum. Informatio Medicata, Budapest.
- Szép Iván 1984. *Állategészségtan*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Szóvátay Adrienne 2001. A hazai baromfi- orvoslás és -egészségügy története a két világháború között. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988–2000*, Budapest, 241–282.
- Szóvátay Adrienne 2004. A hazai baromfi- orvoslás és -egészségügy története a II. világháború után, a nagyüzemi mezőgazdaság kialakulásáig. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2001–2004*, Budapest, 254–272.
- Szóvátay György 1979. A nyelvhelyesség – a megértés eszköze, szakmai működésünk hatékonyságának egyik feltétele. *Magyar Állatorvosok Lapja*. 34: 128–130.
- Szóvátay György 1991. Anyanyelv – szaknyelv. Nyelvészkedjünk? *Magyar Állatorvosok Lapja* 46: 631–632.
- Szóvátay György 1993. Anyanyelv – szaknyelv. Fonátságok írott és beszélt tudományos nyelvünkben. *Magyar Állatorvosok Lapja* 48: 185–186.
- Szóvátay György 1996. Gondolatok tudományos és köznyelvünkről a millicentenárium esztendejében. *Magyar Tudomány* 3: 90–91.
- Végúj helyi Péter–Szily Ernő 1960. *Német–magyar orvosi szótár*. Terra Kiadó, Budapest.
- Wagenfeld 1850. *Alapos útmutatás a ló mind belső, mind külső betegségei megismerésére és gyógyítására*. Ford.: Bajnok Antal. Emich Gusztáv, Pest.
- Zimmermann Ágoston 1916. *Patkolástan*. Budapest.

Nyelvünk ízei

Nyelvünk ízei gazdagon kiforrtak. A magyar szóból finom műszer lett, zajtalan sebességű gép, mellyel a mérnöki elme könnyedén alakíthatja fogalmait. De a lélek homályos vidékeit is lágyan kiemeli mélyeiből költőink ihlete. Nyelvünkkel megmintázhatjuk a kővágó motorok pergő zaját s az udvar sarkában gubbasztó maroknyi szalmaszemét alig-alig zizzenő rebbenését. Egyszóval nyelvünk ősi és modern, erdei, mezei és városi, ázsiai és európai. Mi is ősieks és moderneks vagyunk, európai magyarok. Mérnökök, üzletemberek, szántóvetők és költők népe.

József Attila: Kisebbs töredékek, feljegyzések

Vincze László

A svéd nyelv helyzete a finn egészségügyi rendszerben*

Ha van nyelvpolitikai kérdés, amely az utóbbi években jelentősen magára vonta a finnországi svéd közvélemény figyelmét, az minden kétséget kizáróan a svéd nyelv helyzete Finnország egészségügyi intézményeiben. Bár az ország kisebbségvédelmi rendszerét világszerte a legszervezettebbek között tartják számon, mára köztudottá vált, hogy a svéd közösség egyre ritkábban tudja használni anyanyelvét az orvosi rendelőkben, rendelőintézetekben és kórházakban.

SVÉDEK FINNORSZÁGBAN A legfrissebb népszámlálási adatok szerint Finnország 5,2 millió lakosának 5,5 százaléka, mintegy 285 ezer fő svéd anyanyelvű.¹ A finnek már az 1919-es alkotmányban rögzítették, hogy államuknak – amelynek 1920-ban 341 ezer (13%) svéd anyanyelvű polgára volt – a finn mellett hivatalos nyelve a svéd is, és ezt a határozatot a 2000-ben elfogadott új alkotmány is változatlan formában átvette.

A svéd nyelv használatáról előbb az 1922-es, majd a 2004-es nyelvtörvény rendelkezett. Ezek a finnországi svédek számára gyakorlatilag teljes körű hivatalos nyelvhasználatot, az oktatás és a kultúra területén pedig önállóságot biztosítanak. A jogszabály szerint az ország „másik hivatalos nyelve” minden olyan településen hivatalosan használható, ahol az adott nyelvcsoporthoz aránya eléri a 8 százalékot vagy a 3000 főt. Akadnak olyan települések is – így például az Österbotten tartomány szívében fekvő kisváros, Närpes² –, ahol a finnek száma nem éri el a 8 százalékot, illetve a 3000 főt, s így – mivel a két nyelv minden tekintetben azonos jogokkal rendelkezik – csak a svéd nyelv használható hivatalosan.

Azok a személyek, akik valamilyen élethelyzetben nem tudnak maradéktalanul élni nyelvi jogaikkal, a Finnországi Svéd Gyűléshez (Finlands Svenska Folkting), az igazságügyi minisztériumhoz, illetve a országgyűlés igazságügyi jogbiztosához fordulhatnak panasszal.

NYELVHASZNÁLAT AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN Az egészségügyi intézményekben való nyelvhasználatról Finnország nyelvtörvényén (423/2003) kívül négy törvény rendelkezik. Ezek a betegek helyzetéről és jogairól szóló törvény (785/1992), a népegészségügyi törvény (66/1972), a szellemi védelemről szóló törvény (1116/1990), valamint a szociális védelemről szóló törvény (710/1982). A nyelvtörvény értelmében az ország svéd anyanyelvű állampolgárainak joguk van hozzá, hogy az egészségügyi ellátás során anyanyelvükön szolgálják ki őket; a többi jogszabály nyelvre vonatkozó rendeletei tulajdonképpen ezt az előírást erősítik meg.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI KÉPZÉS Finnországban öt egyetemen működik orvostudományi kar (Helsinki, Tampere, Turku, Oulu és Kuopio). Ezeket évről évre mintegy 600 új hallgató kezdi meg tanulmányait. Közülük 31-en svéd nyelvű képzésben vehetnek részt. Erre a Helsinki Egyetem Orvostudományi Karán van lehetőség 1979 óta. A svéd nyelvű tagozaton az oktatás jelentős része svéd nyelven folyik, a felvehető diákok számát pedig évről évre úgy határozzák meg, hogy az pontosan megfeleljen a svédek arányának a finn népességben belül (vagyis a svéd nyelvű képzésre járó hallgatók aránya az összes hallgatón belül ugyanannyi, mint a svédek aránya a teljes finn lakosságon belül). Azért, hogy biztosítsák a svéd nyelvű orvosutánpótlást, pozitív megkülönböztetést alkalmaznak, azaz a felvételi ponthatárt valamivel mindig a finn nyelvű képzés ponthatára alatt húzzák meg (1. táblázat).³

* Vincze László a Center for International Mobility és a Svenska Litteratursällskapet támogatásával végezte kutatásait Finnországban. Eredeti megjelenés: Kassai Ilona (szerk.): Nyelv, nyelv, nyelv. Máté evangéliumától a finn egészségügyig. *Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek* 5. Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2007.

1 Språkfördelningen i Svenskfinland – befolkning enligt språk i svenska och tvåspråkiga kommuner i Finland 31.12.2006 printed: Svenska Finlands folkting.

2 A finnországi települések nevét az ott élő többségi lakosság nyelvén tüntetem fel.

3 Összehasonlításként: a Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetemen ezzel szemben rendszeresen úgy szabják meg a ponthatárt, hogy a magyar nyelvű képzésre lényegesen nehezebb bekerülni, mint a román nyelvűre. 2006-ban a román nyelvű képzésre jelentkezőknek 5,95 pontot kellett elérniük, míg a magyar nyelvű képzésre jelentkezőknek 8,19-et.

1. táblázat. A felvételi ponthatár – Helsinki Egyetem Orvostudományi Kar

Év	Finn nyelvű képzés	Svéd nyelvű képzés
2006	103,69	97,19
2005	101,28	91,84
2004	98,03	89,79

A diplomás ápoló, gyógytornász és más felsőfokú végzettséget igénylő képzések megszerzésére svéd nyelvű Alkalmazott Tudományok Egyetemének vaasai székhelyén, a helsinki, szintén svéd tanítási nyelvű Arcada Főiskolán, illetve a legnagyobb finnországi svéd egyetem, a turkui Åbo Akademi Ápolástudományi Karán van lehetőség.

NYELVHASZNÁLATI NEHÉZSÉGEK Annak ellenére, hogy Finnországban a várható élettartam a svéd lakosságon belül jóval magasabb – nők esetében a különbség átlagosan 8, férfiaknál 6 év – mint a finneké (Hyypä–Mäki 2001), és több kutatás is igazolta, hogy a svédek általában véve is jobb egészségi állapotnak örvendnek, mint a finnek (Finnäs–Saarela 2002; Finnäs–Saarela 2004), az egészségügyi rendszerben megjelenő nyelvi nehézségek leküzdése korántsem elhanyagolható feladat.

Az utóbbi években több jelentős felmérést is végeztek arra vonatkozólag, hogy a finn ajkú és svéd ajkú betegek mennyire tudják használni anyanyelvüket az egészségügyi intézményekben. E felmérések közül kiemelkedik az Anyanyelvi egészségügyi ellátás Helsinki és Nyland egészségügyi körzetében (2004) című munka. Ennek keretében a finn fővárost is felölelő Nyland tartomány kórházaiban végeztek vizsgálatokat, több ezer fő – betegek és egészségügyi dolgozók – bevonásával. A felmérés egyik jellemző eredménye, hogy arra a kérdésre, hogy a kórházi ellátás során anyanyelvén szolgálták-e ki, az espooi Jorv kórházban megfordult svéd betegek 69,4, míg a vantaai Pejas kórházban megfordult svéd betegek 80,4 %-a felelt nemmel. Az ekenäsi kórházban ugyanakkor a kérdésre a betegek 97,2%-a igennel válaszolt. Ha ezeket az eredményeket összevetjük azzal, hogy Espooban a lakosság 8,6, Vantaaban a lakosság 3,1, míg Ekenäsben a lakosság 81,7%-a svéd, jól látható, hogy a svéd nyelvű betegellátás mértéke elsősorban a városok lakossági összetételével van összefüggésben.

Hasonló eredményre jutottak munkájuk során az ún. „nyelvi barométer” készítői is. A „nyelvi barométer” egy időszakonként ismétlődő felmérés, amelyet a vaasai székhelyű Svéd Társadalomtudományi Intézet munkatársai végeznek (www.barometern.abo.fi). Városról városra járva térképezik fel, hogy a svéd ajkú lakosság milyen mértékben tudja használni a svéd nyelvet a különböző élethelyzetekben. 2004-ben végzett felméréseik során megállapították, hogy az egészségügyi intézmények svéd nyelvű betegellátása, valamint a svéd anyanyelvű, illetve svédül tudó alkalmazottak száma egyenes arányosságban áll az adott település nyelvi összetételével.

A kutatások ugyanakkor arra is rámutattak, hogy míg a svéd egészségügyi dolgozók rendszerint jól tudnak finnül, a finnek ritkábban sajátítják el a svéd nyelvet (Herberts 2006).

Mindemellett a sajtó rendszeresen számol be olyan esetekről is, amikor például egy svéd beteg finn nyelven kapja meg a zárójelentését (Hufvudstadsbladet, 2006. 05. 17.); amikor a mentőállomás telefonos ügyfélszolgálatánál egyetlen munkatárs sem beszél svédül (Östra Nyland, 2006. 09. 12.); vagy amikor az egészségügyi minisztérium a svéd ajkú várandós asszonyokat is finn nyelvű kiadványban tájékoztatja a szülésről és az arra való felkészülésről (Vasabladet, 2007. 01. 22.). 2006 utolsó heteiben meglehetősen nagy figyelem irányult az ország nyugati tengerpartján fekvő Malaxban működő Tolvis Központ, Finnország egyetlen teljes egészében svéd nyelven működő alkoholelvonó központjának és drogambulanciájának működésére is, mivel az állam – a kezelt betegek alacsony számára hivatkozva – nagymértékben csökkentette az intézmény támogatását. (A központ működését azt követően sikerült stabilizálni, hogy az intézmény vezetője felszólította a svéd nyelvű és kétnyelvű települések önkormányzatait: anynyi euróval támogassák évente a drogambulancia működését, amennyi svéd az adott településen él.)

A PROBLÉMÁK OKAI A finnországi egészségügyi intézményekben előforduló nyelvi problémák többsége öt fő okra vezethető vissza.

1. A svédek részéről gyakran hallható kifogás azzal kapcsolatban, hogy az állami alkalmazottak kötelező nyelvtudásáról szóló törvény (424/2003) nem rendelkezik az egészségügyi dolgozók nyelvismeretéről, s a legtöbb egészségügyi intézményre jellemző, hogy alkalmazottaitól nem követeli meg a svéd nyelvtudást.
2. A Finn Orvosi Kamara adatai szerint az ország állampolgárai között 1317 svéd anyanyelvű orvos van, ez az összes orvos 6,2%-ának felel meg. Ténylegesen azonban csak 707 svéd orvos dolgozik, és ez az összes munkában lévő orvosnak csupán 4,2%-a. A jelentős eltérés egyrészt a svéd népesség és így a svéd orvosok magasabb átlagéletkorával magyarázható – azaz több közöttük a nyugdíjas korú –, másrészt azzal, hogy a svéd orvosokon belül meglehetősen magas azoknak a száma, akik külföldön vállalnak munkát. A Finn Orvosi Kamara 2007. január 1-jei adatai szerint jelenleg 145 munkaképes korú finnországi svéd orvos tartózkodik külföldön, többségük (119) Svédországban (www.laakariliitto.fi).
3. Ennél is nagyobb súlya van annak, hogy a svédek számos régióban kisebbségben vannak, a svéd ajkú orvosok és ápolók pedig nem egy-egy intézményben dolgoznak, hanem szét-szórva a városok különböző pontjain fekvő intézményekben. Jellemző példája ennek a már említett Vantaa, ahol a város 187 ezer lakosa közül kevesebb, mint 6000 svéd. Nem csoda tehát, hogy az egészségügyi intézményekben nehéz megtalálni a svéd anyanyelvű orvosokat és ápolókat.

4. Komoly jelentősége van annak is, hogy Finnországban az utóbbi évtizedekben – a globalizálódás hatására – a svéd nyelvet meglehetősen kiszorította korábban betöltött szerepéből az angol, és a régebben jellemző finn–svéd kétnyelvűséget egyre inkább felváltja a finn–angol kétnyelvűség. Egyre kevesebb finn beszél svédül és egyre alacsonyabb szinten. Az egészségügyi intézmények többségében nem követelmény a nyelvtudás, s gyakran előfordul, hogy akik tudnak is svédül, gyakran bizonytalanok nyelvtudásukban, és munkájuk során vonakodnak használni a nyelvet (például Schulman-Reimavuo 1996).

5. Mindemellett a többi nyugat-európai országhoz hasonlóan Finnországba is egyre több bevándorló érkezik, és az egészségügyben különösen magas a külföldiek, főként az oroszok aránya. Egy külföldi számára pedig már a finn nyelv elsajátítása is megpróbáltatást jelent, nem csoda, hogy a svéd nyelvet csak elvétve tanulják meg.

A NYELV SZEREPE AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS SORÁN

A nyelv az orvos és a beteg közötti kapcsolat legfőbb eszköze, ezért az egészségügyi ellátás során kiemelt szerepe van. A gyógyítás alapvető feltétele, hogy az orvos és a beteg közti párbeszéd sikeres legyen (Pátrovics 2004). Döntő, hogy a páciens hogyan képes leírni állapotát, tüneteit, hiszen ez irányítja az orvost a betegség klinikai jeleinek azonosításában, ugyanakkor az orvos magyarázatainak és javallatainak is pontosnak és világosnak kell lenniük, hogy a beteg képes legyen megérteni, illetve betartani őket (Crystal 1998).

Veith (2005) úgy véli, az orvos-beteg kapcsolat sikerességét elsősorban az befolyásolja, hogy a felekben mennyire van meg a tájékoztatás szándéka, milyen a társadalmi háttérük, valamint hogy mennyire teljesülnek a párbeszédhez szükséges fizikai, lelki, illetve nyelvi feltételek.

NYELVI AKADÁLYOK Nyelvi akadályról abban az esetben beszélünk, ha valakiből hiányzik a képesség, hogy egy adott társadalmi helyzeten nyelvi úrrá tudjon lenni (Veith 2005). A nyelvi akadályok háttérben Veith szerint fiziológiai okok (némaság, siketség stb.), pszichofizikai okok (pl. dadogás), pszichopatológiai okok (afázia stb.), nyelvi okok (egy idegen nyelvben vagy egy szaknyelvben való jártasság hiánya) és társadalomnyelvészeti okok állhatnak.

Kétnyelvű környezetben az egészségügyben előforduló nyelvi gondok legkézenfekvőbb okának a nyelvi tudás hiányát tekinthetjük, amikor a beteg és az orvos vagy ápoló nem ismerik megfelelő szinten egymás anyanyelvét (például a nyelv árnyaltabb rétegeit, ebből adódóan például nem tudják körülírni érzékletesen a fájdalom egyes formáit stb.).

A társadalomnyelvészeti okok közé elsősorban az orvos és a beteg közti társadalmi különbségek (iskolázottság, nem, életkor stb.) sorolhatók, amelyek gyakran akkor is megnehezítik a megértést, ha a két fél anyanyelve azonos. A kétnyelvű

környezet ezeket a különbségeket felnagyíthatja (például ha az iskolázottságbeli különbségek a két nyelv közötti helyzet-, illetve értékkülönbséggel párosulnak).

Az egészségügyi gondolatcsere néhezítő nyelvi akadályok pszicholingvisztikai jellegűek is lehetnek. A betegség ugyanis fiziológiai és lelki változásokat is előidéz az emberben, és ezek jelentősen befolyásolhatják a kapcsolattartási képességeket. A fájdalom, a betegségtől, haláltól való félelem a beteg számára különösen komoly szellemi megterhelést okozhat. A tapasztalatok szerint, ha valaki veszélyben érzi magát, és nem tudja teljes pszichés energiáját a feladatra fordítani, a gondolatközlés nem megfelelő (Buda 1988). Stressz esetén pedig értelmzési károsodások is felléphetnek, ennek következtében nehézségek adódhatnak például az összpontosításban, a gondolatok ésszerű összeszervezésében (Atkinson-Smith és munkatársai 1994) s így az érintkezési képességekben is.

A kétnyelvű környezetben előforduló megértési nehézségek egy további okának a beszélők gondolatközlési képességében lévő különbségeket tekinthetjük. Bartha (1999: 87–88) szavival a gondolatközlési alkalmasság „nemcsak a nyelvi kódok, valamint az elvont szabályok ismeretét foglalja magában, hanem azt a tudást is jelenti, amely képessé tesz bennünket arra, hogy meghatározott helyzetekben e helyzeteknek megfelelően használjuk a szóban forgó kódokat. A nyelvi jártasságon túl tehát az a társadalmi és kulturális tudás is beletartozik, amely alapján a beszélő használni és társadalmilag értelmezni is tudja a nyelvi formákat.”

A műveltség jelentős hatással van az emberben zajló felfogási folyamatokra (bővebben Lehman-Chiu-Schaller 2004). Boromisza (2003) megfogalmazásában a műveltségek közötti félreértésről akkor beszélhetünk, ha a kapcsolatban részt vevők „eltérő kulturális, illetve etnikai csoporthoz sorolják egymást, és ez a besorolás átformálja a résztvevők kommunikatív viselkedését és kapcsolatát”.

A különböző kultúrájú emberek – még ha egy nyelvet is beszélnek – sok esetben eltérő háttérismeretekkel, eltérő háttértudással rendelkeznek ugyanazokról a fogalmakról. Gumperz szerint a párbeszédben részt vevők egymás beszédének elemeit ún. szövegkörnyezeti jelzéseként észlelik és értelmezik, amelyek a résztvevők társadalomműveltségi háttértudására vonatkoznak (Gumperz 1995). Szövegkörnyezeti jelzésnek tekinthető a nyelvi forma minden olyan jellemzője, amely hozzájárul a szövegkörnyezeti előfeltételezések jelzéséhez. A beszélő közlési szándékainak értelmezéséhez az üzenetet fogadó a saját háttértudására hagyatkozik, így amennyiben a háttértudások között különbség van, a szövegkörnyezeti jelzéseket tévesen fogja fel, s ez félreértéshez vezethet (a témáról bővebben Gumperz 1995; Levinson 2002; Boromisza 2003).

Az alábbi példáért Huszár Ágnesnek tartozom köszönettel, aki felhívta rá a figyelmemet:

Gumperz 1982-ben beszámol egy esetről, amikor egy aklan anyanyelvű amerikai tengerészorvost – aki tagalog és angol nyelven végezte iskoláit – feljelentettek egy tizenhat hónapos megégett csecsemő ügyében. Gumperz szerint Dr. A. nyelvi és kulturális hátere időnként megnehezítette számára az angol egynyelvűekkel folytatott beszélgetést, mivel a szöveg-megértés jelzései jellege eltért az angol anyanyelvűekétől. Ezen eltérések következtében értelmezték félre egy FBI nyomozóval folytatott párbeszédét (Finegan 1977).

Amennyiben a betegellátást nyelvi akadályok nehezítik, Green (2007) szerint többek között nő az orvosi hibák, a téves kezelés és az etikátlan kezelés esélye, és csökken az ellátás minősége. Egy kaliforniai bevándorlók körében végzett kutatás⁴ szerint pedig a beszédmegértés zavarainak következtében akár gyógyszer-túladozás vagy felesleges műtétek is előfordulhatnak.

A finn egészségügyi és szociális minisztérium 1985-ös jelentésében három érvel indokolja, miért van szükség az anyanyelvre az egészségügyi ellátásban:

- növeli a kezelés hatékonyságát; anyanyelvén a beteg pontosabban tudja leírni tüneteit, így gyorsabban felállítható a kórisme;
- a törvények értelmében a betegeknek ugyanahhoz az ellátáshoz van joguk Finnország mindkét hivatalos nyelvén; így például a svédeknek és a finneknek egyaránt anyanyelvükön kell megkapniuk a tájékoztatást egy műtét kockázataival kapcsolatban;
- egy beteg embert nem szabad még azzal is terhelni, hogy idegen nyelven beszéljenek hozzá, vagy hogy egy idegen nyelv használatát kívánják meg tőle.

A NEHÉZSÉGEK MEGOLDÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A nyelvi nehézségek kiküszöbölése több síkon folyik. Helsinkiben 2006 tavaszától három kisebb rendelőintézet is működik (ezek valójában egy háziorvosi és néhány szakorvosi rendelőt foglalnak magukban), ahol minden orvos és ápoló svéd anyanyelvű. Kevesebb mint egy év alatt Femkanten kerületbe közel 4200, Östra centrumba 2300, Munknäsbe pedig 2400 svéd beteg regisztráltatta magát, ez a város teljes svéd lakosságának (35 000 fő) összesen 26%-a (személyes közlés, Dr. Lars Rosengren főorvos). Hasonló elgondolás alapján a turkui egyetemi kórházban külön svéd részleget hoztak létre a svéd ajkú betegek számára. Mindkét elképzelés alapját az a megfontolás képezi, hogy a svéd egészségügyi dolgozók és a svéd betegek minél inkább összpontosuljanak.

Egy különösen modellértékű példája az egészségügyben előforduló nyelvi zökkenők elhárításának az az együttműködés, amely a vaasai és a seinäjoki kórház között jött létre. A kétnyelvű Vaasa kórházában nincs onkológia és szemészet, ezért a betegeknek a szomszédos Seinäjokiba kell utazniuk.

Seinäjoki azonban tisztán finn város, így az egészségügyi intézmények is csak finn nyelven működnek. Ez az oda érkező svéd betegeknek nehézséget okozott. A két kórház között létrejött együttműködés keretében a seinäjoki kórház ápolói internetes svéd nyelvtanfolyamon vesznek részt, majd Vaasába utaznak, hogy az ottani kórházban dolgozva a gyakorlatban mélyítsék el nyelvtudásukat. Seinäjokiban emellett a kórház internetes honlapját, a kórházban lévő táblákat és különböző brosúrákat is le fogják cserélni kétnyelvűekre (személyes közlés, Pia Haglund projektkoordinátor).

Bár a legtöbb egészségügyi intézményben nem követelmény a nyelvtudás, a svédül is beszélő munkatársakat általában nyelvpótlékban részesítik. 1990-ben az intézmények legfeljebb alkalmazottaik 15%-át részesíthették nyelvpótlékban, ez pedig 70 és 130 finn márka között mozgott a nyelvtudás szintjétől függően; ma a nyelvpótlék legfeljebb 120 euró lehet havonta. Azok az alkalmazottak, akik svéd nyelven is beszélnek, munkaruhájukon egy kitűzőt, egy svéd zászlócskát hordanak, hogy a svéd betegek minden esetben tudják: hozzájuk anyanyelvükön is fordulhatnak. A vaasai kórház külön nyelvtanárt foglalkoztat, hogy azoknak az orvosoknak és ápolóknak, akik nem tudnak svédül, lehetőségük legyen elsajátítani a nyelvet.

A 2007-es választásokra készülve a finnországi Svéd Néppárt⁵ több, az egészségügyre vonatkozó javaslatot is bevett programjába. Szorgalmazzák például, hogy az egészségügyi középiskolákban külön nyelvvizsgát vezessenek be svéd nyelvből, az egészségügyi intézményekben pedig jelentősen emeljék a nyelvtudásért járó pótlék összegét (www.sfp.fi).

A Finnországi Svéd Gyűlés több kiadványt is megjelentetett, amelyek bemutatják a svéddek, illetve a svéd nyelv helyzetét az egészségügyi intézményekben. 2006 novemberében megjelent kiadványuk, amely a Svéd nyelvhez való jog az egészségügyi ellátás során címet viseli, a kétnyelvű területek egészségügyi intézményeit egy „nyelvi stratégia” készítésére szólítja fel, részletesen taglalva, hogy – a telefonos időpont-egyeztetéstől a beteg felébresztéséig a műtét után – mi mindent foglal magában a svéd nyelvű betegellátás. A kötetben a svéd szakemberek a következő szempontok figyelembevételét javasolják az egészségügyi intézmények vezetőinek:

- dolgozzanak ki nyelvi tervet az intézmény számára;
- tegyék világossá az alkalmazottak számára, hogy irányadónak a beteg anyanyelvének kell lennie;
- tájékoztassák beosztottaikat, hogy milyen súllyal bír az anyanyelv a gyógyulási folyamatban;
- járjanak elöl személyes jó példával;
- kívánják meg az alkalmazottaktól a svéd nyelvtudást;
- hozzanak létre svéd ápolócsoportokat és svéd gondozási részlegeket;

⁴ New California Media: Bendixen and Associates (2003): Bridging Language Barriers in Health Care.

⁵ A Svéd Néppárt (Svenska Folkpartiet) 1979 óta folyamatosan kormányon van, jelenleg két miniszteri tárcát irányít.

- szervezzenek svéd nyelvtanfolyamokat a finn munkatársak számára;
- adjanak rendszeres fizetéspótlékot a nyelvtudásért;
- rendszeresen ellenőrizték az ellátás nyelvi színvonalát;
- az alkalmazottak munkaruhájukon hordjanak névtáblát és „nyelvi zászlócskát”, hogy a betegek azonosítani tudják, kihez lehet svéd nyelven fordulni;
- rendeljenek svéd nyelvű újságokat, tegyék lehetővé, hogy a betegek hallgathassák a svéd rádióadókat, és nézhessék a svéd tévécsatornákat;
- a különböző döntések előtt mindig vegyék tekintetbe azok nyelvi következményeit.

A Finnországi Svéd Gyűlés rendszeresen tart emellett továbbképzéseket finn orvosok és ápolók számára, hogy meggyőzze őket a nyelv szerepéről a gyógyításban, illetve a svéd nyelv tanulására ösztönözze őket. A nyelvtanfolyamokon való részvétel munkavégzésnek minősül, ezért többnyire a munkaidő keretében kerül rá sor. A nyelvtanárok külön erre a célra készített, kifejezetten az egészségügyi helyzetekre épülő nyelvkönyveket használnak.⁶

A KUTATÁS TÁRGYA Finnországban az általános iskolától fogva egészen a diploma megszerzéséig kötelező a finnek számára a svéd, a svédek számára a finn nyelv tanulása. Ugyanakkor, míg az ország kétnyelvű területein az állami és önkormányzati hivatalok alkalmazottai számára mind a finn, mind a svéd nyelv ismerete kötelező, az egészségügyi dolgozók számára nincs ilyen egységes, törvénybe foglalt előírás. Emiatt – néhány intézménytől eltekintve – a svéd nyelv ismeretét sehol sem követelik meg sem az orvosoktól, sem az ápolóktól, sem más egészségügyi alkalmazottaktól. Ha valaki a nyelv elsajátítása mellett dönt, ez sokkal inkább egyéni elhatározás, mintsem felettese utasítása nyomán történik.

Felmerül a kérdés, vajon mi készítet arra egy finn orvost vagy egy finn ápolót, hogy igyekezzen jártasságot szerezni a svéd nyelvben? Mi motiválja őket, amikor beiratkoznak egy svéd nyelvtanfolyamra: a nyelv iránti érdeklődés vagy inkább a svéd betegekkel szembeni empátia, esetleg a nyelvtudásért járó magasabb fizetés?

Nores-Joukama 1994-es kutatása szerint az, hogy egy finn ajkú alkalmazott milyen hozzáállással viszonyul a svéd nyelvhez, nyelvtudásának szintjétől és végzettségétől is függ, de mindenekelőtt attól, hogy vannak-e svéd családtagjai, barátai, ismerősei. A kutató úgy véli, elsősorban ez a „kapcsolati feltétel” befolyásolja, hogy az illető milyen szinten tanul meg svédül, illetve mennyire szívesen használja munkája során a nyelvet.

MÓDSZER Általánosan elfogadott, hogy a személyes alapállások, érzések felszínre hozásában az egyik legalkalmasabb kutatási módszer a személyes beszélgetés. Ennek egyik fő oka az, hogy a nyitott kérdésekre adott válaszok gyakorisága és terjedelme a beszélgetés esetében lényegesen nagyobb, mint más kutatási eljárásoknál (Dahmström 2000).

Seidman szerint a kikérdezések segítségével történő kutatás azon a felvetésen alapul, hogy az a mód, ahogy az emberek saját tapasztalataikat értelmezik, befolyásolja, hogyan cselekednek (Seidman 2002). Ha ezt elfogadjuk, akkor valószínűsíthető, hogy a finn ápolónők svéd nyelvtanfolyamra való beiratkozása mögött személyes élmények, tapasztalatok, indítékok húzódnak meg.

A beszélgetésekre 2007 januárjában került sor Helsinkiben, az egyetemi kórházban. A svéd nyelvtanfolyamot a kórház megbízásából az Arbis⁷ svéd kulturális és oktatási központ szervezte.⁸ Nyolc ápolót kérdeztem meg. Mindegyikőjüktől öt fő témakörrel kapcsolatban tájékoztam:

- általános adatok: mely osztályon, milyen beosztásban dolgozik; életkora;
- beszél-e más idegen nyelven, szeretett-e svédül tanulni iskolás korában;
- milyen hozzáállással viszonyul a svéd nyelvhez, illetve a svédekhez; érdeklődik-e a svéd kultúra iránt; vannak-e svéd rokonai, ismerősei, barátai;
- találkozott-e már olyan helyzettel munkája során, vagy hallott-e már mástól olyan esetről, amikor valakinek nyelvi nehézségei voltak az egészségügyi kezelés során; milyen gyakran hall ilyesmiről;
- hogyan ítéli meg eddigi tapasztalatai alapján, milyen gyakran lesz szüksége a svéd nyelv használatára;
- (a svéd nyelvhez, illetve annak tanulásához, használatához való hozzáállás megfigyelése).

A válaszok elemzéséhez a jelentéstömörítés (a szövegrész rövidebb formára korlátozása) és a jelentéscsoportosítás (a válaszok osztályokba rendezése) módszereit választottam (mindkét módszerről részletesebben Kvale 1997). A különböző jelentésegységeket egy táblázatba rendeztem.

Az életkor, munkahely, munkakör és nyelvtudás jelölése kézenfekvőnek bizonyult. A svéd kultúra iránti érdeklődéssel kapcsolatban nemcsak azt tüntettem fel, hogy van-e, hanem azt is, hogy mennyire kifejezett (gyakran, néha, ritkán vagy egyáltalán nem [0] követik a svéd nyelvű tömegtájékoztatást). Azt, hogy a megkérdezettek mennyire kedvelték a svéd nyelvórákat az általános iskolákban, a következőképpen soroltam be: ++ (nagyon), + (meglehetősen), 0 (semleges válasz), - (nem annyira), - (egyáltalán nem).

6 Ilyen például: Haapasalmi Ritva–Järvinen Mirja–Paakki Terttu: *Sjukvårdssvenska* (1998).

7 Svenska Arbetarinstitut.

8 A beszélgetések kivitelezésében nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Birgit Storå nyelvtanár, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

2. táblázat. Hat megkérdezett válasza

	Satu	Minna	Marika	Heli	Tanja	Kaisa
Életkor	30	54	31	26	43	46
Osztály	—	belgyógyászat	ideggyógyászat	mellrákszűrő központ	onkológia	belgyógyászat
Munkakör	gyógytornász	asszisztens	gyógytornász	ápolónő	ápolónő	ápolónő
Nyelvtudás	angol, német, spanyol, svéd	angol, svéd	angol, német, svéd	svéd	angol, svéd	svéd
A svéd kultúra iránti érdeklődés	0	gyakran nézi a svéd tv-csatornákat	néha nézi a svéd tv-csatornákat	0	0	néha olvas svéd újságokat
Szeretett-e svédül tanulni az iskolában?	++	+	+	-	-	+
Svéd rokonok, barátok, ismerősök	néhány távoli rokon	munkahelyi ismerősök	munkahelyi ismerősök	férje svéd, de nem beszélnek svédül	barátok, de mindig finnül beszélnek	—
Milyen gyakran hall nyelvi problémákról?	ritkán	ritkán	néha	néha	ritkán	néha
Okozott-e már problémát számára a hiányzó svéd nyelvtudás?	igen	igen	igen	igen	igen	igen
Milyen gyakran használná a svéd nyelvet?	hetente egyszer	havonta egyszer	egyszer-kétszer havonta	naponta	naponta	hetente egyszer

A „Milyen gyakran hall nyelvi problémákról?” kérdésre adott válaszokat soha, néha, meglehetősen gyakran, és nagyon gyakran kategóriákba szerettem volna sorolni, de mint később kiderült, erre nem volt szükség. Mivel csak kétféle válaszlehetőség (igen-nem) lehetséges azzal kapcsolatban, hogy a megkérdezetteknek személyesen már okozott-e gondot a svéd nyelv ismeretének hiánya, ezek megértése magától értetődő volt. A „Milyen gyakran használná munkahelyén a svéd nyelvet?” kérdésre adott feleleteket pedig tömörítve lejegyeztem.

ADATOK A 2. táblázat hat megkérdezett válaszait tartalmazza, míg két további válasz szövegét teljes terjedelmében közreadom. A megkérdezettek hozzájárultak, hogy dolgozatomban használjam a keresztnévüket.

KÉT ESETLEÍRÁS

ULLA-RITTA, 58 ÉVES GYÓGYTORNÁSZ „A finnen kívül angolul és németül is beszélek, svédül, sajnos, gyengébben. Az általános iskolában kifejezetten szerettem a svéd órákat. A nyelvtudásra szükség is volt, mert családunk egyik ága kivándorolt Svédországba, és az unokatestvéreimmel már csak svédül tudtunk beszélni.

Munkám során elég ritkán, talán hetente egyszer találkozom svéd beteggel. Azt hiszem, ez is oka annak, hogy az évek alatt jócskán megkopott a nyelvtudásom. Rendszeresen nézem a svéd tv-programokat, és hetente egyszer-kétszer svéd újságot is olvasok. Sokat tanulok belőlük, aktív nyelvtudásom, beszéd-készségem viszont elég gyenge, szókinccsem pedig szegényes.

Az intézetünkben időnként hallani arról, hogy az idős svéd betegek nem tudnak finnül, így aztán nehéz velük kapcsolatot kialakítani. De a munkatársaim egy része beszél svédül, és igazából mindig lehet találni valakit, aki ilyenkor tud segíteni. Nekem magamnak is volt már jó néhányszor ilyen élményem, amikor jött egy svéd beteg, és bizony inkább átváltottam angolra, hogy biztosan szót értsünk. Utána aztán kellemetlenül éreztem magam. Előfordult már ez svéd gyerekekkel is, kicsik voltak, és alig tudtak valamit finnül.

Úgy érzem, hogy a svéd betegek is azért jönnek hozzám, mert tőlem várnak segítséget, hogy segítsen őket a gyógyulásban. Megegett már, hogy rossz érzésem támadt amiatt, hogy megkérdeztem magamtól, vajon mindent megteszek-e a betegeimért? A nyelvtanfolyam segít abban, hogy bátrabban merjek svédül beszélni, és amióta járok, a svéd betegek részéről egyértelműen érzem a pozitív visszajelzést.”

HEIDI, 40 ÉVES, FŐNŐVÉR A SZEMKLINIKÁN „A finnen kívül valójában csak angolul és svédül tudok, de angolul sokkal jobban, mint svédül. Az általános iskolában nem szerettem a svéd nyelvet, rossz volt a tanárom, később aztán mindig idegenkedtem is tőle, hogy svédül szólaljak meg. Holott a nyelvet gyakorlatilag mindennap tudnám használni, hiszen rendszeresen vannak svéd betegekünk.

Van néhány svéd kollégám, de velük mindig finnül beszélek. A sógorom svéd, néha vele szoktam gyakorolni a nyelvet. A svéd újságokat csak ritkán olvasom, a svédországi tv-csatornákat viszont gyakran nézem.

Bár a legtöbb finnországi svéd jól tud finnül, időnként hallani arról, hogy a kórházban keresnek valakit, aki beszél svédül. Nehézség azonban csak ritkán adódik, mivel a legtöbb orvos tud svédül. Én, sajnos, nem beszélem jól a nyelvet, és emiatt már többször kerültem olyan helyzetbe, amikor a beteg nem

tudott finnül és angolul sem. Nem tudtunk szót érteni, kellemetlen volt.

A nyelvtanfolyamra azért iratkoztam be, hogy biztosabb legyek a nyelvtudásomban. Gyakran nem találok a megfelelő szavakat, és ez bizonytalanná tesz, pedig már észrevettem a svéd betegeken, hogy lazábban, felszabadultabban mozognak a rendelőben, ha svédül szövel hozzájuk.”

A VÁLASZOK ELEMZÉSE A kutatásban részt vevő alanyok 30 és 58 év közöttiek. Négyen ápolónők, hárman gyógytornászok, egyikük pedig asszisztens. Idegennyelv-ismeretük meglehetősen jónak nevezhető: anyanyelvükön kívül egyikük négy, másikuk három nyelven tud; hárman vannak, akik két idegen nyelvet beszélnek, míg további hárman, akik egyet.

A médián keresztül hárman gyakran, ketten néha, további hárman pedig egyáltalán nem keresnek kapcsolatot a svéd nyelvvel és kultúrával. Az iskolában a svéd nyelvórákat a megkérdezettek közül ketten nagyon, hárman meglehetősen, ketten nem annyira, egyikük pedig egyáltalán nem szerette.

Egy adatközlőnek egyáltalán nincsenek svéd barátai, rokonai, ismerősei; egyikük férje svéd, ám a családban kizárólag finnül beszélnek. A többieknek vannak ismerősei, közelebbi-távolabbi rokonai, kapcsolatokra azonban az jellemző, hogy minden esetben a finn nyelvet használják.

A megkérdezettek közül ötven néha, hárman ritkán hallanak saját intézményükben nyelvi problémákról, ugyanakkor mind egyikük megjegyezte, hogy ő maga személyesen került már olyan helyzetbe, amikor szükség lett volna a svéd nyelvre.

Saját véleményük szerint hárman napi rendszerességgel, ketten hetente, hárman pedig ritkábban tudnák használni munkahelyükön a svéd nyelvet.

A beszélgetések alkalmával kiderült, a megkérdezettek mind egyike pozitívan viszonyul a svéd nyelvtanfolyamhoz, saját elhatározásából iratkozott be rá, s amióta jár, munkahelyén is keresi a lehetőséget a svéd nyelv használatára, amiért – s ezt ugyancsak mindegyikük megerősítette – a svéd betegek részéről gyakran érkezik pozitív visszajelzés.

KÖVETKEZTETÉSEK Dörnyei (2000) szerint az ösztönzés, amely egy nyelv tanulásához szükséges, magában foglal minden olyan hatást és ismeretet, amelyek elindítják a nyelvtanulást, meghatározóak az adott nyelv kiválasztásában, s a nyelv tanulása során energiát adnak.

Az elmúlt évtizedek ide vonatkozó kutatásai bebizonyították, az indíték rétegzett, több tényező határozza meg, és több nagyságrendben vizsgálható. Dörnyei (1998) összesen 13 fő ösztönzési tartományt állapít meg, amelyek szerepet játszhatnak a nyelvtanulásban. Közülük egyik a makrokontextushoz kapcsolódó tartomány, amely olyan

szélesebb társadalmi és műveltségi tényezőkre vonatkozik, mint például a soktársadalmú csoportközi és a néprajzi nyelvi viszonyok.

Többnyelvű társadalmakban a nyelvtanulási szándékot természetesen más körülmények is befolyásolják, mint az egynyelvű államokban. Azok a kanadai kutatók, akiknek nevéhez a nyelvtanulási szándék társadalom-lélektani megközelítése kötődik – Robert Gardner és munkatársai –, kiemelték, hogy kevert kultúrájú környezetben a második nyelv egyfajta közvetítő tényező szerepét tölti be a néprajzi közösségek között, s ennek tükrében a tanulásához szükséges szándék olyan elemi erőnek tekinthető, amely a műveltségek közötti kapcsolatok erősítéséért vagy akadályozásáért felelős (Dörnyei 1999).

A nyugat-nylandi kórházat jelölő kétnyelvű tábla

Finnországban a svéd nyelv alapvetően nem mint idegen nyelv él a köztudatban, hanem mint az állam második hivatalos nyelve, amelyhez rendkívül komoly intézményrendszer tartozik. Mivel a nyelvet minden finn oktatási intézményben kötelező tárgyként tanítják, a svédül tanulás a finnországi társadalom működésének egyik természetes velejárója. Ahogy már említettük, a nyelv ismerete számos állás betöltéséhez előírás, míg más munkahelyeken – így például az egészségügyben – nem kötelező, de pozitívként értékeli (és sok esetben állandó anyagi juttatással honorálják), ha az alkalmazott beszéli. Fontos kiemelni, hogy ilyen vonatkozásban – például az egészségügyi dolgozók esetében – a svéd nyelvtudás elengedhetetlen; ismeretének hiányát egyetlen más nyelv sem pótolhatja, mivel tudása kifejezetten azért lényeges, hogy Finnország svéd ajkú lakosságának a különböző rétegekben lehetősége legyen használni anyanyelvét.

Mindemellett azok esetében, akik a nyelvet önszántukból tanulják, ösztönző tényezőként – a svéd hivatalos volta mellett – számba kell vennünk még azt is, hogy Finnországban Svédország és a svéd kultúra különösen nagy elismeréssel bír, illetve, hogy a svédül tudók számára többé-kevésbé érthetővé válik a többi skandináv nyelv is.

Elsősorban ez az a vonatkozás, amelyben az ápolónőkkel készült beszélgetéseket értelmezni érdemes.

A válaszok elemzése során ugyanis bebizonyosodott, hogy a különböző háttérváltozók – életkor, munkakör, idegen nyelvek ismerete, a svéd nyelvvel kapcsolatban szerzett iskolai tapasztalatok – nem befolyásolják lényegesen, hogy egy finn egészségügyi dolgozó svédül kezdjen tanulni. (A válaszadók között akadt, aki a finn mellett három idegen nyelven is beszél, mégis fontosnak tartja a svéd nyelv elsajátítását.)

Egy korábbi kutatással ellentétben (Nores-Joukama 1994) beszélgetéseim azt mutatták, hogy az sem ösztönözte meghatározóan az ápolónőket a svéd nyelvtanfolyamra való beiratkozásban, hogy családjukban, ismeretségi körükben vannak-e svédok. (Ennek egy érdekes példája az az ápolónő, akinek bár svéd férje van, de odahaza egyáltalán nem használják a svéd nyelvet.)

Bár minden megkérdezett megerősítette, hogy munkahelyén többen is tudnak svédül, és emiatt nem jellemző, hogy a svéd betegeknek nyelvhasználati gondjai lennének, úgy tűnik, az egyetlen tényező, amely a svéd nyelv tanulására készítette őket, a személyes élmény, a nyelvi nehézségekkel kapcsolatban szerzett személyes tapasztalat. A megkérdezettek – bár többségük csak rendszertelenül tudná használni a nyelvet – kivétel nélkül úgy nyilatkoztak, hogy már volt olyan személyes élményük, amikor nem tudtak anyanyelvén beszélni egy hozzájuk került svéd beteggel. Ez az élmény valószínűleg mindegyikük számára hatással volt arra, hogy a svéd nyelv elsajátítása, illetve nyelvtudásuk javítása mellett határozzanak. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy mindannyiuk számára fontos a svéd betegektől érkező pozitív visszajelzés, amiért a nyelvi akadályok leküzdése mellett döntöttek.

MEGBÍZHATÓSÁG ÉS ÉRVÉNYESÉG Seidman (2002) szerint két ismérv alapján mondhatjuk, hogy a megkérdezés módszerébe elegendő résztvevőt vontunk be. Az egyik, ha a résztvevők köre és a helyszínek tükrözik a teljes népességet. Ezt egyrészt az által látom teljesülni, hogy finn ápolónők részére elsősorban Finnország dél tengerpartjának nagyvárosaiban szerveznek nyelvtanfolyamokat, s e városokban (Helsinki, Vantaa, Espoo, Turku) a nyelvi környezet, a lakosság nyelvi összetétele hasonló (a svéd ajkúak minden esetben a városok teljes lakosságának 3–5%-át teszik ki). A résztvevők körével kapcsolatban pedig fontos tisztázni, hogy a nyelvtanfolyamokra általában olyan egészségügyi alkalmazottak járnak, akik nem rendelkeznek felsőfokú végzettséggel. Annak ugyanis, aki felsőfokú végzettséggel rendelkezik, nemcsak az általános és a középiskolában, hanem a főiskolán vagy az egyetemen is kötelezően kellett tanulnia svédül. Az adatközölők csoportja ezt a réteget képviseli.

A másik ismérv, amely alátámasztja, hogy megfelelő számú megkérdezettel dolgozunk, a tájékozódás telítődése, vagyis amikor a beszélgetések során már nem jutunk új adatok-

hoz. Ezt a kutatás során ugyancsak igazolódni láttam, mivel a nyelvtanulási szándékhoz köthető kérdések esetében – a megkérdezettek háttérétől függetlenül – meglehetősen hasonló vagy közel egyforma válaszok hangzottak el.

MEGBESZÉLÉS Annak ellenére, hogy Finnország svédok által lakott térségében gyakran hallani a határon túli magyar közösségek nyelvhasználati nehézségeihez képest egészen túlzottnak tűnő nyelvi vitákról – például hogy egy önkormányzati alkalmazásban álló úszóedzőtől vagy egy taxiállomás munkairányítójától megkövetelhető-e a svéd nyelv ismerete –, az egészségügyben előforduló nyelvi akadályok előtérbe helyezése korántsem ebbe a csoportba tartozik.

Finnországban felismerték, hogy ezek rendkívül komoly nehézségek, és súlyának megfelelően kezelik: minden lehetséges módon megpróbálnak tenni ellene, hogy nyelvi akadályok nehezítsék a gyógyítási folyamatot, és a kisebbséghez tartozók emiatt hátrányban érezhessék magukat.

Az pedig, hogy e nyelvi nehézségek kiküszöbölése érdekében a finnek milyen módszereket alkalmaznak, számunkra igazán példaértékű lehet. Nyelvi nehézségek ugyanis a szomszédos országok magyarlakta vidékeinek egészségügyi intézményeiben is akadnak (Vincze 2006), és azok elhárítása ugyancsak kívánatos volna.

Mivel az orvosok és ápolók számára szervezett nyelvtanfolyamokra a résztvevők többsége nem felettese utasítása, hanem személyes döntése nyomán iratkozik be, nem elképzelhetetlen, hogy a hasonló kezdeményezések Szlovákiában, Romániában vagy Ukrajnában is sikerrel járnának.

IRODALOM

- Atkinson, Rita L.–C. Richard Atkinson–E. Edward Smith–J. Daryl Bem 1994. *Pszichológia*. Osiris–Századvég, Budapest.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Boromisza Dávid 2003. Az interkulturális félreértés kutatásának fő irányzatai. *Szociológiai Szemle* 4: 76–87.
- Buda Béla 1988. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest.
- Dahmström, Karin 1991, 2000. *Från Datainsamling Till Rapport – Att Göra En Statistisk Undersökning*. Studentlitteratur, Lund.
- Dörnyei Zoltán 1998. Motivation in second and foreign language learning. *Language Teaching* 31: 117–135.
- Dörnyei Zoltán 1999. Motivation. In: Bernand Spolsky (ed.): *Concise encyclopedia of educational linguistics*. Pergamon Press, Oxford.
- Dörnyei Zoltán 2000. Motivation and Motivation theories. In: Michael Byram (ed.): *Routledge encyclopedia of language teaching and learning*. Routledge, London.
- Finnegan, Edward 1977. Sociolinguistics and the Law. In: F. Coulmas: *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell, MA: Malden.

- Finnäs, Fjalar–Jan Saarela 2002. Language-group Differences in Very Early Retirement in Finland. *Demographic Research* 2002/7: 49–66.
- Finnäs, Fjalar–Jan Saarela 2004. The health of Swedish-speaking and Finnish-speaking schoolchildren in Finland. *Child: Care, Health and Development* 30/1: 51–58.
- Gumperz, John 1995. Mutual inferencing in conversation. In: Marková, Ivana–Carl F. Graumann–Klaus Foppa (eds.): *Mutualities in dialogue*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Herberts, Kjell 2006. „Att förstå och bli förstådd” – om behovet av hälso- och sjukvård på det egna språket. In: *Pohje – vad är det? – om rätten till hälsovård svenska*. Svenska Finlands folkting, Helsinki, 18–23.
- Hyypä, Markku, T.–Juhani Mäki 2001. Why do Swedish-speaking Finns have a longer active life? An area for social capital research. *Health Promotion International* 2001/March: 55–64.
- Kvale, Steinar 1997. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur, Lund.
- Lehman, Darrin R.–Chi Yue Chiu–Mark Schaller 2004. Psychology and culture. *Annual Review of Psychology* 55: 689–714.
- Levinson, Stephen C. 2002. Contextualizing “contextualization cues”. In: Eerdmans, Susan–Carlo L. Prevignano–Paul J. Thibault (eds.): *Language and Interaction: Discussions with John J. Gumperz* Benjamins, Amsterdam.
- Nores-Joukama, Carola 1994. *Vilka attityder har den finskspråkiga servicepersonalen till det svenska språket och den svenskspråkiga befolkningen* Helsinki: Folktinget; University Helsinki (diplomamunka).
- Pátrovics Péter 2004. A medicina nyelve (szaknyelvi sajátosságok, közlési, tájékoztatási módszerek az orvos-beteg kapcsolatban) *Magyar Orvosi Nyelv* 2004/1: 11–24.
- Schulman, Minette–Reimavuo, Runa 1996. *Svenskspråkiga äldre inom långvården i Helsingfors*. SSKH medelanden 43. Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors Universitet.
- Seidman, Irving 2002. *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Veith, Werner H. 2005. *Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch mit 100 Abbildungen sowie Kontrollfragen und Antworten*. Narr Verlag, Tübingen.
- Vincze László 2006. Nyelvhasználati nehézségek Szlovákia egészségügyi intézményeiben. *Magyar Orvosi Nyelv* 2006/1: 11–19.
- Vård på modersmålet inom Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt. Sammandrag av HNS utvecklingsprojekt. Slutrapport* 2004. Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt, Helsinki.

A nemzet nyelvében él (részlet)

A nemzet: egy emberi közösség: valóban nyelvében él. A faji közösségek nem tartják össze az egyféle embereket.

S ha valamely állam a jövőjét meg akarja erősíteni, szilárdítani s népét homogéná tenni, akkor gondolnia kell arra, hogy a nyelv ép, egészséges és tiszta legyen. Közvetlen hasznot nem hoznak ezek a dolgok, tehát nem költenek pénzt rá: de onnan kell kiindulnia a nyelv újraszületésének, az iskolából.

A tanítókat kell megtanítani a preparandián, már az első órán arra, hogy az a nép, amelyet nevelni kimennek, azok a gyermekek, akik a kezük alá kerülnek, nagyobb kincset bírnak, mint ők. Mert az ő nyelvüket már addig is tönkretette az évszázados iskolai szellem, de azok a falusi gyermekek, mint finom műszerek, pontosan ragálnak még az élet hangjaira. A tanító tanuljon meg magyarul a gyermektől.

*Móricz Zsigmond: A szó becsülete, 1927
(A magyar nyelvérzék)*

Berényi Mihály

Töprengések

TÖPRENGÉSEK HÁZUNK TÁJÁN: MONy VAGY MONY?

A 8. évében járó Magyar Orvosi Nyelv annyira ismert és „fel-nőtt” lett, hogy hosszú nevét akár betűszóként is használhatnánk. Igen ám, de a rövidítések meggátolhatatlan burjánzása miatt egyre nehezebb a tankönyvek, szakmai közlemények megértése. Abban a hitben, hogy ez a megállapítás a folyóiratok nevére nem vonatkozik, mégis fölteszem a kérdést, noha ennél fontosabb feladataink is lennének: MONy vagy MONY legyen a sokak által kedvelt lapunk rövid neve?

Mielőtt erről eszmecsere-t folytatnánk, tisztázzunk valamit. A *mony* ismert tájszó ’here, tojás, hímvessző’ jelentéssel. A magyar nyelv értelmező szótára szerint. Rácz János több közleményében is megállapította, hogy növényneveinkben (pl. *agármony*) a *mony* ’heré’-t jelent (Rácz 2000).

Hogyan hat a Magyar Orvosi Nyelvre, ha a rövid nevét a Pallas nagy lexikona így határozza meg: „A férfi nemzőszerve a mony”? Ha jól, az olvasó mosolyog egyet, és örökre megjegyzi lapunk rövid nevét. Ha rosszul, felháborodottan jelenti ki, hogy már a komoly folyóiratok nevébe is belopakodott a szexuális kétértelműség. Tétélezzük fel, hogy az orvosokra „jól” hat a lap rövid neve, és azt félreértés nélkül hasznos tulajdonnévi betűszónak vélik. Akkor visszatérhetünk az eredeti kérdéshez: MONy vagy MONY legyen?

A nagybetűs változatban az NY nem árulja el mindenkinek, hogy egy vagy két szó rövidítése-e. Persze annyira kevés szavunk kezdődik ipszilonnal, és lapunk olvasói okos emberek, akik legfeljebb szilveszterkor mondanák azt, hogy kedvenc folyóiratuk a [móni]. Az Ny nekik sem okozna gondot. Megjegyzem, nem mindegy, hogy *Nyugat-Magyarország* röviden NyM vagy NYM. (Mellesleg *Nym* Shakespeare egyik hőse.)

Feltehetem a kérdést teljesen általánosságban is: Hogyan rövidítsük a kettős betűvel kezdődő szavakat? Ha elfogadjuk azt, hogy a kettős betűk második betűjét az egyértelműség kedvéért jobb kisbetűvel írni, a Magyar Orvosi Nyelv rövid neve MONy legyen.

IRODALOM

A magyar nyelv értelmező szótára V. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
Rácz János 2000. Agármony és bakszakáll. *Magyar Nyelvőr* 124: 118–25.

HÁNY MÁSODLAGOS NEMI JELLEGÜNK VAN?

Ha a szakirodalmat nézem: sok. A lexikonok némiképp másról tájékoztatnak. Olvassunk bele a meghatározásokba.

Nemi jelleg: a két nemet (nő, férfi) egymástól megkülönböztető testi és lelki jegyek összessége. Az *elsődleges nemi jelleget* a női vagy férfi ivarmirigyek és -szervek léte szabja meg (gonadális és genitális nem). A *másodlagos nemi jelleg* külső jelei nőknél a nőies alkatra (mell, csipő, hangmagasság stb.), férfiaknál a férfias alkatra jellemző tulajdonságok (izmos, vállas test, férfias szörzet, mélyebb hang stb.) összessége. Ezek szerint – a két nemnek megfelelően – csak két elsődleges és két másodlagos nemi jelleg van. Helytelenül mást állít ez a fejezetcím: *A férfi másodlagos nemi jellegei*. Mi a hiba benne? Az író összetévesztette a nemi jelleget (egyes szám) és az ezt kialakító tulajdonságokat (többes szám). A *férfi másodlagos nemi jellegek* kifejezés kétszeresen hibás: egyrészt a többes szám miatt, másrészt azért, mert a *férfi jelző* szerint a *jellegek* férfiak. Márpedig a *jellegeknek* nincsenek férfias ivarmirigyek, sem ivarszerveik, és borotválkozni sem szoktak.

Amikor az emberről a nemektől függetlenül írunk, jogos a többes szám: *A nemi hormonok a petefészkekben és a herékben képződnek, a másodlagos nemi jellegek kialakításában alapvető a szerepük. A pubertás során fejlődnek ki a nemi jellegek.* Hibás azonban a következő két mondat, hiszen egyértelműen nőre vonatkoznak: *Ha hiányoznak a másodlagos nemi jellegek, és a beteg nem menstruál, felállítható a primer amenorrhoea diagnózisa. Ösztrogén hatására fejlődnek ki az emlők és a másodlagos nemi jellegek.* Az első azért is hibás, mert az egész másodlagos nemi jelleg nem hiányozhat, a második mondat írója meg azt sem tudta, hogy az emlő is része a másodlagos nemi jellegnek. Nem helyes az *egyik nem másodlagos nemi jellegeiről* értekezni, és az sem, ha az androgénkezelés célja a *másodlagos nemi jellegek javítása*.

Vannak vitatható helyzetek is. Mikor fogadhatjuk el ezt a mondatot a többes szám ellenére: *Az androgének fontosak a másodlagos nemi jellegek kialakításában?* Ha például az előadó gége arról beszél, hogy tesztoszteron a nők mellékveséjében is képződik, és a mutáció során az változtatja meg a női gégét. Amikor a nem megállapítása nehézségekbe ütközik (hermafroditizmus), amikor női és férfias tulajdonságok keverten látszanak (Klinefelter-szindróma, androgénblokkád), a betegünknek akkor is csak egy másodlagos nemi jellege van.

Gaál Csaba

„Német nyelv a sebészetben” munkacsoport

Elsőrangú feladatunk, hogy az embereket a kutatásokról átfogóan tájékoztassuk. Ha a tudományos eredmények szűk körben maradnak, gyengül a nép gondolkodása, nézete, ez pedig szellemi elszegényedést okoz. Albert Einstein, 1948

2007. július 10-én Berlinben a német sebészek egy csoportja a szaknyelv iránti aggodalma jegyében megalakította a címben szereplő egyesületet (ADSiC – Arbeitskreis Deutsche Sprache in der Chirurgie). Felismerték ugyanis, hogy a nyelvet meg kell óvni a mindinkább terjedőben lévő új divattól, miszerint a német szaknyelvbe egyre több angol elem szövéődik („Denglish”). Az orvosok közül számosan tiltakoznak az anyanyelv idegen nyelvi fertőződése miatt, mert sokakat igencsak bánt ez a folyamat, és aggódnak a nyelvükért. Az egyesület által kiadott irányelvekben a következő gondolatokból és javaslatokból indulnak ki.

- A szervezet követeli az *anyanyelv* alkotó *ápolását* és használatát. Idegenből átvett (elsősorban angol) kifejezések csak akkor használhatók, ha a német nyelven semmiképpen sem található megfelelő kifejezés.
- Vitathatatlan, hogy az orvosok közötti nemzetközi kapcsolattartás és a mai tudományos világ nyelve az angol. A *nemzeti nyelv* azonban a gondolkodás és kutatás elengedhetetlen eleme és alapja.
- Közvéleménykutatás eredménye szerint (Berlin 2006: CHAZ 2007, Nr. 5, 255–260) a német orvosok döntő része úgy vélekedik, hogy a *hazai* rendezésű *nemzetközi kongresszusain* a német és az angol legyen a hivatalos nyelv, utóbbi azonban csak az angol előadók számára jogos. Szimultán fordításról kívánatos gondoskodni.
- Hazai rendezésű *nemzeti kongresszuson* alapvetően kötelező a német nyelv, az angol csak a külföldi előadók számára megengedett. Ezzel az intézkedéssel elősegíthető a német anyanyelv ápolása, és a szakma leginkább így kényszeríthető arra, hogy az idegen fogalmakat anyanyelven honosítsa meg.
- A orvostársadalom méltán várja el, hogy azon kutatási eredményeket, amelyek a hazai adófizetők hozzájárulásából és a hazai intézményekből származnak, anyanyelvükön ismerhessék meg az érintettek és a közvélemény is. Csak így lehet a hazai tudomány tiszteletét növelni, és csak így érhető el, hogy a hatásmutató (IF) valamely német nyelvű folyóirat elismerését növelje.
- A német nyelvű szaklapok hatásmutatójának (IF) javítása érdekében minél több hazai szerzőt kell idézni német és idegen nyelvű folyóiratokból.
- Az egyesület a kiadóktól elvárja, hogy a tudományos közlemények német nyelven jelenjenek meg.

A régi hagyományokra visszatekintő, 1860-ban alapított tekintélyes német nyelvű folyóirat, a *Langenbecks Archiv für Chirurgie* mára csak angol nyelvű kiadásban jelenik meg (*Langenbeck's Archives of Surgery*). A helyzet abszurditása, hogy az

újságban a németek nem az anyanyelvükön, hanem eleve angolul közölhetnek. Az átállás háttérében az a megfontolás állt, hogy így nőjön a folyóirat nemzetközi elfogadottsága, ez azonban nem teljesült. A német anyanyelvű érdeklődők továbbra is (és elsősorban) a már megmérettetett vezető angol lapokat olvassák, és akik hiányos nyelvtudásuk folytán erre képtelenek, azok is kizártnak az eredetileg nagyhírű német szaklap olvasásából, hiszen 1998 óta csak angol nyelven jelenik meg.

- A munkacsoport támogatja egy többnyelvű, európai, szakágakra lebontott adatbank (Zitatenbank) létrehozását, hogy ezzel is ellensúlyozzák az USA-beli Institut for Scientific Information (ISI) és az angol nyelv egyeduralmát.
- Követelik – a gyógyszerekhez hasonlóan – bármely orvosi termék, segédeszköz, alkatrész németországi forgalmazása esetén a teljes német nyelvű használati utasítás elkészítését. Érdemes a már hivatkozott *közvéleménykutatás eredményeit* közelebről megnézni.
- A német orvosok angolnyelv-ismerete (önbevallás alapján): biztosnak érzi magát: 14%, jónak ítéli meg: 32%, megérteti magát: 48%, nincs ismerete 6%-nak.
- Elítéli a hazai angol nyelvű közléseket: 83%, helyesli: 17%.
- Elítéli a nemzeti kongresszuson tartott angol nyelvű előadást: 94%, helyesli: 6%.
- Nemzetközi kongresszus nyelve legyen az anyanyelv: kizárólag német: 5%; német, angol (csak külföldi előadóknál): 90%; csak angol: 5%.
- Vegyes nyelvű kongresszuson legyen szinkrontolmács: igen: 87%, nem: 13%.
- Elfogadja a szaknyelv anglicizmusát: 50%, a másik 50% viszont nem. Ehhez én hozzáteszem: a magas elfogadottsági arány azzal magyarázható, hogy a medikusok és fiatal orvosok egy idő óta az angol kifejezéseken nőnek fel, ezért számukra ez többé-kevésbé természetes és elfogadott: sajnos ők már ilyen áldatlan körülmények között voltak kénytelenek tanulni.

Az ismertett megkérdezés adatai nyilván nem vonatkoztathatók Magyarországra, mivel itt az angol nyelv ismerete messze nincs azon a szinten, mint Németországban. Ennek okait és indokait itt most nincs módomban kifejteni. A Német Sebésztársaság lapjában (*Deutsche Ges Chir – Mitteilungen* 2007/4, 368) meghirdetett irányelvek után az egyesület felhívja az érdeklődőket, hogy legyenek tagjai az anyanyelvet védő és ápoló szervezetnek.

Jelen írásomat az elnökkel (Prof. Dr. W. Haße) történt levélváltás után és alapján ismertettem.

Berényi Mihály

Meddig tömörítsünk?

Sietős mai világunkban nincs idő a locsogásra, ezért aztán tömörítünk. A módszerek sokaságából hármat választottam. Nevük nem tudományosan komoly, inkább játékos.

SZÓVONATOSDI Szakszerűbben: többszörös szóösszetétel. Nézzük meg, milyen ez a gyakorlatban.

PÉLDA

Vírus antitest titer meghatározás.

Az író az olvasó szakértelmére bízta a négy „vagonból” álló „vonat” tagolását. *Vírusantitest-titermeghatározás? Vírusantitesttiter-meghatározás?* Elsőre ki sem tudtam olvasni. Inkább a szerkezetes megoldást javaslom: *Vírusantitest-titer meghatározása*. Vannak hosszabb „vonatok” is.

PÉLDA

Vékonybél nyálkahártya szövettellel a betegek 80%-ában lehet teljes vagy részleges bélbolyhosorvadást kimutatni.

A mondat érthető. Akkor mi a bajom? Ebben sincs kötőjel. A „vonatot” alkotó hat „vagon” összekapcsolásával nem bajlódott az író. Az egybeírást is választhatta volna (*vékonybélnyálkahártyaszövetvétel*), ez lenne a legtömörebb, igaz, még rosszabb is. Ilyen esetekben a szabályos írásmódot sem javaslom (*vékonybélnyálkahártya-szövetvétel*). Áttekinthetőbb a kissé hosszabb körülírás (*a vékonybél nyálkahártyájából vett szövetben*). Az így megmaradt kötőjelet nem tudjuk felhasználni a mondat második felében sem, ám a teljes egybeírásra ügyelni kellene (*bélbolyhosorvadás*). Az orvosoknak szánt mondat kezdődhetett volna így is: *Vékonybélbiopsziával...*

ÉS-MEGTAKARÍTÁS Akadémiai szinten és az OTKA-val kezdődött: a *kutatás és fejlesztésben az és-t* fölöslegesnek vélte valaki, megalkotta a *kutatás-fejlesztést*. Fülünk nem érzékeli a kötőjelet, ezért félrehallja: *kutatásfejlesztést* ért, vagyis a *kutatásnak a fejlesztését*. Ez pedig mást jelent. A tömörítésből csalás lett. A jó példa ragadós, jöttek az epigonok.

PÉLDA

A vastag-végbélrák belgyógyászati-onkológiai kezelésének irányelvei.

Igazán alig lett volna hosszabb a helyes mondat: *A vastag- és végbélrák belgyógyászati, onkológiai kezelésének irányelvei.*

PÉLDA

A 85 év feletti betegek gyógyítási eredményeit vetették össze a 65 évesnél fiatalabb vastag-végbélrák-operáltak adataival.

Nem kötözködnék, ha a mondat így végződne: *...fiatalabb, vastag- vagy végbélrák miatt operáltak adataival*. A tömörítés újságíróknak is megtetszett.

PÉLDA

A harmadik pedig a vastagvégbélrák szűrése, ami a székletben előforduló emberi vér kimutatásán alapul.

Attól most eltekinthetünk, hogy az *ami* helyén az *amely* jobban mutatott volna. Az *emberi* jelző szerepeltetése nem tömörítésellenes: van, aki szereti a bifszteteket.

PÉLDA

Kísérleti jelleggel folyik a gyomor-bélrendszeri eredetű vérzések szűrővizsgálata a vastag-végbélrák felkutatására.

A mondat egyik csiszolt változata ez: *Kísérleti jelleggel folyik a gyomor- és bélrendszerből eredő vérzések szűrővizsgálata a vastag- és végbélrák felkutatására*. A vastag- és végbélrák további változataiból (*vastag/végbélrák, vastag végbélrák*) a tanulóknak olvasó arra következtet, hogy kell lennie *vékony végbelünknek*, és biztosan van *vékony végbélrák* is. Tanulság: a tömörítések becsaphatnak.

BETŰSZÓSDI Ebben a játékban a tömörítés célja: annyi betűszót használj, hogy rajtad kívül senki ne értsen meg. Érdemes már a címben sok rövidítést elhelyezni.

PÉLDA

SEGÍT-E AZ IMA AZ ACS DIFFERENCIÁL DIAGNOSZTIKÁJÁBAN?

Segít-e az ima? Ezt a kérdést tettem fel a Google-nak, és ezzel a nagybetűs címmel válaszolt. Mi vagy ki lehet az ACS? Foglalkozás ékezetthibával? Ács, akiért érdemes imádkozni, hiszen könnyen lezuhanhat a tetőről? Nem, mert az IMA most az *ischaemiamódosított albumin, az ACS acut coronaria syndroma*.

Néha azt vetik a nyelvészek a szemünkre, hogy túlságosan terjedősen fogalmazunk, máskor meg – mint most is – azt,

hogya a tömörítés érthetlenné teszi a mondanivalónkat. Nehéz az arany középutat megtalálni. AIHAÍVEIK, azaz Abba Is Hagynom Az Írást, Valami Ennyiből Is Kiderül.

IRODALOM

Bősze Péter 2007. Terjengős mondatok, körülményes mondat szerkesztés. *MONy.* 7/1: 35–40.

Bősze Péter–Laczkó Krisztina 2006. Az összetett szavak – orvosi és nyelvészszemmel. *MONy.* 6/2: 72–86.

MEGJEGYZÉS A SZÖVEGCSISZOLÁS CÍMŰ ROVATHOZ

Donáth Tibor

A SZÖVEGSZERKESZTÉS FINTORAI – NÉHÁNY PÉLDA A SZÓELVÁLASZTÁS BORZALMAIRÓL

Amikor megjelentek az első számítógépes szövegszerkesztő programok, csodáltuk azok minden lépését, hihetetlen lehetőségeit az irodalmi munka megkönnyítésében. Akadtak ezután közöttünk számosan, akik kizárólag erre a programra hagyatkoztak, annak szerkesztési elveit, helyesírási útmutatóját biblikusan elfogadták, és az ember szellemi kontrollját teljesen kikapcsolták. Lettek is ebből különböző anomáliák. E helyen most a szavak elválasztásának gépi kivitelezésére hoznék fel néhány példát.

Történt, hogy a négy nyelvű Anatómiai Szótáram szerkesztésén dolgoztam, amikor is az alábbi magyar, valamint latin szakszó- és szerzői névi (eponim) elválasztásokat kaptam a szövegszerkesztőmből (10-10 példát sorolnék fel):

<i>ar-cüreg</i>	<i>hermap-hroditis</i>
<i>fel-etti</i>	<i>holoc-rinia</i>
<i>kielég-ülés</i>	<i>hypog-lossus</i>
<i>or-rüreg</i>	<i>corne-oscleralis</i>
<i>sze-mizmok</i>	<i>Eus-tachi</i>
<i>vállí-zület</i>	<i>Ke-ithi</i>
<i>komp-akta</i>	<i>subs-tantia</i>
<i>vé-ralvadás</i>	<i>palatop-haringeus</i>
<i>zsige-relőses</i>	<i>perit-hel</i>
<i>szem-éremajak</i>	<i>jejun-alis</i>

Ugyanakkor sűrűn találkoztam – ezúttal a gépíró hibájából – az ékezetvesztésből adódó olyan súlyos értelmi változtatásokkal, amelyeket a helyesírási program nem tud javítani, mert a szavak önmagukban helytállóak. Néhány példa: *savós* helyett helytelenül: *sávós*; *nyálka* helyett *nyalka*.

Mindezeket csak azért kívántam megemlíteni, hogy a számítógépes szövegszerkesztés áldásait élvezve, soha ne feledkezzünk meg a kapott szöveg szellemi kontrolljáról.

Ezt akarjuk?

(Négy sor a jövőből)

„Gyere, darling, shoppingoljunk, let's go!
Vár minket az Auchan meg a Tesco.”

„Sorry, én most busy vagyok very,
de tomorrow shoppingolunk, Feri.”

(Remélem, csak rémeket látok, de játéknak jó.)

Berényi Mihály

Szóhasználati kérdések

SZENZITIVÁS ÉS SPECIFITÁS?

E számokkal agyonzsúfolt cikknek a megírására az alábbi mondat ösztönzött: *A komplett androgén inszenzivitás esetén a nemi szervek női alakúak lesznek.* – Nem az készítettet töprengésre, hogy milyenek lehetnek a női alakú nemi szervek, hanem az *inszenzivitás*. Kitaláltam, hogy az író az androgének iránti érzéketlenségre, vagyis az *inszenzivitásra* gondolt, de valamiért nem azt írta. Mivel a *szenzitivitás* és *specifitás* módszereink ismert jellemzője, a Google segítségével megnéztem, hogy az ebbe a csoportba illő szavakat hogyan írják, az egyes írásmódok milyen gyakoriságúak (1. táblázat).

1. táblázat. A Google-keresések eredményei magyar és angol nyelvterületen

magyar nyelvterület		angol nyelvterület	
szenzitivitás	2870	sensitivity	44 700 000
szenzivitás	9	sensivity	170 000
inszenzitivitás	60	insensitivity	1 780 000
inszenzivitás	4	insensivity	4810
specifitás	607	specificity	10 100 000
specifitás	422	specifity	84 600
szenzitivitás és specifitás	90	specificity and sensitivity	157 000
szenzivitás és specifitás	0	specifity and sensivity	8
szenzivitás és specifitás	0	specifity and sensitivity	900
szenzitivitás és specifitás	2	specificity and sensivity	90
		unsensitivity	1060
		unsensivity	9

A táblázat szerint nincsenek sokan azok, akik a nehezebben kimondható *szenzitivitás* és *specifitás* helyett a rövidebb *szenzivitást* és *specifitást* terjesztik. Feltűnő a hibás *specifitás* viszonylag nagy gyakorisága (422) a helyes *specifitásával* (607) szemben.

Gyanítottam, hogy a nyelvünkre mostanában legjobban ható nyelvnek köze lehet e két szó megrövidüléséhez, ezért az angol világhálóra is ellátogattam (1. táblázat).

Némi kárörömmel állapítottam meg, hogy a hibátlanság az angol szövegekre sem jellemző, de nem nehéz elképzelni,

hogy az angol szövegben látott *specifity* magyar változata a *specifitás*, a *sensivity* pedig *szenzitivitás* alakot öltött.

Remélem, nem egyedül vélem azt, hogy az *érzékenység* és *fajlagosság* használata kevesebb íráshibával járna.

A VÁLTOZATOSSÁG GYÖNYÖRKÖDTE?

A magyaros és latinos írásmód túlzott változatosságának szemléltetésére a latin *persisto* ('megáll, megmarad') ige olyan származékainak gyakoriságát gyűjtöttem össze a Google segítségével, amelyek magyar szövegben alany (*perzisztencia*), állítmány (*perzisztál*), jelző (*perzisztáló*, *perzisztens*) vagy határozó (*perzisztensen*) szerepét töltötték be. Arra voltam kíváncsi, hogy hányféle változatban találok meg a *persist-*, *perziszt-* és *perziszt-* szótövek körül csoportosuló szavakat. A keresőprogram által talált mondatok nem csak orvosi szakszövegekből erednek. A végeredményt táblázatban foglaltam össze. A számok utáni jelekből az derül ki, hogy az Osiris-féle idegen szavak szótárában melyik szó található meg (– nincs benne, + értelmezi, > utal a másik fonetikus írásmódra).

<i>persistentia</i>	1270 –	<i>perzisztentia</i>	1 –	<i>perzisztentia</i>	0 –
<i>persistencia</i>	5 –	<i>perzisztencia</i>	7610 +	<i>perzisztencia</i>	44 >
<i>persistal</i>	41 –	<i>perzisztal</i>	5 –	<i>perzisztal</i>	0 –
<i>persistál</i>	36 –	<i>perzisztál</i>	502 –	<i>perzisztál</i>	2 +
<i>persistalo</i>	94 –	<i>perzisztalo</i>	5 –	<i>perzisztalo</i>	0 –
<i>persistáló</i>	81 –	<i>perzisztáló</i>	1 –	<i>perzisztáló</i>	0 –
<i>persistáló</i>	318 –	<i>perzisztáló</i>	3800 –	<i>perzisztáló</i>	49 –
<i>persistens</i>	4750 –	<i>perzisztens</i>	9800 +	<i>perzisztens</i>	743 >
<i>persistensen</i>	0 –	<i>perzisztensen</i>	116 –	<i>perzisztensen</i>	2 –

A táblázat szerint összesen 22 szó fordult elő. Jogosnak – talán vitathatóan – a következő hetet vélem: *persistentia*, *persistens*, *perzisztencia*, *perzisztál*, *perzisztáló*, *perzisztens* és *perzisztensen*. Ha tökéletesek volnánk, a megmaradt hibás 15-nek nem volna szabad léteznie. Akkor pedig kijelenthetem, hogy az ilyenfajta változatosság csak zavart kelt, engem egyáltalán nem gyönyörködtet. És egyáltalán, a *perzisztens* helyén miféle hibrid a *persistalo*? Az eleje latin, a vége latinosan írt magyar képző? Öszvérnek is borzasztó. *Resecalo* a *reszekáló* helyett vagy *rostalo* a *rostáló* helyett.

A magyar fül a latin *persistet* [perziszt]-nek szereti hallani. Pestessy professzor – a klasszikus latin szerelmese, ha mindenképpen magyarosítani kell – csak a [persziszt]-et tudja elfogadni. Meglepett, hogy az Osiris-szótár a [perzisztál]-t nem ismeri, viszont a [perszisztál]-t értelmezi, a [perszisztens]-re meg azt mondja, hogy lásd [perzisztens].

Azért van ok a derűre is. Ha összeadjuk a 7 „jó” szavunk gyakoriságait (27 848) és a 15 „rossz” hasonló számait (1346), a „jó” döntő fölényrel nyerne. A „rosszak” csak a változatos-

ság kedvéért vannak, de most azok nem gyönyörködtetnek. Utolsó mondatom költői kérdés. Mi volna, ha a jókat a még jobb magyar megfelelőjünkkel helyettesítenénk?

IRODALOM

Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.

Pestessy József 2007. Azok a pösze görögök meg latinok. *MONy*. 7/2: 74–75.

Kenyértörés

A stílus: maga az ember? Akkor az anyanyelv: maga a nép. Kifejezéseink meg jellemünk tükrői.

Erre a kifejezésünkre például, hogy kenyértörés, egyebek közt még büszkék is lehetünk. Már abban az esetben, ha anyanyelvünk múltjának, azaz afféle mélyrétegének vizsgálata közben figyelemmel vagyunk arra, mit vet föl ez a kutatás népünk lelkületének mély rétegeiből. Az összefüggés végső mozzanatát jelenti, mindnyájan ma is elevenen érzékeljük. A véleménykülönbség nincs-továbbjárt. „Kenyértörésre kerül a sor” – azt fejezi ki, megszűntek az érvek; a szép szavak derűs ege helyett most már a tettek villámviharos kora jön.

Milyen tetteké mégpedig? A kifejezés oly érzékletesen képszerű, hogy ennek eredetét az is azonnal kibonthatja, aki sose hallott nyelvészetről, szófejtésről, etimológiáról! Szemünk előtt szinte a jelenet. Két katona, két pásztor, két vándorlegény – vagy akár egy kis csapat – eddig egy közös kenyérből szelt. Nyilván együtt szereztek – „keresték meg” –, s valamelyikük mint köztulajdont hordta a vállán, abban a lószőrből font vízhatlan tarisznyában. Vagy két családé – mégpedig föltehetően nem gazdag családé – volt az az egy kenyér. A menyecske az anyósával közösen sütötte, s tartogatta az asztalnak abban az öblös, alsó fiókjában. De valami miatt belviszály tört ki. A két pásztor nem értett szót. A kis csapat katona szétkülönbözött. Az egy fődél alá szorult két család összebolydult. Éles szavak, sőt szitkok váltódnak. Olyanok, hogy – maguk is érzik – soha többé nem békülhetnek össze. Azaz itt lándzsatörés, a páncélzúzás pillanata, ahogy más nyelvek értékes etimológiai örökségül ma is mondják.

A mi pásztoraink és nyanyáink, lám, nem lándzsát törnek, nem pálcát, még csak fejet se. Villámló szemmel, összezárt foggal, orron át fútt levegővel indulatuk forrponjtján is lám – igazságot tesznek. Ahelyett, hogy egymás fejét törnék be, a kenyeret törik szét, nyilván remegő kézzel, de mindent legyőző, mindennél hatalmasabb jogérzettel.

Vannak népek, akiknek vallása nem egyéb, mint őseik tisztelete. Nem árvasági érzületből elképzelt istenapák kétes jóakarata alá vetik maguk, hanem jóakarátúnak bizonyult atyáik eleven emlékét tartják maguk elé. Nem halhatatlan szellemek és szentek, nem védőangyalok lebegnek fölöttük, hanem védő példák; az emberi szellem halhatatlan örökségei. Nyújtsuk magasra örökségünk szép darabjait, s aztán, ne szégyelljük, végezzünk valami ünnepi szertartást, már csak gyermekeink földi üdvösségéért is. Ez a mi örökölt vallásunk.

*Illyés Gyula: Anyanyelvünk, 1964
(Magyar beszéd)*

Keszler Borbála–Ifj. Kaán Miklós

Péter Mihály: Az erdélyi fogorvoslás története

Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006

BEVEZETÉS Péter Mihály kitűnő könyve 2006-ban jelent meg Marosvásárhelyen. A munka öt részből áll:

- A fogorvoslással kapcsolatos magyar nyelvű irodalom kezdetei Erdélyben;
- Erdélyi származású neves fogorvosok;
- A fogorvostudomány oktatása Erdélyben;
- A magyar nyelvű vagy magyar nyelven is közlő fogorvostudományi szakfolyóiratok Erdélyben 1919 és 1940 között;
- Függelék.

A szerzőnek és munkatársainak az volt a célja, hogy a magyar vonatkozású és még nem közölt vagy kevésbé ismert adatokat megmentsék az enyészettől. Az adatmentésen kívül azonban gondos, bőséges irodalmi feldolgozást is találunk minden fejezet végén.

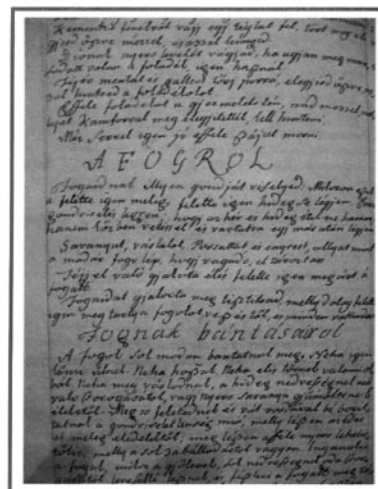
Filológiai, nyelvészeti és néprajzi szempontból a legerdekebb rész az első, amely azokat az Erdélyben keletkezett vagy ott megjelent munkákat veszi számba, amelyeknek fogorvosi vonatkozásuk is van.

Az első fejezetben a következő szerzőkről és munkákról találunk gazdag, sok újdonságot is tartalmazó adatokat: Lencsés György: *Ars Medica* (1577); Meliusz Juhász Péter: *Herbarium* (1578); Apáczai Csere János: *Magyar encyclopaedia* (1653); Nadányi János: *Kerti dolgoknak le-írása* (1669); Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis* (1690); Felvinczi György: *Angliai országokban levő Salernitana Scholanak jó egészségről való megtartásának módgyáról* írott könyve (1693); Weszprémi István: *A' kised gyermekeknek nevelésekről való rövid Oktatás* (1760); Juhász Máté: *Házi különös orvosságok* (1760); Mátyus István: *Diaetetica I., II.* (1762, 1766), *Ó és Új Diaetetica I–VI.* (1787 és 1793 között); Csapó József: *Kis gyermekek isputalja* (1771), *Marikowzki Márton: A' néphez való tudósítás. Miképpen kellyen a maga egészségére vigyázni* (1772); Vásárhelyi Sámuel: *Az egészséges hoszszú életről* (1792); Benedeki Enyedi Ó János: *Falusi emberek patikája* (1801).

Bár Péter Mihály könyve nem nyelvészeti jellegű, a szaknyelvek, sőt a néprajz kutatói is haszonnal forgathatják.

SAKANYELVI TANULSÁGOK Péter Mihály az általa tárgyalt munkáknak megnevezi azokat a fejezeteit, amelyekben a

PÉTER MIHÁLY

AZ ERDÉLYI FOGORVOSLÁS TÖRTÉNETÉBŐL

fogorvosi szaknyelvvvel kapcsolatos adatok találhatók (sajnos lapszámokat ritkán közöl; ezeket, ahol szükségesnek láttuk, pótoltuk), s típusok szerint felsorolja és értelmezi a fogorvosi vonatkozású kifejezéseket, nem vizsgálva természetesen azt, hogy a szó a tárgyalt műben fordul-e elő először, vagy használatos volt-e már korábban is.

Megjegyzés: Az ismertetés során minden esetben utalunk arra a TESz.,¹ az EWUng.² és saját vizsgálataink alapján, ha a szó első előfordulásáról van szó. Néha nehéz azonban megállapítani, hogy valóban első-e az előfordulás, hiszen a szó

szaknyelvi jellege miatt a szótárakban nem találunk adatot; ilyenkor legfeljebb azt tudjuk mondani, hogy véleményünk szerint vagy a rendelkezésünkre álló adatok alapján a szó itt fordul elő először.

Péter Mihály Lencsés György *Ars Medicájából* például a következő foggyógyítással kapcsolatos kifejezéseket gyűjtötte ki: anatómiai kifejezések: a *csontok hárttyája*, a *szájnak bőre* (valószínűleg 'nyálkahártya'), *száj*, *fog*, *íny*, *ideg*, *fogaknak húsa*, *pofa*, *orcának bőre*, *külső bőr*, *alsó állkapca*, *felső állkapca*, *nyelv*, *nyelv oldala*, *nyelv gyökere*, *nyelv alatt való ér* (Péter 2006: 20). Ha egy szó magyarázatra szorul, azt is megteszi: a *fogaknak fészke*, *ágya* az alveolus, parodontiumot jelenti (Péter i. h.). Felhívja a figyelmet arra is, hogy néhány szó több fogalmat is jelölhet, például az *ín* (a közös íráskép alapján) foghúst és ideget, az *íz* izületet és kóros folyamatot is. Vannak olyan kifejezések, amelyeknek csak hozzávetőlegesen tudja megadni a jelentését, például az *állkapcsoknak hárttyája* szerinte lehet izületi felszín, de csonthártya is (i. h.).

Az általa kigyűjtött élettani szakkifejezések: *kineveli az fogat*; *fog*, *hogy hamar keljen* ('dentitio'); *meggyógyítja*, *elviszi a fájdalmat*; *hamar megszűnik az fájdalom*; *eloszlatja az fájást*; *teljességgel elmúlik*; *kétség nélkül meggyógyul* (Péter 2006: 20); *az Fognak húsos felén az megh tüzesülés* (i. m. 23); *fakadék igen fut*; *fakadások rothadni kezdenek* (i. m. 26). Kóroktani, tünetani, diagnosztikai kifejezések és körülírások: *szájnak bűdössége*; *Iz eszi*; *a Fogh husának rothadása*, *az az Iz etele* (i. m. 20); *fognak fájása*, *fog férgesedése*, *szájban való hév fakadozás* 'aphtae, alcola', *ínyen és szájban való kelés*; [a fogak] *néha igen kin ülnek*, *néha hozzak*, *néha el is törnek valami okból*, *néha megh váslódnak* [...]; *megh is feketülnek és rúth rozsdával be is burittatnak az gondviseletlenség mia* [...]; *Inognak is az fogak* [...]; *és fészkei az fogaknak megh tágulnak* [...]; *Az gyakorta való chiorgás az fogakat megh eszi*, *megh odvasittia*, *megh rothasztja*, *és néha az Ágyából ki bontakoztattya* (i. m. 23). *Fog kelése*, *fog feketesége*; *Az fogaknak húsa kith Magyarul Innek is hivonk néha igen megh nevekődnek*, *annyira hogy meegh az fogat is elborittják* [...] *Néha penigh megh rothadnak*, *mikor az chipkődő erős sok nedvességek rea ragadnak*, *és az fogaknak töveit megh sebösítik*, *avagy fakadékokkal be borittják* ('gingivitis hyperplastica, skorbut, gingivitis ulcerosa, parodontitis marginalis profunda' [?]) (i. m. 24); *Fognak húsan való kelevén*, *az az*, *Innek megh kelése* 'abscessus, vestibularis fistula, esetleg epulis'; *nyelv alatt való dagadás 'ranula'* (i. m. 25); *az ál kapca le esése*, *fogakat megh odvassítja*, *fogakat megh rothassza*, *ínynek megkelése*, *kelevény gennyedtsége*, *kemény dagadás*, *meg evesődik*, *szájban való varak*, *száj bőre felhámol* (i. m. 26).

Összegyűjtötte azokat a kifejezéseket is, amelyek a gyógyszerek felhasználási módjára utalnak:

firkáld [vele], *tedd az fog odvába*, *add megenni*, *hintsed meg*, *kenjed*, *töröld*, *tegyed az fájó fogra*, *tartsd az fogon* (vagy az *szájadban*), *add meg innya*, *kösd rá kívül*, *hintsed*, *mossad*, *pároljad*, *nyeld el* (i. m. 28), *rágjad*, *tartsd a szájban*, *ragasszad redá* (i. m. 34).

Foglalkozik a lehetséges gyógyszerekkel is. Ezek főleg növények, de lehetnek ásványi vagy a ház körül található egyéb anyagok is, valamint állati szerek, állati ürületek, ezek közül (mint a szerző írja) több a „megmosolyogtató” szer vagy módszer. A gyógyszereket *lé*, *főzet*, *kivonat*, *hamu*, *por* stb. formában javasolja az *Ars Medica* felhasználni (i. m. 24). Péter Mihály kitér az *Ars Medicában* javasolt egyéb gyógymódokra is: *párolás*, *füstölés*, *a fog húsának feltágitása*, *vassal kiszaggatás*, *beretvával kimetszés* stb. (i. m. 25).

Az általa felsorolt fogorvosi szakszókincsbe tartozó szavak közül több itt fordult elő először (olykor csupán az itt megnevezett jelentésben): *béka* 'nyelv alatti daganat' (TESz.), *íz* 'rák, gyulladás, fekély' (vö. TESz.), *gargarizál* 'torkot öblít' (TESz.), *a fog fészke* 'fogmeder' jelentésben, *a fog ágya* 'ua'.

A további könyvek feldolgozása hasonló az *Ars Medicabelihez*. E könyvek nagy részében azonban többnyire ugyanazok a szakszók fordulnak elő, mint az *Ars Medicában*. A továbbiakban eltekintünk Péter Mihály részletes elemzésétől, s csupán azokat a szavakat emeljük ki, amelyek az adott műben új szakszóként jelennek meg.

Melius Herbáriumában egyetlen olyan tünetnevet találtunk, amely az *Ars Medicában* nincs meg: *ajaknak hasadása* (Péter 2006: 33).

Pápai Páriz Ferenc Pax Corporisában szerintünk újként jelennek meg a következő kifejezések: *a száj felfő* 'gingivitis, gingivostomatitis', esetleg: 'parodontitis' (vö. Péter 2006: 50), valamint a [gyerekek] *forróznak* 'belázasodnak, lázasak'; *tsiklandás* 'érzékenység?' (vö. i. m. 51; a szó már előfordul az *Ars Medicában* is, de ott inkább 'viszket' a jelentése), *ajka-tserepezés* (i. m. 50–1); *az íny kiévődik* (i. h.). Ez utóbbit a TESz. Mátyusnál jelzi először, pedig, mint látjuk, már a Pax Corporisban is előfordul. A szó jelentése a TESz. szerint 'fölemésztődés, fogyás, rothadás'; a szövegkörnyezet alapján itt szerintünk inkább: 'sorvadás'. – Pápai Páriz Ferenc a fog- és szájbetegségek kezelésére új módszereket is ajánl. A fogfájás ellen a leghasznosabbnak azt tartja, hogy „a foga fájó ember menjen gőz-feredőbe”, ott izzadjon, és köpölyöztesse meg magát a nyakán és a vállán (Pax Corporis 80), s *szittasson hólyagot* a két füle tövén. Hasznosnak tartja még a köpölyözést is az íny nyavalyáira (vö. Péter i. m. 52–3). Igaz, hogy a *köpölyözés* és a *hólyag szítása* a foggyógyításban először Pápai Páriznál jelenik meg, a

1 TESz. = Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967–1984.

2 EWUng. = Benkő Loránd (szerk.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1993–1997.

kifejezések más betegségek kezelésére korábbiak. A *hólyag szítása* először az *Ars Medicában* fordul elő.

Mátyus István *Diaeticájában* első előfordulásnak tűnik a *Diaetica* első kötetében, A Szájnak és Fogaknak tisztításáról című fejezetben a [fogad húsa] *el-gombásul* kifejezés (Péter 2006: 75). A *Diaetica* második darabjában szó van a fogtípusokról is. Itt ezt olvashatjuk: *a két utolsó zápfogak pedig a huszadik esztendő felé szoktak ki-nőni, a honnan azok, minthogy az Embernek e'kor kezd inkább esze lenni bõltesség fogainak is neveztetnek* (i. m. 74). Szerintünk a *bõltességfog* elnevezés is itt fordul elő először. A fogelnevezések közül egyediek és újak még a következők: *kutya-fog 'szembfog'; hoportyos bütüjű kettős gyökerű zápfog; nagyobb, simább tetejű, hol három, hol négy gyökerű keményebben fundált zápfog* (i. m. 76). Maga a *zápfog* azonban korábbi, már a SchlSj.-ben³ is előfordult. – Az Ó és Új *Diaetica* második darabjának 5. részében (260) van egy érdekes szó, amelyet sem Péter, sem a TESz. nem említ: *A szájnak belső fel' tsattagzásait* [‘felhólyagzás, kelevény’] és *fejér sebetskéit a' szopó gyermekben semmi hamarabban nem orvosolja...*

Csapó József a *Kis gyermekek isputalja* című munkájában új szó a nyelv alatt lévő *Kötő-In* vagy *Zabolátska* [‘nyelvfék’], amely a szlovén eredetű *zabla* szóból származik, s ő ír először a *Hasatt ajuku Gyeremekek[ről]* is, s megemlíti, hogy *Némellyek illyeténeket* Nyúl-szájúaknak nevezik (Csapó 1771: 16).

Péter Mihály adatait szeretnénk még néhány szintén erdélyi vonatkozású munka adatával megtoldani. Az egyik Pápai Páriz szótára, amelyben ugyancsak található néhány fogorvosi szakszó. Nála fordul elő először a *szemfog* elnevezés (PPL 178), s igen érdekes megoldásokat használ a szótárában a met-szőfogakra is: *nevető-fogak, első metélő fog* (PPL 178, 164).

A Péter Mihály munkájában említettekén kívül fontos erdélyi források találhatók a Radvánszky-gyűjteményben is. Radvánszky Béla több kéziratos orvoslókönyvet gyűjtött össze, s a XX. század elején tervezte ezek kiadását. Erre azonban akkor nem került sor, csak 1989-ben a szegedi Adattár a XVI–XVII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez című sorozat részeként Hoffmann Gizella szerkesztésében. – Ezek az „orvosló könyvek” nem egyetlen járt orvosdoktoroknak munkái (bár találunk közöttük iskolázott, latinos műveltségű szerzőket is). A könyvek legtöbbször a házi mindenes könyvek csoportjába tartozik, s tartalmaz a népi hiedelmektől kezdve a klasszikus szerzőkig (Galenus, Plinius, Avicenna, Dioszkoridész, Magnus Albertus) mindenféle receptet és tanácsot is.

Ezek közül három olyan receptes könyvet érdemes megemlíteni, amelyek biztosan Erdélyben keletkeztek: 1. *Medicinae*

Variae (1603 k); 2. Újhelyi István: *Orvosságos könyv* Apafi Anna számára (1677); 3. Becskereki Váradi Szabó György: *Medicus* és borbélyi mesterség (1698–1703).

A *Medicinae Variae*ben 13 recept van a száj- és fogbetegségekre, plusz 12 a *Jegyzetek* című fejezetben (*szaiá az kinek megh vesz* [26, 47], *foghfaias* [30, 44, 45] stb.), a korábban említett munkákhoz képest azonban a receptek alig tartalmaznak új, fogorvoslással kapcsolatos szakszót vagy kifejezést. A *Jegyzetek* részben új kifejezésnek tűnik a fog *zsibbadása* (Hoffmann 1989: 512) és a *váladék*, amely a TESz. szerint először 1825-ben fordult csak elő.

Újhelyi István *Orvosságos könyvében* 16 recept van száj- és fogpanaszokra (a munka tartalomjegyzéke szerint azonban még volt 5 recept, de ezek lapjai elvesztek), ám új szakszó ebben a könyvben sincsen. Találunk azonban nála egy igen jó leírást az ínygyulladásra: *mely embernek inyéből vér jó, mikor szijja a fogát*. Ez a tüneti leírás azért fontos, mert a TESz.-szel ellentétben (amely 1792-re teszi a *fogát szívja* első előfordulását), itt egy korábbi adatot találunk.

Becskereki Váradi Szabó György munkája (amelynek eredeti kézirata a székelyudvarhelyi könyvtárban található) közel 60 receptet tartalmaz fog- és szájbetegségekre. A receptekben említett tünet- és betegségnevek hasonlóak a többi forrásban találhatóéhoz.

Összefoglalva, elmondhatjuk, hogy mindezek a munkák – mint Péter Mihály ismertetéséből is kiderül – jó áttekintést adnak a régi erdélyi fogorvoslás szókinccsének a helyzetéről (s mint kutatásaink mutatják, több foggyógyítással kapcsolatos szó vagy kifejezés ezekben fordul elő először), s bizonyítják, hogy a korabeli foggyógyítás szókinccse viszonylag egységes lehetett.

NÉPRAJZI VONATKOZÁSOK Péter Mihály munkája nemcsak nyelvészeti, hanem néprajzi szempontból is érdekes és gondolatébresztő. Bár részletesen nem foglalkozik a népi hiedelmekkel és a népi gyógymódokkal, több helyen mégis utal olyan jelenségekre s a népi gyógyításnak olyan sajátosságaira, „megmosolyogtató receptekre, gyógyító eljárásokra”, amelyek igen tanulságosak, hiszen jól tükrözik a népi hiedelemvilágot, s pontosan megmutatják a népi gyógyító eljárások jellemző sajátosságait.

Megemlíti például a mágikus gondolkodásmóddal kapcsolatos, a népi gyógyításban gyakran előforduló állati eredetű hatóanyagokat. Az *Ars Medicából*: *kecsketej, kígyóbőr, nyúlág, szarvasagancsból és kecskeszarvból készült por, kígyóbőr főzete, földi giliszta hamva, hernyó* – bár az utóbbiakat megmosolyogtatónak tartja (i. m. 28).

3 SchlSj. = Szamota István (kiad.) 1894. *A schlagli magyar szójegyzék*. A XV. század első negyedéből. Budapest.

A Pax Corporisból is idéz hasonlókat, de a „ganéaterápiára”⁴ utaló adatokat is: *tyúk epéje, márciusban fogott nyúl szeme, kakastaréjnak a vére, lúdgané, számárgané*, s megjegyzi, hogy bár Pápai Páriz nem hisz a babonában, mégis találunk munkájában hatástalan, sőt egyenesen káros szereket és eljárásokat. Minderről az a véleménye, hogy Pápai Páriznak nehéz volt megszabadulnia a meggyökeresedett szokásoktól, s hogy a Pax Corporisban a gyógyítás több évtizedre visszanyúló szokásai ütköznek a kibontakozó, racionális tudományokra alapozott medicinával (i. m. 53–4).

Juhász Máté munkájával kapcsolatban megjegyzi, hogy gyakran minden képzeletet meghaladó „gyógyszereket” rendel. Így például: *számár- és vadkanvizelet, lótajték, borjúláb körme, szarkaláb, vakondszív, szarka agyveleje, nőstény hering teje, borjúháj, szárított földi geleszta, denevérpör; holló, tövises disznó, fecskéfióka, teknősbéka hamva; fehér eb, tehén, ló, sertés, lúd ganéja* (Péter 2006: 70).

Idézi Nadányi János könyvének következő mondatát is: „vannak itt nem kevés dolgok a’ mellyek magamnak-is nem igen teczenek [...] minden okosság kívül lenni láczanak [...] nem egyebek babonaságnál; mindazáltal tetszet énnékem azt az részt-is ki-irnom, hogy az könyvem valami módon csonkálul ki-bocsáttatnak lenni ne lássék” (Péter i. m. 45).

Csapó József könyvéből a következő állati eredetű gyógyszereket sorolja fel: *csiga pora, nyúl feje velő, bornyúláb velő, kappanzsír, kakastaréj vére* (i. m. 82), de megjegyzi, hogy Csapó babonás szereket, eljárásokat nem rendel, vagy csak nagyon ritkán.

Benedeki Enyedi Ó János könyvéből idéz egy fogfájásra ajánlott receptet (pogácsát), amelynek egyik alkotóeleme a *pókháló*, s hozzáfűzi: meglepő, hogy Enyedi e gyakori bánta-

lomra csak egy ilyen – inkább kuruzslásra jellemző – gyógy-módot ajánlott (i. m. 96).

Ír arról (s a népi recepteknek ez jellemző sajátossága), hogy az Ars Medica szerzője általában bízott a gyógyszerek nagy részében, hiszen ilyen megjegyzéseket tett: *nagyon használ, megpróbáltatott sok főemberektől, igen jó orvosság, próbált, Galenus orvossága ez, Galenus dicséri, László király orvossága ez* (i. m. 27) stb., de Juhász Máté is másokra hivatkozik, amikor azt írja, hogy *mint olvastam*. Megemlíti a népi kommandálásnak azt a hatásos formáját is, amely magukon vagy másokon kiprobált szereket ajánl (l. Juhász Máténál: Prób.; i. m. 70).

Mindezek a megjegyzések felhívják a figyelmet arra, hogy a régi orvoslókönyvek és receptkönyvek is gazdag anyagot szolgáltatnak a népi gyógyítás kutatásához.

ÖSSZEGRÉS Mint a fentiekből kiderül: Péter Mihály munkájának első fejezete kitűnő bibliográfiájával, pontos filológiai adataival, a szakszavak összegyűjtésével és értelmezésével, valamint a népi gyógyításra utaló megjegyzéseivel sokféle kutatás forrásául és kiindulópontjául szolgálhat, a mű további fejezetei pedig kultúrtörténeti szempontból felbecsülhetetlen értéket mentenek meg.

IRODALOM

Duin, Nancy-Sutcliffe, Jenny 1993. *Az orvoslás története*. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest.

Hoffmann Gizella (szerk.) 1989. *Medicusai és borbélyi mesterség*. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből. József Attila Tudományegyetem, Szeged.

Pólya Jenő 1941. *Az orvostudomány regénye*. Béta Irodalmi Rt. kiadása, Athenaeum, Budapest.

4 A népi gyógyításban gyakori volt az emberi és állati testnedvek, valamint székletek alkalmazása, azaz a ganéjterápia is, amely a legtöbb esetben nyilván azt célozta, hogy a betegben lévő démon megundorodjék tőle, és távozzék. Ezért keverték már ósrégi idők óta a különböző állatok ganéját gyógyszerekbe. Az ókori Egyiptomban is alkalmaztak már emberi ürüléket gyógyszerként (Duin–Sutcliffe 1993: 12), Mezopotámiában pedig az agyagtáblák tanúsága szerint gyíkcsékletet (i. m. 14). A galambganéjt például, amelyet az asszírok olajba keverve használtak gyógyszerül, bizonyos indián törzsek még a múlt században is a húgycsőfolyás gyógyítására tartották alkalmasnak. Az alexandriai Serapion (Kr. e. III. század) pedig a leghatásosabb gyógyszerek közé sorolta a krokodil bélsarát, amelynek ára igen magas volt, sőt Quintus Severus Sammonicus (Kr. u. III. század) az egér bélsarát esővízben feloldva találta a leghatásosabb szernek az emlők megduzzadása ellen, borogatás formájában. A középkorban azután valósággal dúlt a ganéjterápia, amely igen változatos volt; egyik betegségre a bárányganéj volt jó, a másiknak csak a sertésganéj használt, a harmadiknak a lóé (Pólya 1941: 19).

Keszler Borbála–Ifj. Kaán Miklós

Prof. Dr. Matekovits György: Fogászati személynévlexikon Dental Press Hungary Kft., Budapest, 2007

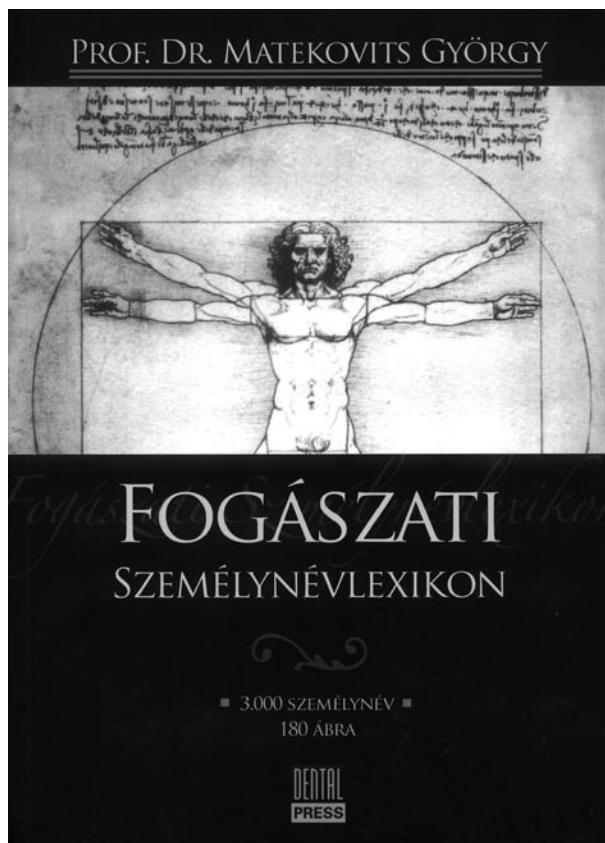
Miden szakember, kutató, tudós számára fontos, hogy ismerje elődeit, tudományága megalapozóit és fejlesztőit. Erre vállalkozott kitérő munkájában Matekovits György. Könyvében az ókortól napjainkig felsorakoztatja mindazokat a külföldi és magyar tudósokat, orvosokat, akiknek érdemei voltak a fog- és szájbetegségek diagnosztizálásában és gyógyításában.

Az életrajzi és bibliográfiai adatokon kívül megtudhatjuk, hogy már Hippokratész leírta a fogágybetegségeket, az ínyvérzést és a fogkőképződést, hogy Pierre Fauchard, „a fogászat atyja” vezette be elsőként a kerámiafogak használatát, sőt foglalkozott fogpótlással (teljes fogpótlással is), fogszabályozással és a fogíny betegségeivel is. A magyar elődök közül szól Lencsés Györgyről, aki *Ars Medica* című munkájában (1577) elsőként írja le a fogak és a száj betegségeit, Apáczai Csere Jánosról, aki a Magyar encyclopaediában, amely (Apáczai szavaival élve) „minden igaz és hasznos böltsességnek szép rendbe foglalása és Magyar nyelven világra botsátása”, 1653-ban összefoglalja magyarul az emberi test felépítésével, működésével, valamint a betegségek felismerésével és kezelésével kapcsolatos korabeli ismereteket; s sorolhatnánk tovább a kitérő külföldi és magyar tudósokat, orvosokat, fogorvosokat és szájszabeszeket.

A könyv azonban nem csupán híres orvosok és fogorvosok lexikona, találhatunk benne adatokat a fogfájások védőszentjéről, Apollóniáról, az egyiptomi Ebers-féle papirusztekercsekről, amelyek egy fogtömés leírását is tartalmazzák; olvashatjuk a hippokratészi eskü szövegét, s megtaláljuk azoknak a fej, nyak, arc és száj régióit érintő anatómiai, élettani kifejezéseknek, betegségeknek, tüneteknek, eljárásoknak, módszereknek a nevét, amelyeket egy-egy neves kutatóról vagy gyakorló orvostól neveztek el. De szó van a lexikonban híres orvosokról elnevezett eszközök, tudományos indexek, osztályozások, elméletek neveiről is. Ezeknek az elnevezéseknek a következő főbb alaptípusai vannak: személynév-köznév, személynév-személynév-köznév, személynév-féle köznév.

PÉLDÁK

Anatómiai és élettani kifejezések: *Andernach*-csontocska*, *Andersch-dúc*, *Arnold-csatorna*, *Arnold-ideg*, *Eustach-izom*, *Eustach-mandula*,

Exner-ideg, *Fisch-féle „függönylebensy”*, *Mikulicz-afta*, *Müller-dúc*, *Reichert-féle porc*.

Betegség- és tünetnevek: *Addison-kór*, *Aigner-szindróma*, *Auspitz-tünet*, *Balogh-féle parodontoma*, *Bárány-szindróma*, *Christensen-jelenség*, *Crohn-betegség*, *Hanhart II.-szindróma*, *Hodgkin-kór*, *Kaposi-sarcoma*, *Le Fort I. típusú törés*, *Merkel-sejtes carcinoma*, *Sturge-Weber-anomalia*.

Gyógyítási eljárások, protetikai, műtéti módszerek: *Ackerman-módszer*, *Adams-féle belső drótrögzítés*, *Dolder-féle elhorgonyzás*, *Filatov-plasztika*, *Gattinger-műtét*, *Gyergyai-módszer*, *Halle-műtét*, *Orton-preparáció*, *Rogers-gyakorlatok*, *Trauner-féle lebenycserés Z-plasztika*

* A szótárban a címszavak tulajdonnévi előtagja csupa nagybetűvel van írva. Az ismertetésben nem követjük a szótár gyakorlatát.

Műszernevek, eszköznevek: *Aderer-fogó, Ash-féle kanál, Balogh-féle ínyleválasztó, Blaer-kés, Elbrecht-sín, Földvári-féle arcív, Gesler-féle G-kapocs, Glickman-ligatúra, Huszár-féle vattatekerstartó, Joseph-féle olló.*

A fogorvostudományban használatos egyéb kifejezések (osztályozások, elméletek, indexek stb.): *Bánóczy-Sugár-féle klinikai leukoplákia-osztály, Fábrián-Fejérdy-féle foghiány-osztályozás, Károlyi-Morelli-féle túlterhelés-elmélet, Katz-index, Kemény-Rehák-féle eljárás, Marthaler-Thomas-féle európai DMF-T értékelés, Massler-Schour-féle PMA-index.*

A lexikonban vannak márkanévek és mozaikszó-előtagú összetételek is, például: *Wipla, Ceka-horgony, COFS-szindróma: (szin. Cerebro-Oculo-Facialis-Skeletalis-szindróma); EEC-szindróma: (szin. Ectodactylia-Ectodermakis Dyspasia [deft] – ajak/szájpad hasadék) stb.*

Megjegyezzük, hogy nehezíti a szavak helyes leírását az, hogy a címszóul szolgáló nevek csupa nagybetűsek, s így nem különbölnék el írás szempontjából a személynevek és a mozaikszók egymástól (amelyeket valóban csupa nagybetűvel kell írni), vagy a szótár írásmódja alapján nem lehet tudni például azt sem, hogy hogyan kell helyesen leírni a *frankfurti horizontális* típusú szerkezeteket. – Egyébként a munka egy-két hibától eltekintve helyesírási szempontból is jónak mondható. Nem kötőjeles azonban a *Tóth-Vitéz-féle kéz-dezinfekciós eljárásban* a *kézdezinfekeciós* szó; a *Marthaler Thomas-féle európai DMF-T értékelés* helyesebb lenne így: *DMFT-értékelés*;

vagy a *Z* *plasztikát* (amely többször is előfordul, de hol kötőjellel, hol anélkül: *Trauner-féle lebenycserés Z-plasztika*, de: *Denonvilliers-féle Z plasztika*), mivel *Z* alakú *plasztikát* jelent, helyesebb lenne mindig kötőjel nélkül írni.

Nagy érdeme a lexikonnak, hogy az anatómiai kifejezések és a betegségnevek mellett mindig megtaláljuk a görög–latin kifejezést is, például: **Arnold-ideg:** *ramus auricularis n. vagi (X. bolygóideg); Arnold-csatorna:* *a n. petrosus minor csontos csatornája a pyramis csontban; Beck-szindróma:* *az a. spinalis anterior keringésszáva következtében jelentkező idegrendszeri tünetek; Eustach-izom:* *(szin.: m. tensor tympani). Dobhártyefeszítő izom.* Ezeknél és egyéb kifejezéseknél is szó van mindig a műszer funkciójáról, az elmélet lényegéről stb.: **Blair-kés:** *plasztikai műtétéknél alkalmazott szike; Wescott-műszer:* *az amalgámtömés készítéséhez használt kéziműszer. A még lágy tömésfelszín alakítására szolgál; Csernei-féle carieselmélet:* *endogén (pulpából származó) foszfatázoknak tulajdonítja a caries keletkezését.*

Mint a fentiekből is kiderül, Matekovits György sok hasznos információt tartalmazó könyvét haszonnal forgathatják fogorvosok és fogorvostan-hallgatók egyaránt, s olyanok is, akik a kultúrtörténet kérdéseiről érdeklődnek. A munka ugyanakkor hiánypótló a fogorvosi szaknyelv és a fogorvosi szakmai helyesírás szempontjából is. Jó lenne, ha a fogorvostan-hallgatók számára kötelező tananyagként írnák elő.

Magyarul. Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.

Kosztolányi Dezső: Ábécé a nyelvről és a lélekről, 1927

Nyiri Péter

Széphalmon megnyílt A Magyar Nyelv Múzeuma

Kazinczy fiatalkorában gyakorta megcsodálta azt a szelíd emelkedésű halmot, amelyen később házat épített. A helyet aztán immár Széphalomnak nevezve, a magyar irodalom és művelődés korabeli központjává tette. A tudományok művelésére alkalmas, szabatos és igényes nyelv eszménye elvetett maghoz volt hasonlatos: idővel terebélyes fává nemesedett, és gyümölcsöket termett, amelyek ma is táplálják nemzetünket. A nyelvújításnak köszönhető mintegy tízezer szavunk is segített abban, hogy a magyar nyelv azon néhány tucat nyelv közé tartozhasson, amelyen minden tudomány anyanyelven is művelhető. A nagy irodalomszervező, „a széphalmi mester” szellemisége (és talán szelleme is) emlékkertté, zarándokhelylyé avatja Széphalmot, ahol a tiszteletadás felemelő kötelességének teljesítése közben a nyelvápolás, a helyes magyarságért való küzdelem fontosságát is megsejtheti az oda látogató. Az emlékezés hangulata, a Kazinczy-emlékkert sírjainak ódon bája, az emlékcarnok klasszikus szépségű oszlopai és a százasodó fák erős sugárzó, múltat őrző alakjai mellett most a Kazinczy-féle hagyományok folytatása, a jövő is körvonalazódni látszik. Olyannyira, hogy 2008. április 23-án megnyitotta kapuit az érdeklődők előtt A Magyar Nyelv Múzeuma. A nyelv-múzeum létrehozásának ötletét Pásztor Emil, az egri főiskola tanára vetette fel 1994-ben, a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén. Majdnem másfél évtizedes várakozás, reménykedés, pénzügyi nehézségekkel való küzdelem, fáradozás és munka után végre teljesült az álom. Az épületet Radványi György, Ybl-díjas építészmérnök tervezte, neves nyelvészek, irodalomtörténészek és muzeológusok közreműködésével pedig elkészült az intézmény szakmai programja. A létesítmény felépítéséhez és működtetéséhez szükséges összegről az Európai Unió, illetve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés gondoskodott. Az új múzeum a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Szervezet egyik intézménye.

A látogatók jelenleg három ideiglenes tárlatot tekinthetnek meg: Kazinczy könyvtárának kincseit a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárából, korvinaképeket az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből és Csete Ildikó *Ősi jelek, ómagyar szövegek kárpitokon* című kiállítását. Az állandó tárlat, amely a magyar nyelv múltját, jelenét és jövőjét mutatja be, ez év októberében nyílik meg.

A Magyar Nyelv Múzeumát máris érték, érik támadások. Az épület formáját és stílusát illető bírálatok esztétikai, ízlésbeli kérdésként értelmezhetők. A múzeum többfunkciójú, a cél-

nak megfelelő épülete maradéktalanul megadja a lehetőségeket a tervezett kiállításokhoz és rendezvényekhez. Az ovális alakú, bástyaszerű épületrész a napfényben csillogó színes üvegdarabkáival, az oldalán az éjszakai sötétben az égbolt felé törő fénycsóvaival; a csodálatos kilátás a környező hegyekre, a múzeumbelső masszív, nyugalmat árasztó kék falai a magyar nyelv őrzésének-ápolásának és bemutatásának méltó helyévé teszik az építményt.

Felháborítóbb, egyúttal a magyar nyelvet és a magyarságot is kritizáló kérdések azok, amelyek szerint: miért kell a magyar nyelvnek múzeum? Nyelvünk isteni adomány, nemzeti öntudatunk és kultúránk letéteményese: őrizni, ápolni és védeni kell. A *múzeum* (museion) szó egykor a múzsák találkozóhelyét jelölte. A Magyar Nyelv Múzeumának a magyar nyelv szellemét kell megőriznie és sugározni az egész Kárpát-medencébe és az egész világ magyarsága számára. Nyelvünk a negyvenedik legnagyobb a világ nyelveinek sorában. Erős: ha összefogunk, örökre megőrizhetjük, és elpusztíthatatlanná tehetjük. Mert nemzedékek sora folytatja majd az őrzés nemes hagyományát.

A Magyar Nyelv Múzeumára igenis nagy szükség van. Bemutatni a csodálatos magyar nyelvet nemzetmentő kötelesség is: védelem az idegen támadások, a nyelvroboló, nyelvet megszenteltelenítő törekvések, a nyelvet a jelentéstől megfosztó, csak játékra-játszadozásra szolgáló üres formának tekintő írói teljesítmények, az életidegen tudományos irányvonalak globalizáló, nemzeti jellegtől mentesíteni akaró igekezete ellen.

A Magyar Nyelv Múzeumának épülete lehetőséget kínál előadások, konferenciák, könyvbemutatók szervezésére. A színpad és a kétszáz férőhelyes nézőtér a legkülönfélébb rendezvényeknek (hangversenyeknek, színdarabok bemutatásának) adhat helyet. Az intézmény pedagógiai tevékenységet is kíván folytatni: rendhagyó irodalomórák szervezésével, oktatócsomagok készítésével segíti majd a magyar nyelv és irodalom tanítását.

A magyar nyelv múltja, jelene és jövője című állandó kiállítás októberre készül el. A múzeum ezzel teljesítheti fő küldetését, az anyanyelvi kultúra közvetítését. Bemutatja a magyar nyelv történetét, a magyar nyelven alkotók műveit, a nyelvváltozatok jellemzőit, a magyar nyelvvel foglalkozó alapműveket, könyveket és folyóiratokat. Külön részletekben ismerkedhetnek meg a látogatók anyanyelvünk szókincsével, valamint a retorikával, a nyelvújítás történetével. A magyar

nyelv bemutatását a modern technika, a multimédia eszközei támogatják majd: hangfelvételtől multibéli jeles magyar írók, művészek, tudósok szólalnak meg, a gyerekek számítógépes játékok segítségével ismerkedhetnek nyelvünkkel.

A múzeum kutatókat is vár és fogad, tervei szerint ugyanis tudományos kutatások központjaként is kíván működni.

A múzeum céljai között szerepel az is, hogy kapcsolódjék a nyelv művelés mozgalmához, ezzel is munkálkodva a magyar nyelv ápolásán és tisztaságának, szépségének megőrzésén. Bízunk benne, hogy nagyon sokan meglátogatják A Magyar Nyelv Múzeumát, és kellemes perceket, sőt órákat töltenek el ott. S így talán egyre több ember ébred rá arra az igazságra, amelyet Jókai Mór a következő szavakkal fogalmazott meg: „Egy kincse van minden nemzetnek adva / Míg azt megőrzi híven, addig él. / E kincs neve: az édes anyanyelv.”

Más hazában híven őrzik,
mindazt ami nemzeti.
Ősi kincsét a magyar nép
Megveti és elveti.
A magyar magyarnak lenni
Elfeled vagy szégyenel,
És az ily elkorcsosult nemzet
Életet nem érdemel.

Petőfi Sándor: A magyar nemzet, 1845

Monológok

A SZÁJ MONOLÓGJA

Én vagyok az ember szája:
íny, fogak, szájpadrás meg nyelv.
Itt tűnik el étel, ital,
s itt jön elő sok okos elv.

Éppen ezért vagyok fontos:
szónokolhat, aki evett,
míg az éhen maradt koldus
segítségemmel kéreget.

S én kellek a szerelemhez.
Gazdám épp itt kissé felönt,
aztán csókot adok, kapok,
s ezt suttogom: imádom önt!

Pletykák terén a csúcás vagyok,
szinte ontom a híreket,
de olyankor bajban vagyok,
ha a torok – jaj! – bereked.

A GYOMOR MONOLÓGJA

Én vagyok a legfontosabb,
nevem gaster, vagyis gyomor.
Gazdagéknál sok a dolgom,
s nem sok munkát ad a nyomor.

Haspókokban az agy helyett
én osztom a parancsokat:
mindegy az, hogy gombóc, pacal,
lényeg az, hogy sokat, sokat!

Finnyáséknál csuda finom
falatokkal raknak tele.
Nem válogat a csavargó,
szinte moslék az étele.

Akármi is kerül belém
este, reggel, avagy délben,
én csak megkóstolom, aztán
bent is van a patkóbélben.

A MÁJ MONOLÓGJA

Ebben a nagy szervezetben
én vagyok a vegyi gyár,
bennem ég el az alkohol,
vodkaótól engem ér kár.

Éppen ezért én gyűlölöm
a bort, a sört, a pálinkát;
kértem is a gazdám, hogy
narancslére térjünk át.

Ezt felelte: „A narancsot
add oda a majomnak,
én meg jó kisüstit iszom,
az kell az én bajomnak!”

Tényleg baj lett, de belátta:
nagy a sok ital ára,
így hát végre együtt megyünk
az elvonókúrára.

A BELEK MONOLÓGJA

Mi vagyunk az ember bele,
elől patkó, végül végbél,
együtt mi hosszabbak vagyunk
– higgyétek el! – hét méternél.

Amit a száj összerágott
és a gyomor megsavazott,
az mind, mind csak a miénk lesz,
de ne húzzuk tovább a szót.

Lényeg az, hogy mi tápláljuk
az egész nagy szervezetet,
bár az kissé még homályos,
hogy minket vajon ki etet.

Mindegy, hogy ki! Ami bennünk
végtermékként végighalad,
azt mi magunk exportáljuk
„Made in bél” címke alatt.